

ISSN 2415-881X

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

POLITOLOGY BULLETIN
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Issue 80

Випуск 80

2018

Politology Bulletin, Issue 80 (2018)

Journal homepage: <http://zpv.knu.ua/>

“Politology Bulletin” is a monthly academic peer-reviewed journal, published by the Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The Journal publishes original contributions based on studies in the field of political science, social theory, philosophy of politics, geopolitics and global systems of modern development. The Journal also publishes reviews of books in the fields of political science issued over the past two years.

Audience of the Journal includes academics, lecturers, postgraduates, students, professionals, as well as a wide circle of readers interested in modern trends in the development of political sciences.

The Journal’s format corresponds to the international standards. All the articles undergo a peer-review procedure. The International Editorial Board of the Journal includes prominent academics in the corresponding fields of science.

The Journal is approved as a professional academic journal in political and philosophical science by the Ministry of Education and Science of Ukraine (decree of 14.04.2010).

ISSN 2415-881X (Print)

Certificate of registration: KB # 22690-12590IIP of 24.04.2017.

Editorial Address: “Politology Bulletin,” Taras Shevchenko National University of Kyiv, auditorium 308-A (Department of Political Science), 60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine.

Phone: (+38044) 239 3383. Web: <http://zpv.knu.ua/>. Email: khyloko.m@gmail.com.

Peer Review Policy

All the articles are reviewed through a double-blind peer-review procedure by the independent experts, appointed by the Editorial Board from a number of the well-known experts in the relevant scientific field. The final decision to publish or to decline the paper is made by the Editor-in-Chief, who is guided in his actions by the conclusions of the experts. When submitting the article, the author can request to exclude two scientists or two institutes from the list of possible experts.

Peer review procedure may take up to 4 weeks, depending on the workload of experts. The Editorial Board informs the author of the reviewers’ comments and of the decision to accept or to decline the paper.

If the decision is positive, the author makes the appropriate corrections and sends to the editorial board the final version of the paper. This amended version is signed by the author and by the experts to print, and no further changes are allowed. While approving the content of the issue, the Editorial Board takes into account the date of receipt of the final version of the paper.

Researchers, who want to take part in the peer review procedure of the Journal, should have a degree in the relevant scientific fields, the appropriate experience and high reputation in the academic world. Please send your resume to the Editorial Board.

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

“Politology Bulletin” Journal is guided by ethical standards, recommended by the Committee on Publication Ethics. We recommend reading the relevant rules at the COPE official website: <http://publicationethics.org>. We also recommend to get acquainted with the Publishing Ethics Resource Kit, recommended by the Elsevier: <http://www.elsevier.com/editors/perk>.

The Journal does not tolerate plagiarism; the authors submitting articles affirm that their manuscripts are original and have not been published previously. The Journal’s Editorial Board ensures that each manuscript is reviewed impartially, without regard to gender, race, nationality, religion, citizenship, etc. of the author.

Політологічний вісник, Випуск 80, 2018 р.

Веб-сайт журналу: <http://zpv.knu.ua/>

«Політологічний вісник» – фахове наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Журнал публікує оригінальні, закінчені роботи за результатами досліджень у галузі політології, соціальної теорії, філософії політики, геополітики та глобальних систем сучасного розвитку. Також журнал друкує рецензії на книги у галузях політичної науки, що вийшли друком впродовж останніх двох років.

Аудиторія журналу включає науковців, викладачів, аспірантів, студентів, професіоналів, а також широке коло читачів, які цікавляться сучасними тенденціями розвитку політичних наук.

Формат журналу відповідає міжнародним стандартам. Усі статті проходять обов'язкову процедуру рецензування. До складу міжнародної редколегії видання входять відомі науковці в галузі політичних наук. Наукове видання затверджено як фахове з політичних та філософських наук наказом Міністерства освіти і науки України від 14.04.2010 р.

ISSN 2415-881X

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 22690-12590ПР від 24.04.2017 р.

Адреса редакції: «Політологічний вісник», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології), м. Київ, 01601, Україна
Тел.: (+38044) 239 3383. Web: <http://zpv.knu.ua/>. Email: khylyko.m@gmail.com.

Рекомендовано до друку вченою радою Філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 8 від 23 квітня 2018 р.).

Усі права застережено. Посилання на матеріали видання під час їх цитування обов'язкові.

Політологічний вісник : збірник наукових праць / голов. ред. В.Ф. Цвях; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: ТОВ «Вадекс», 2018. – Вип. 80. – 112 с.

Політика рецензування

Усі статті проходять процедуру «сліпого» рецензування незалежними експертами, яких призначає Редколегія з числа фахівців у відповідній науковій галузі. Остаточне рішення щодо публікації чи відхилення статті приймає головний редактор, який керується у своїх діях висновками рецензентів. Подаючи статтю, автори можуть попросити виключити із списку можливих рецензентів не більше двох вчених або двох вищих навчальних закладів. Процедура рецензування може тривати до 4 тижнів, залежно від завантаженості експертів.

Редакція інформує автора про зауваження експертів та рішення про прийняття матеріалу до друку або відмову в публікації. У разі позитивного рішення Редакції, автор вносить відповідні правки та надсилає до редакції остаточний варіант матеріалу. виправлений варіант рукопису підписується автором і рецензентами «До друку», та подальшим змінам не підлягає. При затвердженні змісту номеру журналу редколегія керується датою надходження останнього варіанту статті.

Науковці, які бажають долучитися до числа рецензентів журналу «Політологічний вісник», повинні мати науковий ступінь у відповідних галузях наук, належний досвід роботи та високу репутацію в академічному світі. Свої резюме можна надсилати на адресу редакції журналу.

Етика публікацій

Журнал «Політологічний вісник» керується етичними нормами, рекомендованими «Комітетом з етики публікацій» / Committee on Publication Ethics (COPE). Ознайомитися із правилами можна на сайті COPE: <http://publicationethics.org>. Окрім того, рекомендуємо ознайомитися із правилами етики публікацій, рекомендованими видавництвом «Elsevier» – Publishing Ethics Resource Kit: <http://www.elsevier.com/editors/perk>.

Автори відповідальні за оригінальність поданих ними рукописів, які не повинні містити плагіату і не повинні бути опубліковані раніше в інших виданнях. Редакція журналу гарантує, що кожен рукопис розглядається неупереджено, незалежно від статі автора, його раси, національності, віросповідання, громадянства тощо.

Politology Bulletin, Issue 80 (2018)*Journal homepage: <http://zpv.knu.ua/>*

Editorial**Editor-in-Chief:**

Volodymyr Tsvykh, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Deputy Editor-in-Chief:

Jaroslav Filip Czub, Dr. Sc. in Politology, Professor, University of Warsaw, Poland

Kyryliuk Fedir, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Editor:

Mykola Khylo, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Executive Secretary:

Dmytro Tovmash, PhD in Philosophy, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Editorial Board:

Alberto Lo Presti, D. Sc. in Philosophy, Professor, Sophia University, Florence, Italy

Olha Keller, D. Sc. in History, Professor, Eberhard Karls University of Tübingen, Germany

Milan Luptak, PhD in Philosophy, Associate Professor, University of Economics, Prague, Czech Republic

Oleh Batrymenko, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Volodymyr Horbatenko, D. Sc. in Politology, Professor, Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine

Valerii Denysenko, D. Sc. in Politology, Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Valerii Koliukh, D. Sc. in Politology, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Nataliia Likarchuk, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of **Kyiv, Ukraine**

Tetiana Liashenko, D. Sc. in Politology, Senior Researcher, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine

Hanna Malkina, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Dmytro Nelipa, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Mykola Obushnyi, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Maksym Rozumnyi, D. Sc. in Politology, Senior Researcher, National Institute for Strategic Studies, Ukraine

Oleksandr Saltovskiy, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Hanna Sashchuk, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Oleh Tkach, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Oleh Tupytsia, D. Sc. in Politology, Professor, Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

Maryna Shulha, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Редакція збірника

Цвях Володимир Федорович, д-р політ. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка — **головний редактор**

Ярослав Філіп Чуб, д-р політ. наук, проф., Інститут європейських студій Варшавського ун-ту (м. Варшава, Польща) — **заступник головного редактора**

Кирилюк Федір Михайлович, д-р філос. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка — **заступник головного редактора**

Хилько Микола Іванович, д-р філос. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка — **редактор**

Товмаш Дмитро Анатолійович, канд. філос. наук, доц., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка — **відповідальний секретар**

Редколегія:

Альберто Ло Престі, д-р філософії, професор, університет «Софія» (м. Флоренція, Італія)
Келлер Ольга Борисівна, д-р істор. наук, проф., Тюбінгенський ун-т ім. Ебергарда Карла (м. Тюбінген, ФРН)

Луптак Мілан, д-р філософії, доц. Вищої школи економіки (м. Прага, Чехія)

Батрименко Олег Володимирович, д-р політ. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка

Горбатенко Володимир Павлович, д-р політ. наук, проф., Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України

Денисенко Валерій Миколайович, д-р політ. наук, проф., Львівський національний ун-т імені Івана Франка

Колох Валерій Вікторович, д-р політ. наук, доц., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка

Лікарчук Наталія Василівна, д-р політ. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка

Ляшенко Тетяна Михайлівна, д-р політ. наук, ст. н. співроб., Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса

Малкіна Ганна Миколаївна, д-р політ. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка

Неліпа Дмитро Васильович, д-р політ. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка

Обушний Микола Іванович, д-р політ. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка

Розумний Максим Миколайович, д-р політ. наук, ст. н. співроб., Національний ін-т стратегічних досліджень

Салтовський Олександр Іванович, д-р політ. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка

Сащук Ганна Миколаївна, д-р політ. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка

Ткач Олег Іванович, д-р політ. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка

Тупиця Олег Леонідович, д-р політ. наук, проф., Дніпровський національний ун-т імені Олеся Гончара

Шульга Марина Андріївна, д-р політ. наук, проф., Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка

Contents

Fedir Kyryliuk, Viktor Melnyk Human and citizenship in the context of paradigmal political science measurement	8
Valery Kornienko, Svetlana Denisyuk Acquiring european identity: pros and cons for Ukraine	20
Oleksy Halapsis Individualism: allowed access	35
Igor Polishchuk Phenomenon of electoral culture in transitive societies	46
Oleksandr Danilyan, Oleg Dzoban European integration and information security of Ukraine: to the problem of interaction	53
Anna Taranenko Foreign policy of Ukraine under current challenges of global and regional security	61
Maxim Rozumny The imperial revenge: Putin's attemp	68
Oleg Tkach, Anatoly Tkach Soft power as a characteristic feature of the political influence of a great power in the conditions of a multipolar world in the latin american region	77
Volodymyr Grubov Controlnet: the amount of technologies in the service of large policy	86
Natalia Khoma Party system of the republic of Cyprus in the period of preparation for entry in the eu and membership in the organization	97
Author Guidelines	104

Зміст

Кирилюк Ф. М., Мельник В. М. Людина і громадянство в контексті парадигмального виміру політичної науки	8
Корнієнко В. О., Денисюк С. Г. Формування європейської ідентичності: аргументи для України	20
Халапсіс О. В. Індивідуалізм: доступ дозволений	35
Поліщук І. О. Феномен електоральної культури у транзитивних суспільствах	46
Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Євроінтеграція й інформаційна безпека України: до проблеми взаємозв'язку	53
Тараненко Г. Г. Зовнішня політика України в умовах сучасних викликів глобальної і регіональної безпеки	61
Розумний М. М. Імперський реванш: спроба Путіна	68
Ткач О. І., Ткач А. О. «М'яка сила» як характерна ознака політичного впливу великої держави за умов багатопольярного світу в латиноамериканському регіоні	77
Грубов В. М. Controlnet: сума технологій на службі великої політики	86
Хома Н. М. Партійна система республіки Кіпр у період підготовки до вступу в ЄС та членства в організації	97
Вимоги до публікацій	106

UDC 141.319.8 (043.5)

Fedir Kyryliuk

Dr. of Ph. S., Prof., Prof. of Department of Political Science, Taras Shevchenko Kyiv National University,

e-mail: politia@i.ua

Viktor Melnyk

MA in Political Science in Taras Shevchenko Kyiv National University,
Lecturer of the Department of Philosophy and Social Sciences in Vinnitsya National Medical University named after Mykola Pirogov,

e-mail: Melnyk1996ethnology@gmail. com, phone: +38 093 217 3418

**HUMAN AND CITIZENSHIP IN THE CONTEXT OF PARADIGMAL
POLITICAL SCIENCE MEASUREMENT**

Abstract

The critical analysis of the centennial stage of the institutionalization of political science makes it possible to draw a paradoxical conclusion—political science is the science of debate and about debate. This is explained not only by the complexity of the methodological use of political science principles or by its poor integration in the subject area of other social (or behavioral) sciences. The main problems of political science are terminological uncertainty and methodological Abstraction. Each new approach in political science really can completely change the essence of its theoretical construction.

By introducing the term “Civil Political Science” into broad terms, the authors hope to make a step towards the structural determinacy of political science and give it a solid foundation—the problem of a person as a citizen. Civic political science is intended to improve political science, to arrive from the destructive influence of etatism, which is only masked by ideological stamps and reduces the very idea of the state (as an organism at the same time social, legal, created by a citizen-man for a citizen-man). Applying for the new principles of civil political science, the authors hope to begin the process of “deetatization” of political science in order to serve the true interests of the state—the interests of citizenship. It should not be forgotten that only citizens determine and produce statehood by the fact of their existence.

Man as a citizen was formed in the process of human transition from the wild stage of existence to settled life. The struggle of instincts of physical against moral feelings was accompanied by the whole process of political evolution of communities—from the primitive order to the present day. It did not pass the institute of citizenship, which was largely intended to reconcile the instinctive nature of man as a biosocial being (let us recall the patriarchal definition of Roman law). Consequently, the reconciliation of morality and physical nature within a person should be recognized as the prevailing tendency of civil political science.

Key-words: Civil Political Science, anthropos, citizenship, etatism, state, anthropology.

УДК 141.319.8 (043.5)

Кирилюк Федір Михайлович

Доктор філософських наук, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

e-mail: politia@i.ua

Мельник Віктор Мечеславович

Магістр кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, асистент кафедри філософії та суспільних наук, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

e-mail: Melnyk1996ethnol0gy@gmail.com

ЛЮДИНА І ГРОМАДЯНСТВО В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМАЛЬНОГО ВИМІРУ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Резюме

Критична оцінка столітнього етапу інституціоналізації політичної науки дозволяє зробити парадоксальний висновок — політологія є наукою дискусій. Це пояснюється не лише складністю методичного використання політологічних принципів або її поганою інтеграцією в предметній сфері інших соціальних (чи поведінкових наук). Головні проблеми політології — термінологічна невизначеність та методологічна абстрактність. Кожен новий підхід у політології здатен повністю змінити сутність її теоретичної конструкції.

Впроваджуючи в широкий обіг термін «громадянська політологія», автори сподіваються зробити крок до структурної визначеності політології та дати їй міцне підґрунтя — проблему людини як громадянина. Громадянська політологія покликана оздоровити політичну науку, вивести з-під згубного впливу етатизму, що лише маскується ідеологічними штампами і нівелює саму ідею держави (як організму одночасно соціального, правового, створеного людиною-громадянином для людини-громадянина). Застосовуючи нові принципи громадянської політології, автори сподіваються розпочати процес «роздержавлення» політичної науки заради того, щоб вона слугувала істинним інтересам державності — інтересам громадянства. Не слід забувати, що саме громадяни зумовлюють і продукують державність фактом свого існування.

Людина як громадянин формувалась в процесі переходу людини від дикої стадії існування до осілого життя. Боротьба інстинктів фізичних проти моральних почуттів супроводжувала весь процес політичної еволюції спільнот — від первісного ладу і до сьогодні. Вона не оминула інститут громадянства, що значною мірою був покликаний примирити інстинктивну природу людини як біосоціальної істоти (згадаймо патріархальне визначення римського права). Отже, примирення моралі та фізичної природи всередині людини слід визнати пануючою тенденцією громадянської політології.

Ключові слова: громадянська політологія, людина, громадянство, етатизм, держава, антропологія.

1. Вступ

Криза політології. Політична наука сьогодні відображає загальні тенденції культурно-цивілізаційного розвитку кожної окремо взятої держави або кожного окремо взятого народу. Наше твердження безумовно стосується будь-якої гуманітарної науки. Однак, *політологія, як інтеграція одночасно багатьох дисциплін і методів у сфері осмислення феномену «політичного», з притаманним їй історизмом, філософським базисом та надбудовою у формі традицій*

і теорій менеджменту, напевно найбільше відображає національний менталітет спільноти. Коли ми споглядаємо виступ політолога, то завжди звертаємо увагу на певний елемент традиційності, що єднає підходи, висновки, навіть професійний лексикон у вчених з різним громадянством. Історичні умови, реалії перманентного державотворення і ступінь цивілізаційної близькості чи віддаленості, давно вже розчленували політичну науку на багато самостійних дисциплін, що розвиваються відокремлено — в залежності від внутрішньої чи зовнішньої політики держави. Отже, політологія поступово перетворюється в науку детерміновану державою. Навіть з чисто етноцентричної точки зору політична наука сьогодні стоїть на сторожі інтересів кожного окремого державного організму. Ніхто ж не заперечуватиме, що в Російській Федерації, США чи Китаї сьогодні політологія сприймається, викладається, практикується абсолютно по-різному (згаданий нами на початку тенденційний фактор культурно-цивілізаційного розвитку!). Однак, у всіх випадках геолокації політичної науки (навіть найвіддаленіших), вона об'єднана одним єдиним стержнем — етатизмом.

Державоцентризм безумовно не є поганою стороною для науки. Все-таки будь-яка наука, в тому числі соціальна чи гуманітарна, зобов'язана працювати на державу та на державність. Тим паче це явище слід вважати позитивним, якщо воно залишається тим містком, що зберігає певну видимість універсальності для політології. Однак, тут ми вступаємо в цікаву і подекуди навіть ризиковану термінологічну дискусію: що ж слід розуміти під поняттями «державна» і «державність»? Чи можемо ми сприймати ці поняття універсально? Чи існують в середині наведених термінів відвічно діючі фактори культурно-цивілізаційної диференціації? Хто сказав, що «державність» не є синонімом слів «громадяни», «народ», «нація»? Останнє твердження тим більше є важливим, оскільки наукові дослідження Ентоні Сміта вже давно довели існування та успішне функціонування такої моделі як «державна-нація». Сам же Ентоні Сміт вбачає головну лінію політичного розвитку світу в XXI столітті у боротьбі між «державами-націями» і «транснаціональною глобалізацією».

Отож, сто років визрівання, народження, інституціоналізації, впровадження в системи вищої освіти та навіть державного управління, привели нас до парадоксального висновку. Незважаючи ні на що, політологія в своїй основі залишається сьогодні наукою (чи навіть науковим комплексом) дискусійною. Це пояснюється відсутністю сталої (тобто не піддаванню сумнівам та дискусіям) та чіткої термінології, методології і постійним змінам в теоретичній структурі.

2. Методи дослідження

Методологічну основу дослідження складають культурно-історичний, соціокультурний та компаративний підходи у їх діалектичному зв'язку, а також методи культурно-семантичного аналізу, історизму та ін. На підставі компаративного аналізу виокремлюються окремі складові досліджуваних парадигм, досліджуються взаємозв'язки між ними залежно від сформованого в їхніх межах образу людини. При вирішенні більш конкретних завдань застосовувалися принципи єдності історичного і логічного, доповненості, відносності, аналогії тощо.

3. Результати

Ми зобов'язані структурувати політологію та дати їй нове міцніше підґрунтя. Політологію слід оздоровити, вивести з-під згубного впливу поза ідеологічного етатизму, що лише маскується ідеологічними штампами і нівелює саму ідею держави як організму соціального, правового, створеного людиною-громадянином для людини-громадянина. Ми мусимо розпочати процес роздержавлення політичної науки заради того, щоб вона слугувала справді інтересам державності — інтересам громадянства, що зумовлює цю державність самим фактом свого існування.

Політологічний етатизм у своїй основі передбачає посилену інституціоналізацію науки [14; 16; 32]. По суті, сьогодні політична наука спостерігає за тим, який же підхід переможе — інституціональний чи антропологічний. Останній завойовує все більше симпатій на заході, але над-

звичайно поширений він також і в Китаї, Індії. Наприклад, у маленькому Королівстві Бутан (між Китаєм та Індією, в умовах постійної ядерної напруги між цим двома зовнішньополітичними гігантами) викладання політичної науки характеризується як «викладання практики управління державою, що орієнтована на створення атмосфери громадського щастя» [24].

Антропологічний підхід і політична антропологія. Китай, Південно-Східна, Південна Азія виявились найбільш підготованими для сприйняття і відтворення саме антропологічного підходу в політології. Саме в культурно-цивілізаційних умовах їхнього розвитку і слід шукати пояснення цього феномену. Філософія Сходу завжди диференціювала його від Заходу, але, наприклад, на думку Л. Гумільова, саме східна ідея пояснювати всі явища через їхнє сприйняття в людському вимірі, була взята на озброєння християнством і в сукупності з багатим спадком філософії давньогрецької до початку Середньовіччя перетворила колишню Римську імперію в сучасну нам Європу [8]. (Зазначимо також, що С. Соловйов у ряді своїх праць акцентував на східному походженні навіть давньогрецької філософії. Ця теза безумовно дискусійна. Однак, підкреслимо, що вся культура еллінізму була витвором «міксису» східної і західної ментальностей) [30].

Антропологічний підхід зароджувався у руслі процесу «гуманізації політичного» 1950–1960-х років. На нього поступово нашаровувалась також і політична антропологія, що вже в епоху тотальної етатизації та інституціоналізації політології протягом 1990–2000-х років, стала базисом всього антропологічного підходу. По суті, сприйняття політики через людський вимір сьогодні залишається важливою складовою наукового осмислення політичного завдяки політичній антропології. Певне сум'яття безумовно вносить відсутність термінологічної визначеності всередині політичної антропології. Однак, ми мусимо підкреслити, що універсальною формою, що відрізняє політичного антрополога від статиста чи інституціоналіста було, є і буде відношення вченого до людини взагалі і до фактору людського в досліджуваному явищі зокрема. Якщо політолог (ширше — politicalscientists) спочатку звертає увагу на конгломерат проблем «людина-людське-людяність», то він є політичним антропологом. Якщо ж науковець-політолог передусім сконцентрований навколо понять «держава-уряд-парламент-партія», то він є політичним інституціоналістом.

Політична антропологія народжувалась в руслі соціально-культурної антропології [22]. Саме до неї ми радимо політичним антропологам звертатись як до наукових витоків. Соціокультурна антропологія — це наука про суспільство та місце людини в суспільстві, вивчення яких відбувається через психокультурну контекстуалізацію. У монографії В. М. Мельника обгрунтовано антропологічний характер визначення Освальда Шпенглера — «Політика — це процес управління» [21, с. 215]. Отже, наше розуміння політичної антропології керується саме цією важливою вказівкою Шпенглера. Політична антропологія, як складова частина (субдисципліна) соціокультурної антропології повинна бути спрямована на розробку наукової теорії грамотного і планового державного управління. Отже, мета політичної антропології має державотворчий характер і відноситись до політичної антропології потрібно як до державницької ідеології. *Ми визначаємо політичну антропологію як вчення про ідейний та ідеологічний розвиток традиційних форм політичного устрою в історичному процесі, що мають безпосереднє відношення до сучасного стану політичної практики на рівні етносу та держави* [25, с. 348–349]. У статті «Традиціоналізм і політична антропологія» ми обгрунтували теорію позитивного та негативного політичного традиціоналізму. Ця теорія визначається наявністю на рівні етнічної психології роздвоєного відношення до держави та формального права, що визначається природно-географічними умовами історичного процесу [20, с. 125–126]. Ми також підкресливали: «Формулою політичних антропологів має стати «традиціоналізм-фундаменталізм-консерватизм». Через ці категорії встановлюється політична традиція певного етносу протягом його етноісторії, етногенезу. У сукупності історико-політичних традицій окремих класів, станів, субетносів слід шукати спільний знаменник, через який можна провести аналогії між певними історико-політичними подіями. Поєднавши весь історичний, етноісторичний та етно-

генетичний процеси у сітку аналогій, слід вивести найбільш придатні форми політичного розвитку того чи іншого етносу» [21, с. 546]. Важливе значення для політичних антропологів має також книга Жоржа Баландьє «Політична антропологія», де було зроблено спробу застосувати політико-антропологічний аналіз до міжплеменних, міжнародних відносин [1].

Створення і завдання Міжнародного центру громадянської політології. Схожим чином прийнято розрізняти вчених-політологів і у середовищі Американської асоціації політичної та юридичної філософії, що спеціалізується на виробленні системи взаємодії між двома підходами та на усуненні того несприйняття, що панує у взаємовідносинах між науковцями обох зазначених категорій. Ми вбачаємо можливість оновлення та оживлення політичної науки саме в необхідності замирити антропологічний та інституційний підходи. Вважаємо, що для такого замирення необхідно підготувати ґрунт. Саме з цією метою (звісно ж, метою кінцевою) і було створено Міжнародний центр громадянської політології при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Як засновники Міжнародного центру громадянської політології, ми пропонуємо цілому політологічному співтовариству власне бачення теоретичної проблеми «кризи політичної науки» і свої (виходячи із власного наукового та освітнього досвіду) шляхи виходу з означеної кризи. Однак, це не означає, що наш погляд на боротьбу і взаємодію між «інституційним» і «антропологічним» є єдино правильним. Ми повністю відкриті до фахової дискусії і своїми думками маємо на меті відкрити цю дискусію. Однак, маючи досвід досліджень і теоретизувань у сфері політичної антропології, зважаючи на тотальне засилля інституційного етатизму в сучасному українському науково-освітньому просторі, ми змушені констатувати, що у вітчизняному (та й у всьому пострадянському) контексті мова повинна йти не просто про інтеграцію антропологічного та інституційного підходів (як в США, РФ чи КНР), а про: по-перше — вироблення вчення про політичну антропологію на основі українських традицій культурно-цивілізаційного розвитку; по-друге — систематизацію і наукове обґрунтування існуючого інституційного підходу за умови його максимального роздержавлення; по-третє — термінологічне та методологічне розкриття того ґрунту, на якому ми збираємось замирити обидва підходи.

Громадянство як спільний знаменник антропологічного та інституційного підходів. Отож, спочатку про ґрунт. Очевидно, що для того, щоб посилити наукову взаємодію між двома науками, підходами, практиками, потрібно, перш за все, відшукати спільний знаменник. В цьому контексті, антропологічний та інституційний підходи об'єднують, на наш погляд, найважливіша категорія у політичній науці — громадянство.

Громадянин — це людина політична, незалежно від власного відношення до політичних процесів. Навіть якщо громадянин демонструє поведінку абсентеїста, він є типовим *homo politicus*, оскільки сам факт громадянства відображає сталий юридичний зв'язок у системі координат «людина-держава». Політична антропологія, досліджуючи взаємовідносини між людиною та державою також вважає громадянство тією сполучною силою, що має не лише головне значення для розбудови державності, але і глибоко проникає в структуру колективної свідомості кожної людини, що є водночас і громадянином.

Виходячи з теорії конституційного права, зазначимо, що людина і громадянин не є категоріями тотожними. Однак, у публічній практиці будь-яка людина, що не відмовляється від активної чи навіть пасивної участі в справах конкретної громади, регіону, країни, співтовариства держав, насправді є громадянином. Громадянство — це феномен єднання людини з общиною та із землею, на якій ця община історично або тимчасово живе та розвивається. Таким чином, політико-антропологічний аналіз громадянства визначає його через географічний детермінізм (чи як навіть деякі вчені вже пишуть «через геолого-географічний детермінізм») та через етнопсихологічну зумовленість. Політична антропологія вбачає у громадянстві співвідношення географічного та психологічного факторів, що творить соціально чи національно свідому людину [25; 27; 28].

Інституційний підхід не бачить у громадянстві «природного» та «психологічного». Він звертає увагу передусім на державу, що розуміється як сукупність юридичних зв'язків між громадянами. Інституційний підхід використовує зазвичай традиційне визначення «громадянства» в юриспруденції: «Громадянство — це юридично визначений, стійкий, необмежений у просторі правовий зв'язок між особою і певною державою, що визначає їхні права та обов'язки» [17]. Просимо читачів звернути увагу на те, що у правничому розумінні громадянином є навіть не людина, а «особа». Такий хід думок є звичайним для етатизму. Людські взаємовідносини і взагалі вся сфера «людського» і «людяного» заміняється статистами на механіцизм. Ось чому інституційний підхід завжди краще міг поладити із позитивістами, ніж з гегеліанцями чи релігійними філософіями. І це при тому, що гегеліанська школа в історико-правовій науці була представлена головним чином працями по історії державних інституцій, закладів, урядів, а політична історія розумілась як генеалогія керівної верхівки тієї чи іншої держави.

Громадянство — це один із вимірів людського. Не більше і не менше. А це значить дуже багато! Передусім те, що людина як біосоціальна істота, що здатна вступати у взаємодію із природними силами, створювати антрополандшафт і через перманентний стан праці змінювати геоландшафт, є творцем і співвласником тієї держави, що охоплює терени її геолокації [3; 7; 10]. Отже, громадянин є співзасновником, співвласником і невідчужуваною основою своєї держави. В цьому, на наш погляд, лежать витoki демократії і як ідеології, і як форми правління. В цій же системі координат знаходиться і юридичний термін «соціальна держава». *Держава є соціальною саме тоді, коли вона орієнтована на своїх людей — на громадян.*

Отже, навіть у сухій формальній юриспруденції мову потрібно вести не про якусь ефемерну «особу», а про ту біосоціальну істоту, що забезпечує економічний розвиток, інтелектуальні спроможності та навіть здатна вступати у двобій із силами природи — про «людину».

Антропос — це категорія з усіма плюсами та мінусами, що притаманні будь-якій смертній істоті. Людина має забагато слабкостей і держава багато в чому покликана створити ефективний регулятор для усунення цих слабкостей із соціального простору як шкідливих «спільних справ». Поза людиною неможливо створити державу. Держава не може функціонувати без людини. Вся система державного управління з точки зору політичної психології існує для двох речей: а) або на культивування позитивного і динамічного розвитку людських спроможностей, талантів, на успішну самореалізацію своїх громадян поряд із контролем над її біофізіологічною сутністю; б) або виключно на пригнічення інстинктивної природи людей, що, в свою чергу, завжди викликає посилену реакцію у відповідь.

Ми повинні усвідомити, що людина — це інтегративний інститут. Її природа всемісна [31]. Будучи головним предметом філософії, соціальних та гуманітарних наук, людина набуває гіперзначення для політики як процесу і стану. Людина в політиці здатна проявити як усі свої позитивні, так і всі свої негативні якості. Вона інтегрує все хороше і все погане. Отже, важливою проблемою для психологічних наук залишається потреба дезавувати вплив негативних чинників соціального співжиття на громадянина як людину політичну.

Римське право, проблема громадянства і общинний демократизм слов'ян. Сучасна юриспруденція бере свій початок з римського права. До нашого часу, завдяки знаменитим візантійським кодифікаціям законодавчих актів (у першу чергу, завдяки кодифікаціям Юстиніана) найкраще збереглося римське цивільне право, що як предмет навіки закріпилось у навчальних програмах усіх вищих навчальних закладів юридичного профілю. Римське цивільне право перетворилось у своєрідну легенду, що активно використовується і пропагується європейськими політиками задля обґрунтування власної відвічної спільності у царині права. Римське цивільне право багатьма визнається головним цивілізаційним надбанням Європи в юридичній сфері та навіть у сфері економічних відносин, внаслідок свого формального закріплення права приватної власності. Багато хто з сучасних українських істориків дивиться на право приватної власності як на певну «чарівну паличку». Мовляв, якщо воно є — то досліджувана культура належить заходу. Якщо ж його немає, то вона є східною. Така постановка питання, на наш погляд,

є не тільки некоректною, але і шкідливою. Право приватної власності з'явилося у більшості європейських народів лише на межі I і II тисячоліть нашої ери, внаслідок поступового сприйняття германськими володарями візантійських правил гри і внаслідок укладення політичних домовленостей між Папами Римськими і німецькими імператорами [2; 4].

І германці, і слов'яни завжди орієнтувались на общинне землеволодіння. Германці вступили раніше у взаємодію з Римом і засвоювали приватну власність дуже довго. Слов'яни переважно її переважно від візантійців. Так було і з українцями. Однак, ані у українців, ані у сербів, ані у хорватів, ані у болгар, тривалі контакти з візантійцями, прийняття християнства, анітрохи не підірвали авторитету общини. По суті, цей авторитет зберігається і сьогодні. На Балканах він навіть розповсюджується на общинну землевласність, що є яскраво вираженою економічною традицією. Особливо цікавим є сербохорватський приклад. Його досліджував ще Ю. Бромлей. Радимо також ознайомитись із його думками з приводу взаємодії між категоріями «етносоціально-громадянство».

Напевно, що досі найповніше і найдоступніше проблематика традиціоналізації общинної землевласності проаналізована І. М. Смірновим (1856–1904) у книзі «Очерк истории Хорватского государства до подчинения его Угорской короне» (1879), де він пише: «югославська родина загалом, а особливо родина хорватська (ми мусимо розуміти, що це визначення багато в чому слід розповсюдити на весь ареал розселення слов'ян в другій половині I тисячоліття нашої ери — Ф. К., В. М.), представляла собою особливий тип у порівнянні з тими, які ми помічаємо в античних народів та народів германських. Сім'я тут не знаходиться в безумовній залежності від батька сімейства і останній не має права розпоряджатись не тільки життям та смертю своїх домочадців, але навіть і їхнім майном. Письмові пам'ятки, що дійшли до нас від IX–XI століть, дають нам можливість довести це положення головним чином у сфері майнових відносин. У хорватській родині цього періоду панує повна рівноправність усіх її членів. Дідина (земля, на якій проживає сім'я) вважається спільною власністю. Родина обробляє свою землю спільно та живе нею. Без сильної необхідності сімейна власність рідко відчужувалась. Якщо обставини вимагали відчужування, то батько сімейства повинен був отримати дозвіл домочадців (усіх! — Ф. К., В. М.) і тільки після їхньої згоди здійснити відчуження» [29, с. 98]. О. Воропай у своєму фундаментальному дослідженні присвяченому звичаям українського народу багато в чому підтверджує тезу про наявність відголосків аналогічного явища і в східнослов'янському середовищі. Перехід від общинного землеволодіння до приватного права лише після християнізації спостерігається у ранньопольських племен. До наших днів повністю не позбулись общинного землеволодіння балканські слов'яни (психологічно). І. М. Смірнов навіть писав, що право голоса в родині мали всі жінки [29, с. 99]. Виключні права жінки мали і в давньоруському суспільстві, на відміну від спільнот античних (грецьких, римських) та германських. Вся ця цивільно-правова проблематика, питання про перехід від общинного до приватного землеволодіння свідчить про наявність у слов'ян власної відособленої від інших племен політичної культури, що від самого початку ґрунтувалась на повазі до общини, повазі до старших, общинній правоздатності всіх членів родини, залученні жінок до вирішення усіх суспільних проблем.

Отож, українці, білоруси, поляки, серби, хорвати, словенці, болгары, словаки та інші слов'янські нації мають віковічні традиції демократичного соціального устрою. Можливо, що така тотальна демократизація навіть виступала одним із серйозних деструктивних, а не позитивних чинників у нашій історії. Про це, зокрема, писав і М. Ю. Брайчевський [5]. Однак, разом із тим, ми підкреслимо, що наявність свого права, своїх традицій суду, своїх традицій обрання влади ще в X столітті, свідчить про наявність політичної культури такого рівня, який дозволяє нам і сьогодні вважати себе одними із найдемократичніших націй — політично, психологічно, економічно.

Римське публічне право дійшло до нас в набагато меншому обсязі, аніж римське приватне право. Воно пройшло забагато етапів трансформацій і, по суті, відображає не стільки право

Давнього Риму, скільки пізніші нашарування Візантійської імперії, Священної Римської імперії германської нації та місцевих державних утворень. Римське публічне право — це «трансформат». Однак, це не означає, що його не потрібно досліджувати. Саме виходячи з наявних праць, ми маємо уявлення про *Civitas Romana* — римське громадянство. Вивчити і дослідити сутність інституту громадянства в Римській імперії як інституту соціального, інституту юридичного та інституту римської державності взагалі — надважливе завдання для всіх, хто займається проблематикою обґрунтування громадянства (чи то в юридичному, чи то в політологічному, чи то у філософському аспектах).

«Квіріти» або ж громадяни Риму були найвищим класом свого суспільства. Від часів появи Римської республіки і майже до I століття до нашої ери (аж до часів імператорських узурпацій) комплекс прав римських громадян складався із: 1) права голосувати у народних зборах; 2) «права честі» — права військової і громадянської служби; 3) комерційного права, що дозволяло мати приватну власність і вкладати контракти; 4) право на повністю легальний шлюб; 5) відсутність необхідності виконувати норми будь-якого іншого місцевого (провінційного, варварського) права; 6) право суду і судових позовів; 7) право міграції; 8) право на незастосування щодо громадянина тортур і смертної кари [2].

Римське право творило свою приватну і публічну традиції, поняття про громадянства, засновуючись на традиціях центральноіталійських племен, які практикували приватну власність та соціальну нерівність ще з етрусських часів. З огляду на повідомлення Геродота про скіфів і з огляду на сучасні дослідження В. Ю. Мурзіна (особливо слід відзначити його монографію «Скифская проблема глазами автора», 2014) можна також зазначити, що скіфо-сарматський світ (в тому числі і скіфи-хлібороби) виходили із права общинної землевласності та соціальної рівності за родинною ознакою [26]. Це означає, що протослов'янський і протоевропейських світи ще в своєму зародковому стані відізнялись своїми правовими традиціями, що свідчить про їхню культурно-цивілізаційну відокремленість. Так чи інакше, але ми вважаємо, що у слов'ян існує незаперечне історичне право називати себе демократичними націями, на відміну від, скажімо, німців, італійців чи англійців.

Те поняття демократії, що пізніше було сформульоване класиками світової політичної думки, в тому числі на основі осмислення ними джерел римського права, в його найбільш концептуальній формі, із забезпеченням тотальної рівності всіх членів общини, із формування протодержав саме на платформі общин і родів, найперше в Європі проявилось саме у слов'ян. Сучасний сербохорватських общинний демократизм (його, до речі, місцеві політологи вже давно тлумачать як «консерватизм»), досліджуваний Бромлеем і Алексеевим, є нічим іншим, як реліктом давнього демократизму загальнослов'янського [8].

Сьогодні ми зобов'язані звернути нашу увагу на коріння — в тому числі на коріння нашого політичного устрою. Ми повинні віднайти можливість об'єднати інституційний і антропологічний підходи на кшталт найбільш успішних практик об'єднання римського поняття про громадянство із слов'янським общинним демократизмом. Між іншим, у світоглядній несумісності останніх категорій криється основна причина сучасної кризи української політичної науки і сучасного наростання безідейного, але ідеологізованого етатизму. Община завжди звертала увагу на людину. А ми — політологи як теоретики державності, маємо повернути наші погляди і на людину, і на локальну общину.

Взяти все найкраще у античних і середньовічних спільнот та спробувати на цій основі витворити новий шлях — ця теза звучить спокусливо для кожного вченого-гуманітариста. Зізнаємось, що вона захоплює і нас. Однак, інколи потрібно задуматись і над тим, що свій шлях вже існує, що він знаходиться у нас в полі видимості, а ми його просто не бачимо. Іван Смірнов у монографії «Очерк истории Хорватского государства до подчинения его Угорской короне» писав, що головне для історичного розвитку державності — зробити правильний культурно-цивілізаційний вибір. Він досить детально розбирає це твердження на прикладі римо-католицької орієнтації першого хорватського короля Томіслава Великого (914–940), вважаючи його відмову від орто-

доксії та геополітичної дружби із Візантією головною причиною подальшого занепаду Хорватії під ударами угорців (в 1091–1102 роках) [29]. Ми ж підкреслимо, що наукове осмислення феномену громадянства у поєднанні з його общинною прив'язкою може дати нам величезний матеріал для роздумів, розбити існуючі стереотипи і дати уявлення саме про той існуючий *власний політичний шлях*.

Західна традиція громадянства пройшла ряд важливих етапів у своєму процесі становлення: Общину, Поліс, Середньовіччя, Відродження. Остаточо, із врахуванням досвіду римського права, воно викристалізувалось в епоху Просвітництва, коли було сформульовано вчення про демократію як про вищу політичну ідею, що ґрунтується на засадах прав і свобод людини. Вже потім, із теоретичних систем обґрунтування демократії, теорія прав і свобод людини перейшла в науку конституційного права — галузь юриспруденції.

Людина у громадянні чи громадянин в людині? Людина як громадянин формувалась в процесі переходу людини від дикої стадії існування до осілого життя. На її общинному, а згодом і державному житті (вірніше навіть на її *участі* в цьому житті) дуже сильно відбився психологічний конфлікт між свідомим і несвідомим, що в народному світогляді часто відображався як конфлікт «між добром і злом». Боротьба інстинктів проти моральних норм супроводжувала весь процес політичної еволюції суспільств від первісного ладу і до сьогодні. Не оминула вона і громадянства, що значною мірою було покликане примирити інстинктивну природу біосоціальної істоти — людини із її фізіологічними потребами. Одержавлення через інститут громадянства має для людей важливе психологічне значення — воно забезпечує пригнічення відвічного страху за життя, акумулює інстинкти самозбереження і харчування, що пояснюється наявністю сталого зв'язку людини та суспільства.

4. Висновки

Постановка нашої проблеми лежить передусім в наступному контексті: а чи не пригнічує держава, в тому числі і через формально-правові інститути, поряд із страхом, комплексами та негативними сторонами інстинктивної природи також і позитивні прояви людського в людині? Наше завдання абсолютно антропологічне — ми, як науковці-гуманітарії, мусимо розібратись у тому, *що ж знаходиться в самій людині — людині політичній?* Ось чому нам так необхідно антропологізувати політологію. Ось навіщо ми створили наш Міжнародний центр громадянської політології. Ось чому ми повинні обмежити етатизм — надмірна інституціоналізація вкупі із заміною *держави людської* на *державу бюрократичну* має наслідком втрату людського обличчя та його механізацію.

5. Список літератури:

1. Баландьє Жорж. Політична антропологія / Жорж Баландьє. — Київ: Альтерпрес, 2002. — 252 с.
2. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / Милан Бартошек. — М.: Юридическая литература, 1989. — 448 с.
3. Берг Л. С. Климат и жизнь / Л. С. Берг. — М., 1947. — 196 с.
4. Быстренко В. И. История государственного управления и самоуправления в России / В. И. Быстренко. — Новосибирск-Москва: Издательство Новосибирской государственной академии экономики и управления, 1997. — 92 с.
5. Брайчевський М. Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі / М. Ю. Брайчевський. Вибране. Т. 1. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. — 720 с.
6. Вівчарик М. М. Україна: від етносу до нації / М. М. Вівчарик. — Київ: Вища школа, 2004. — 239 с.
7. Гумилев Л. Н. О соотношении природы и общества согласно данным исторической географии и этнологии / Л. Н. Гумилев. // Вестник Ленинградского Государственного Университета. — 1970. — № 24. — С. 39–49.

8. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев — М.: Айрис-пресс, 2012. — 560 с.
9. Данилюк І. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір / І. Данилюк. — К., 2010. — 432 с.
10. Дерягина М. А. Эволюционная антропология: биологические и культурные аспекты / М. А. Дерягина. — М., 2003. — 208 с.
11. Камінський А. С. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / А. С. Камінський. — Київ: Наш час, 2011. — 263 с.
12. Кикешев Н. И. Истоки славянской цивилизации / Н. И. Кикешев. — М.: ИРЦ, 2016. — 912 с.
13. Кирилюк Ф. М. Політологія Нової доби / Ф. М. Кирилюк. — К.: Академія, 2003. — 254 с.
14. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології / Ф. М. Кирилюк. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 520 с.
15. Кирилюк Ф. М. Новітня політологія / Ф. М. Кирилюк. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 564 с.
16. Кирилюк Ф. М. Неопатримоніалізм: історія, теорія, практика / Ф. М. Кирилюк. — К.: ВАДЕКС, 2014. — 553 с.
17. Кириченко С. О. Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст / С. О. Кириченко. — К.: Логос, 1999. — 45 с.
18. Крадин Н. Н. Политическая антропология / Н. Н. Крадин. — М.: Логос, 2004. — 270 с.
19. Мамут Л. С. Этатизм и анархизм как типы политического сознания: домарксистский период / Л. С. Мамут. — М.: Наука, 1989. — 255 с.
20. Мельник В. М. Традиціоналізм і політична антропология / В. М. Мельник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія. Збірник наукових праць. — Одеса: Фенікс, 2014. — Випуск №8. — С. 123–127.
21. Мельник В. М. Нариси з теорії соціокультурної антропологии / В. М. Мельник. — Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2015. — 552 с.
22. Melnyk V. M. Ethnopolitical Essays / V. M. Melnyk. — Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2016. — 74 pp.
23. Мельник В. М. Етноісторичні аспекти становлення польської нації (Рання етнічна історія поляків) / В. М. Мельник. — Вінниця: Друкарня ВНМУ ім. М. І. Пирогова, 2016. — 44 с.
24. Мельник В. М. Бутан: правовий контекст модернізації / В. М. Мельник. — Вінниця: Друкарня ВНМУ ім. М. І. Пирогова, 2016. — 55 с.
25. Мельник В. М. Теоретична конструкція політичної антропологии / В. М. Мельник // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К.: Видавництво «Гілея», 2016. — Випуск 113 (10). — С. 348–360.
26. Мурзин В. Ю. Скифская проблема глазами автора / В. Ю. Мурзин. — К.: Видавець Олег Філюк, 2014. — 120 с.
27. Петрушенко Е. Ф. Значение этнической психологии в антропологической теории / Е. Ф. Петрушенко, В. М. Мельник // Science, Technology and Life — 2014: Proceedings of the international scientific conference. Czech Republic, Karlovy Vary, 27–28 December 2014 / Editors V. A. Iljuhina, V. I. Zhukovskij, N. P. Ketova, A. M. Gazalieva, G. S. Mal. Electron. txt. d. (13,3 MB). Karlovy Vary: Skleneny Mustek; MCNIP, 2015. — Pp. 1063–1071.
28. Проценко О. Походження свободи. Осмислення витоків та розвитку концепції громадянського суспільства / О. Проценко, В. Чепинога. — К.: Смолоскип, 1996. — 140 с.
29. Смирнов И. Н. Очерк истории Хорватского государства до подчинения его Угорской короне / И. Н. Смирнов. — М.: Книжный дом «Либроком», 2016. — 136 с.
30. Соловьев С. М. Наблюдения над исторической жизнью народов / С. М. Соловьев. — М.: Астрель, 2003. — 511 с.

31. Фромм Э. Вы будете как Боги / Э. Фромм. — М.: АСТ, 2013. — 413 с.
 32. Шмитт К. Политическая теология / К. Шмитт. — М.: Канон-Пресс-Ц, 2000. — 333 с.

References:

1. Baland'ie Zhorzh. Politychna antropolohiia / Zhorzh Baland'ie. — Kyiv: Al'terpres, 2002. — 252 s.
2. Bartoshek M. Rymское pravo: poniatiya, termyny, opredeleniya / Mylan Bartoshek. — M.: Yurydycheskaia lyteratura, 1989. — 448 s.
3. Berh L. S. Klymat y zhyzn' / L. S. Berh. — M., 1947. — 196 s.
4. Bystrenko V. Y. Ystoriya hosudarstvennoho upravleniya y samoupravleniya v Rossyy / V. Y. Bystrenko. — Novosybyrsk-Moskva: Yzdatel'stvo Novosybyrskoj hosudarstvennoj akademyy ekonomyy y upravleniya, 1997. — 92 s.
5. Brajchevs'kyj M. Yu. Suspil'no-politychni rukhy v Kyivs'kij Rusi / M. Yu. Brajchevs'kyj. Vybrane. T. 1. — K.: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihiy, 2009. — 720 s.
6. Vivcharyk M. M. Ukraina: vid etnosu do natsii / M. M. Vivcharyk. — Kyiv: Vyscha shkola, 2004. — 239 s.
7. Humylev L. N. O sootnoshenyy pryrody y obschestva sohlasno dannym ystorycheskoj heohrafiyy y etnolohyy / L. N. Humylev. // Vestnyk Lenynhradskoho Hosudarstvennoho Unyversyteta. — 1970. — № 24. — S. 39–49.
8. Humylev L. N. Etnohenez y byosfera Zemly / L. N. Humylev — M.: Ajrys-press, 2012. — 560 s.
9. Danyliuk I. Etnichna psykholohiia iak haluz' naukovocho znannia: istoryko-teoretychnyj vymir / I. Danyliuk. — K., 2010. — 432 s.
10. Deriahyna M. A. Evoliutsyonaia antropolohiia: byolohycheskye y kul'turnye aspekty / M. A. Deriahyna. — M., 2003. — 208 s.
11. Kamins'kyj A. S. Istorii Rechi Pospolytoi iak istoriia bahat'okh narodiv, 1505–1795. Hromadiany, ikhnia derzhava, suspil'stvo, kul'tura / A. S. Kamins'kyj. — Kyiv: Nash chas, 2011. — 263 s.
12. Kykeshev N. Y. Ystoky slavianskoj tsyvylyzatsyy / N. Y. Kykeshev. — M.: YRTs, 2016. — 912 s.
13. Kyryliuk F. M. Politolohiia Novoi doby / F. M. Kyryliuk. — K: Akademiia, 2003.- 254 s.
14. Kyryliuk F. M. Filosofiia politychnoi ideolohii / F. M. Kyryliuk. — K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2009. — 520 s.
15. Kyryliuk F. M. Novitnia politolohiia / F. M. Kyryliuk. — K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2009. — 564 s.
16. Kyryliuk F. M. Neopatrymonializm: istoriia, teoriia, praktyka / F. M. Kyryliuk. — K.: VADEKS, 2014. — 553 s.
17. Kyrychenko S. O. Hromadians'ke suspil'stvo i pravova derzhava: poniattia ta zmist / S. O. Kyrychenko. — K.: Lohos, 1999. — 45 s.
18. Kradyn N. N. Polytycheskaia antropolohiia / N. N. Kradyn. — M.: Lohos, 2004. — 270 s.
19. Mamut L. S. Etatyzm y anarkhyzm kak typy polytycheskoho soznanyia: domarksys'tskyy peryod / L. S. Mamut. — M.: Nauka, 1989. — 255 s.
20. Mel'nyk V. M. Tradytsionalizm i politychna antropolohiia / V. M. Mel'nyk // Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Istorii. Filosofiia. Politolohiia. Zbirnyk naukovykh prats'. — Odesa: Feniks, 2014. — Vypusk №8. — S. 123–127.
21. Mel'nyk V. M. Narysy z teorii sotsiokul'turnoi antropolohii / V. M. Mel'nyk. — Vinnytsia: TOV «Vinnyts'ka mis'ka drukarnia», 2015. — 552 s.
22. Melnyk V. M. Ethnopolitical Essays / V. M. Melnyk. — Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2016. — 74 pp.

23. Mel'nyk V. M. Etnoistorychni aspekty stanovlennia pol's'koi natsii (Rannia etnichna istoriia poliakiv) / V. M. Mel'nyk. — Vinnytsia: Drukarnia VNMU im. M. I. Pyrohova, 2016. — 44 s.
24. Mel'nyk V. M. Butan: pravovyj kontekst modernizatsii / V. M. Mel'nyk. — Vinnytsia: Drukarnia VNMU im. M. I. Pyrohova, 2016. — 55 s.
25. Mel'nyk V. M. Teoretychna konstruktsiia politychnoi antropologii / V. M. Mel'nyk // Hileia: naukovyj visnyk. Zbirnyk naukovykh prats'. — K.: Vydavnytstvo «Hileia», 2016. — Vypusk 113 (10). — S. 348–360.
26. Murzyn V. Yu. Skyfskaia problema hlazamy avtora / V. Yu. Murzyn. — K.: Vydavets' Oleh Filiuk, 2014. — 120 s.
27. Petrusenko E. F. Znachenye etnycheskoj psykhologii v antropologicheskoi teorii / E. F. Petrusenko, V. M. Mel'nyk // Science, Technology and Life—2014: Proceedings of the international scientific conference. Czech Republik, Karlovy Vary, 27–28 December 2014 / Editors V. A. Iljuhina, V. I. Zhukovskij, N. P. Ketova, A. M. Gazalieva, G. S. Mal. Electron. txt. d. (13,3 MB). Karlovy Vary: Skleneny Mustek; MCNIP, 2015. — Rp. 1063–1071.
28. Protsenko O. Pokhodzhennia svobody. Osmyslennia vytokiv ta rozvytku kontseptsii hromadians'koho suspil'stva / O. Protsenko, V. Chepynoha. — K.: Smoloskyp, 1996. — 140 s.
29. Smyrnov Y. N. Ocherk ystoryi Khorvatskoho hosudarstva do podchynenyia eho Uhorskoj korone / Y. N. Smyrnov. — M.: Knyzhnyj dom «Lybrokom», 2016. — 136 s.
30. Solov'ev S. M. Nabludenyia nad ystorycheskoj zhyzn'iu narodov / S. M. Solov'ev. — M.: Astrel', 2003. — 511 s.
31. Fromm E. Vy budete kak Bohy / E. Fromm. — M.: AST, 2013. — 413 s.
32. Shmytt K. Polytycheskaia teologiya / K. Shmytt. — M.: Kanon-Press-Ts, 2000. — 333 s.

UDC 323.1

Valery Kornienko

Doctor of political sciences, professor Department of Social and Political Sciences, Vinnytsia National Technical University
e-mail: valkorney1958@gmail.com

Svetlana Denisjuk

Doctor of political sciences, professor Department of Social and Political Sciences
Vinnytsia National Technical University
e-mail: svetadenisiyk@gmail.com

ACQUIRING EUROPEAN IDENTITY: PROS AND CONS FOR UKRAINE

Abstract

On the background of all world modern processes theoretical studies and practical implementation of the notion «Identity» are definitely critical for globalization of all facets of social life nowadays. European Union is now seen as the most successful implementation of integration and unification of political, juridical, economical, social and cultural life of European states that leads to special, say, European identity.

Research objective. To provide a theoretical approach to creating a forecasting model, i. e. to find out the factors and determine the ways of retaining Ukrainian national identity within European Union (hypothetically considering Ukraine as a member of European Union in the nearest future).

Methodology. Research methodology is based on different approaches and methods which allow us to state the reliability of scientific results. In particular, dialectical method was used as the basis of organic knowledge of science and practice; system, synergetic, sociological methods allowed to consider identity as a holistic phenomenon; historical approach was used to realize the evolution and stages of scientific study of the notion. Also general scientific methods of research: analysis, synthesis, Abstraction, generalization and so on were applied.

Main conclusions and recommendations for further researches: The research shows that the process of European identity acquisition is complex and has a lot of contingencies. Accordingly, we can state that postnational values and the level of responsibility of EU countries are low for smooth integration of the society. Recommendations for future researches: Ukrainian identity analyses in the context of European identity; the consequences of European integration for Ukraine; research of the process of gaining supranational identity, initiated by the state and civil society, etc.

Keywords: national identity, European identity, European values, European culture, multiculturalism.

УДК 323.1

Корнієнко Валерій Олександрович

Доктор політичних наук, професор кафедри суспільно-політичних наук,
Вінницький національний технічний університет,
e-mail: valkorney1958@gmail.com

Денисюк Світлана Георгіївна

Доктор політичних наук, професор кафедри суспільно-політичних наук,
Вінницький національний технічний університет,
e-mail: svetadenisiyk@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: АРГУМЕНТИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Резюме

Європейський Союз сьогодні позиціонує як найбільш успішне втілення уніфікації економічного та соціально-культурного життя європейських держав, що дозволяє говорити про формування так званої європейської ідентичності.

Мета статті. Теоретичне визначення чинників й основ, які могли б сприяти збереженню національної української ідентичності у межах Європейського Союзу.

Методологія дослідження ґрунтується на різноманітних підходах і методах, а саме: діалектичному методі як основі органічного пізнання науки і практики; системному, синергетичному, соціологічному. Історичний підхід реалізовано у з'ясуванні еволюції та етапів наукового вивчення феномену ідентичності.

Основні висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження показало, що в царині формування європейської ідентичності поки що можна спостерігати серйозний збій. Перспективами подальших досліджень можуть бути: аналіз самоідентифікації України в контексті європейської ідентичності; вивчення перспектив інтеграції України в європейський простір; дослідження процесу формування наднаціональної ідентичності, яка повинна виходити як від держави, так і від громадянського суспільства тощо.

Ключові слова: національна ідентичність; європейська ідентичність; європейські цінності; європейська культура; мультикультуралізм.

1. Вступ

На тлі сучасних світових процесів практична й теоретична актуальність категорії «ідентичність» не втрачає своєї гостроти. Вона зумовлюється, насамперед, процесами глобалізації всіх галузей сучасного соціального життя. Більш того, питання ідентичності взагалі доволі часто пов'язують із проблемою виживання суспільства, оскільки загроза існуванню не завжди означає загрозу фізичному виживанню: достатньо того, що певна історична спільнота втрачає на практиці можливість жити як єдине колективне утворення, втрачає усвідомлення свого власного «ми».

З іншого боку, Європейський Союз (ЄС) сьогодні позиціонує як найбільш успішне втілення зближення, уніфікації й уніформізації політичного, правового, економічного та соціально-культурного життя європейських держав, в числі яких не тільки 28 членів спільноти, а й ряд сусідніх держав Європи. Саме в ЄС однаковість, процеси європеїзації життя внесли суттєві якісні корективи в національні сфери. ЄС сьогодні, так би мовити, «перехопив» у колишнього СРСР право називатися тим «плавильним казаном», в якому поступово формується й закріплюється єдина культура та система цінностей. Сьогодні ці чинники настільки вплинули на внутрішнє

життя держав і народів, що змусили говорити про формування особливої, так званої, європейської ідентичності з єдиними, властивими майже всьому європейському континенту політичними, правовими, економічними та культурно-ціннісними стандартами.

Не знаходиться осторонь від цього феномена й Україна, для якої проблема національної ідентичності завжди була актуальною з урахуванням того, що на її території проживають представники понад 130 національностей та народностей, і кожен із цих представників вважає той чи інший регіон нашої держави своєю Батьківщиною [1, с. 5]. Разом із тим, ще у 2010 р. за результатами моніторингу середній індекс національної дистанційованості (за семибальною шкалою) громадян України стосовно різних її етносів був дуже суттєвим — 5,2 бала [2]. З огляду на анексію Криму і події на сході України, сьогодні не працює в повній мірі й принцип непорушності кордонів як елемент структурування суспільства: національна ідентичність і суспільна безпека стали центральним мотивом поведінки й предметом політичних конфліктів.

Варто погодитися із українською дослідницею Т. Мацьків, що національна ідентичність залежить від історичних, політичних та громадянських цінностей і спирається на усвідомлений вибір [3, с. 119]. Сьогодні ж людина все більше відчуває потребу ідентифікації свого «я», знаходження засобів етнічної адаптації саме у глобалізованому світі. В цьому контексті, з огляду на прагнення України стати повноправним членом Європейського союзу (за вступу України до ЄС готові сьогодні проголосувати 60,7% громадян України [4]) й конкретні практичні кроки щодо реалізації цього прагнення, одночасно, на наш погляд, постає проблема існування й подальшого розвитку унікальної української культури в межах єдиного європейського економічного і культурного організму.

Ми вже давно говоримо про бажання долучитися до «високої європейської культури», про так звані «європейські цінності», опанування якими дехто вважає майже ключем до воріт Європейського союзу. Зрозуміло, що саме європейці будуть вирішувати чи можна «пустити» Україну до європейської сім'ї. Та, якщо це відбудеться, чи збережуть українці за цих умов власну національну ідентичність?

Проблематика дослідження феномену національної ідентичності є багатоаспектною. Філософська рефлексія проблеми ідентичності відображена в працях західних дослідників другої половини ХХ сторіччя: Р. Барта, Ж.-М. Бенуа, Ж. Бодрійяра, М. Гайдеггера, Ф. Гваттара, Е. Сміта, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Е. Еріксона, Ю. Кристевой, Ж. Лакана, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко та ін.

Дослідженню цього феномену присвятили доволі чисельну кількість праць й сучасні вітчизняні науковці-політологи: В. Абушенко, О. Білецька, О. Галазюк, Ю. Галас, В. Даренська, О. Жарська, М. Кармазіна, А. Колодій, Н. Кравченко, І. Кресіна, С. Куцепал, О. Кузь, А. Лясота, О. Майборода, С. Макеєв, І. Масименко, О. Маланчук, Т. Мацьків, М. Панчук, Н. Пелагеша, Т. Подольська, В. Попов, О. Попова, М. Розумний, М. Сусоева, Є. Тихомирова, Л. Угрин, Л. Хашиєва, Р. Шпорлюк та інш. Особливо слід відзначити монографічні дослідження Л. Нагорної [5] та М. Степико [1], в яких детально досліджено проблему ідентифікаційних криз, пов'язаних з різноспрямованістю регіональних самоідентифікацій, мовних уподобань, конструктів історичної пам'яті тощо, проведено комплексний аналіз історико-культурних засад становлення української нації у взаємозв'язку із сучасними завданнями розбудови незалежної Української держави.

Однак більшість дослідників цієї проблематики обмежуються лише описанням певних тенденцій розвитку національної ідентичності й констатацією щодо існування її багатопланової і складної картини.

З огляду на вищезазначене, метою наявної наукової праці є теоретичне конструювання певної прогностичної моделі: визначення тих чинників, й знаходження тих основ, які могли б сприяти збереженню національної української ідентичності у межах Європейського Союзу,

якщо гіпотетично припустити, що українська держава у відносно недалекий час стане членом цієї європейської спільноти.

2. Методи дослідження

Методологія дослідження ґрунтується на різних підходах і методах, які дозволили забезпечити достовірність наукових результатів, а саме: діалектичний метод як основа органічного пізнання науки і практики; системний, синергетичний, соціологічний методи дозволили розглядати феномен ідентичності як цілісне явище; історичний підхід, який реалізований в з'ясуванні еволюції і етапів наукового вивчення феномена ідентичності. Логічні методи наукового пошуку: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення.

3. Результати

Зупинимося коротко на розумінні поняття «ідентичність», яке стало невід'ємним елементом сучасного політологічного дискурсу [6]. У сучасній політичній енциклопедії термін «ідентичність» (від лат. *identicus* — тотожний) — визначається як парасольковий, який використовують для відтворення сприйняття (розуміння) самого себе як складної, особливої істоти [7, с. 274].

У понятті ідентичність «накладаються» два значення: ідентичність із самим собою (самість) та ідентичність «того самого» (тотожність), які й формують дихотомію постійності та змінності феномену. Вітчизняна дослідниця Л. Нагорна вважає, що ідентичність слід розуміти як результат самовизначення людини чи групи у соціальному сенсі «тобто віднесення себе до тих чи інших спільнот...» [8, с. 16]. Більш того, надзвичайно важливо в питанні ідентичності визнання третіми особами. Тобто, думка людини про саму себе може надовго залишатися при ній, не матеріалізуючись до тих пір, доки інші люди «інтерсуб'єктивно» не визнають її ідентичність і гідність, як їх розуміє конкретна людина — француз, росіянин чи то українець. Тому утвердження своєї ідентичності нерідко пов'язана з боротьбою за неї. У свою чергу, боротьба за ідентичність — це практично завжди політичний акт, що свого часу аргументовано показав Гегель. У його філософії історії остання сама по собі розвивається через боротьбу за визнання, через бажання людей визнати їх гідності іншими [9].

Традиційно це означає, — на думку вітчизняного філософа С. Дацюка, — такі установки: 1) культурного комфорту (ізоляція від інших на основі спільної мови і культурних норм); 2) економічного комфорту (свій — до свого — по своє); 3) монопольне використання держави (держава повинна служити лише нації); 4) монопольне використання території (територія належить нації); 5) монопольне використання роду (свій зі своєю повинні народити дитину для своєї нації); 6) відстоювання нації і національного нарративу як домінуючого [36].

Проте, перш за все, слід зазначити, що ідентичність — це досить молодий феномен, який навряд чи можна відшукати в стародавні часи, незважаючи на очевидність. Наприклад, деякі загальні ознаки наявності феномена ідентичності можна віднести до давньогрецьких полісів, чи в контексті розподілу людей на «еллінів» і «варварів». Однак і Платон, і Аристотель підкреслювали несамостійність індивіда і його безумовну залежність від поліса. Аристотель не сумнівався в тому, що індивід, у силу своєї природи, а не внаслідок випадкових обставин, що живе поза державою, або недорозвинена у моральному сенсі істота, або надлюдина [10, с. 88]. У цілому старогрецька демократія виникає тоді, коли досягається рівність достоїнств. Однак інтереси громадян були не роз'єднані, вони не розпадалися надто різко, а всі зосереджувалися на місті. Сама назва «Еллада» означала не єдину державу, а світ незалежних полісів, об'єднаних спільністю мови, релігії, культурних традицій, політичних і торгових зв'язків. Розуміння ідентичності як тотожності в античну епоху пояснюється відсутністю уявлень про індивідів як унікальних особистостей, що принципово відрізнялися від інших.

Навіть проблеми сім'ї, освіти уявлялися грекам справою суспільною [11]. Для греків, підкреслює Дж. Себайн, теорія міста була водночас і етикою, і соціологією, і економікою, а також політикою в її вужчому теперішньому розумінні [12, с. 42].

Тобто, ідентичність, як ми її розуміємо сьогодні, просто не існувала у стародавньому світі. Не існувала вона і в середньовічній Європі. У цей період фактично ідентичність була повністю «нав'язана» людям оточуючим середовищем. Європейці, а в основному, їх еліта, насилу розвинули в собі відчуття якоїсь спільності. Очевидно, це вдалося в основному завдяки християнству. Після падіння Римської імперії, церква, й, насамперед, католицька церква, створила загальну європейську культуру, засновану на монастирях, соборах, законах, що упорядковують життя людей. Більш того, церква підтримувала використання латині як «спільної мови» європейських еліт. Цей період досяг свого апогею в епоху хрестових походів. Люди в цей період взагалі жили ілюзією про те, що правдивий шлях історичного прогресу зашифрований релігією. Наприклад, городянину наказувалися і певний покрій сукні, і число страв у святковій і буденній дні тощо [13, с. 156].

Але ще Жан-Жак Руссо в своїх «Прогулянках самотнього мрійника» стверджував, що справжня внутрішня самість відрізняє нас від того образу, який диктує суспільство. «Все, що поза мною, — відтепер чуже мені. У мене немає в цьому світі ні близьких, ні мені подібних, ні братів. Я на землі, як на чужій планеті... Якщо я щось і розрізняю навколо себе, — то лише скорботні і ті, що роздирають серце предмети, і на все, що стосується і оточує мене, не можу кинути погляду без того, щоб не знайти там якогось приводу до презирливого обурення або гнітючого болю» [14].

Інші мислителі пропонували власні версії. Привертає до себе увагу книга канадського філософа Ч. Тейлора «Джерела себе [15], яка багато в чому розкриває поняття ідентичності. Автор простежує еволюцію поглядів на природу морального блага в співвідношенні з нашим усвідомленням себе як істоти, вбачаючи центральну проблему нашого сучасного морального стану в тому, що ми втрачаємо горизонти культурних смислів. Тейлор стверджує, що сучасне поняття ідентичності фактично пов'язано із реформацією Мартіна Лютера, який вважав, що сутність віросповідання християнства полягає не в прийнятті ритуалів католицької церкви, а в тому, «у що я вірю в собі», на протигагу ритуалам, продиктованим суспільством. Це і робить можливим відмінність внутрішнього і зовнішнього в людині.

Німецький мислитель Йоганн Готфрід Гердер висунув версію, згідно з якою автентична самість в дійсності є біологічною колективною реальністю. Зміст прогресу, на його переконання, полягає в зародженні, зміцненні і розквіті ідеї людяності, або гуманності. Цю ідею Гердер вважав головною рисою, що відрізняє світ людини від світу тварин [16]. Та сучасне поняття ідентичності було виведено через соціологічну реальність модернізації. Те, ким стає людина в ході своєї кар'єри, не залежить від ролі, приписаної їй батьками або якоюсь соціальною ситуацією. Принципова можливість того, що внутрішній світ та індивідуальна ідентичність — це щось відмінне від підпорядкування соціальним нормам, з якими ми стикаємося, живучи в суспільстві, могла виникнути тільки з появою мобільного, конкурентного, плюралістичного сучасного суспільства. Сьогодні ж в умовах «системної віртуалізації», людина може приписувати собі будь-які фізичні й соціальні ознаки. З'являється homo virtualis — Людина Віртуальна, яка є наслідком відчуження людини від власної тілесності [17, с. 282].

Тепер повернемося до проблеми європейської ідентичності, яка є вельми складним і неоднозначним конструктом. Ж. Дерріда і Ю. Хабермас у своїй статті «Наше оновлення після війни: друге народження Європи», аргументують це так: «Сьогодні ми знаємо, що багато політичних традицій, які завоювали авторитет під впливом переконання в їх природному походженні, насправді були винайдені. На протигагу цьому європейська ідентичність... є чимось тим, що спочатку конструювалося» [18].

Ідея створення єдиної європейської держави існувала в свідомості європейців досить тривалий час. Концепція європейської єдності вперше з'являється у Августина Блаженного в ранньому Середньовіччі. Далі ідея єдиної Європи еволюціонує протягом усього Середньовіччя, а також періодів Відродження, Нового часу, Просвітництва та ін. Кожен з проєктів мав власний культурно-історичний, ідеологічний й політико-правовий базис, на підставі якого планувалося

утворення єдиної держави у Європі. Однак шанс створити єдину державу в Європі з'явився лише в кінці ХХ ст., коли в 1992 р. після підписання Маастрихтського договору остаточно формується Європейський Союз.

Дослідження європейської ідентичності розпочнемо із проблемних аспектів формування цього концепту. Насамперед, як не парадоксально, самий термін «ідентичність» в основоположних документах Європейського Союзу конкретно не застосовується (!) [19; 20]. Ідентичність, за словами І. Максименка, існує як «дещо на кшталт віртуального центру, до якого необхідно звертатися аби пояснити деякі питання, проте, в реальному житті неіснуючого» [21, с. 332]. Доволі часто, насамперед, у сучасній науковій літературі європейська ідентичність опосередковується термінами «цінності», «спільні цінності», чи «відповідальність». Дійсно, якщо виявити невеликий сплеск принциповості, вдавшись до підрахунків за допомогою комп'ютерного пошуку, то у вказаних вище основоположних документах ЄС на відміну від ідентичності термін «цінності» зустрічається 13 разів, а «відповідальність» — 11. Але відповідь, ймовірно слід шукати в тому, що Європейський Союз, насамперед, був створений спочатку як технократичний засіб для досягнення саме економічної ефективності й проблема теоретичного узагальнення й практичного дослідження чинників європейської ідентичності гостро не стояла.

Але так чи інакше сьогодні стосовно розуміння європейської ідентичності існує значна кількість різних позицій, які умовно можна поділити на декілька груп.

Представники першої групи звертаються до універсальності європейської культури і акцентують свою увагу на культурно-історичній спадщині європейців. Відомо, що Західна Європа була перехрестям народів і цивілізацій, що вийшли з центральної Азії. Ці народи створили грецьку і римську культури. Нові переселення народів зробили Європу клаптевою ковдрою з королівств, держав і національних меншин. Цей факт пояснює постійні війни на континенті. З іншого боку, було багато спроб створення великих імперій. Деякі з них проіснували всього декілька десятиліть, деякі, на зразок Австрійської або Оттоманської — століття... Проте, складно сьогодні говорити про утворення єдиної загальноєвропейської культури.

Представники другої групи розглядають ідентичність як набір цінностей демократії та громадянського суспільства, що коріняться в християнстві [22].

Дійсно, практично у всіх європейських народів існують загальні риси, які мають релігійне походження, приміром, святкування Різдва. Собори і церкви, як і раніше, є певним елементом європейської ідентифікації: якщо ми, умовно кажучи, опинилися випадково в незнайомій країні і почули звук дзвону, ми обгрунтовано можемо припустити, що знаходимося в Європі. Поважним ставленням до жінок, ми в певній мірі зобов'язані ролі діви Марії в християнстві. Європейці мають деякі загальні звички і в повсякденному житті, наприклад, сидять на стільцях, а не на землі, не користуються руками, вживаючи їжу, а застосовують ложку і виделку, носять схожий одяг тощо. Але навряд чи проблема загальноєвропейської ідентичності вирішується сьогодні за допомогою єдиної релігії, що й неможливо в силу об'єктивних причин, на яких ми зупинимось нижче.

Представники третьої групи сповідують прагматичний підхід до європейської ідентичності. Європа, — відзначає вітчизняний науковець О. Кузь, — як соціокультурний феномен була створена, не в останню чергу, наполегливим бажанням, прагненням «ублюдків Вольтера» до сакралізації розуму і раціоналізації соціальних відносин [17, с. 282]. В межах цього підходу проводиться думка, що формування Євросоюзу було рішенням, насамперед, лише європейських еліт з опорою на Вашингтон, клуб «фанатичних глобалістів» та «розбудовників» громадянського суспільства в світовому масштабі, таких, як Джордж Сорос. Ніхто народ не запитував й за нього все вирішили. Коли замислювався Євросоюз, ще існував СРСР і багато в чому інтеграція Європи була спрямована проти нього і в цілому Східного табору. Однак, СРСР розпався швидше, ніж очікувалося і будівництво Євросоюзу довелося закінчувати зовсім в інших умовах, ніж планувалося.

Представники четвертої групи вбачають у європейській ідентичності спільність політичних принципів та інститутів. Для них європейська ідентичність це ні що інше як ідентичність Європейського Союзу.

Власне, процес саме конструювання європейської ідентичності можна простежити. У грудні 1973 р. дев'ять країн-членів ЄС підписали Декларацію європейської ідентичності. У декларації йдеться про те, що незважаючи на ворожнечу і конфлікти в минулому, європейські країни мають спільні цілі та інтереси, що й допомогло їм об'єднатися в дану європейську організацію.

26 червня 1984 р. на саміті в Фонтенбло голови десяти країн-членів оголосили про те, що хочуть посилити європейську ідентичність громадян своїх держав, у зв'язку з чим була організована робоча група, яка розробляла заходи щодо посилення європейської ідентичності та формування внутрішнього простору Європи без кордонів. Цей проект отримав назву «Народна Європа». Діяльність інститутів ЄС в 1980-і і 2000-і рр. була спрямована на створення активного поля символічного взаємодії між громадянами європейських країн, популяризацію та поширення знань про конкретні позитивні дії Європейського Союзу, які впливають на життя європейців. Важливим етапом формування європейської ідентичності стали взаємне визнання державами-членами дипломів про вищу професійну освіту у 1985 р., введення для громадян країн-членів ЄС єдиного паспорта, а також введення європейського гімну і прапора тощо.

У березні 1994 р. президент Чехії В. Гавел висунув ідею створення Хартії Європейської Ідентичності. Європейський Союзом на своєму 40-му конгресі у Бремені 5 листопада 1994 провів роботу із підготовки такої Хартії. Було внесено більше 500 поправок й в жовтні 1995 р. її було прийнято [23]. В цьому документі вже конкретно визначено, що європейська ідентичність виявляється у спільності цінностей, що беруть початок у класичній старовині, християнстві, Ренесансі та Просвітництві й які засновані на толерантності, гуманізмі і братерстві, визнанні фундаментальних прав людини і норм права, впроваджені в загальних принципах, що підтверджують волю індивідуальної і соціальної відповідальності.

У 2000 р. в рамках саміту в Ніщі була прийнята Хартія засадничих прав громадян ЄС, яка увійшла до Лісабонського договору 2007 р. В цілому спроби ЄС створити єдину наднаціональну правову базу між країнами й інституціями Європейського Союзу можна інтерпретувати як намагання сформулювати певну юридичну основу ідентичності ЄС.

Для представників умовної п'ятої групи європейська ідентичність виявляється у специфічній відповідальності: тільки через співробітництво, згуртованість і єдність Європа може ефективно допомагати вирішувати власні та світові проблеми, розбіжність у європейській політиці — безвідповідальність, яка може привести до хаосу [19, с. 57].

Разом із тим, в європейському праві немає акту, що кодифікує інститут відповідальності. Сьогодні відповідно до принципу сумлінного співробітництва (ст. 10 Договору про ЄС) держави-члени ЄС, по-перше, відповідальні за виконання зобов'язань, що випливають із членства в союзі. По-друге, всіма доступними засобами вони зобов'язані сприяти виконанню завдань ЄС. По-третє, вони повинні утримуватися від усього, що може поставити під загрозу досягнення цілей Європейського Союзу, і відповідно вчасно і належним чином виконувати його правові акти. Відповідальними за порушення права ЄС при цьому визнаються лише держави-члени чи інститути ЄС. Приватні особи несуть опосередковану відповідальність, яка визначається національними органами влади (судами), і в той же час мають право на подачу позову проти держави, яка допустила порушення європейського права [24].

Існує ще один, за наведеною нами класифікацією — шостий, інтегративний підхід до проблеми європейської ідентичності, котрий вітчизняний дослідник М. Козловець вважає найбільш оптимальним. Він передбачає поєднання трьох можливих рівнів самоідентифікації спільнот об'єднаної Європи: національний (державний); панєвропейський (наднаціональний), що, власне, й створює феномен «європейська ідентичність»; і етнічний (регіональний), що спостерігається на регіональному рівні поліетнічних суспільств [25, с. 73].

Кожен із цих концептуальних підходів до розуміння європейської ідентичності, на наш погляд, має право на існування. Та слід погодитися із фахівцями в тому, що ідентичність формується як результат соціальної взаємодії, яку можна було б підвести в якості знаменника під кожен із концепцій. Але якщо говорити про ЄС, то на практиці вона часто відсутня. Точніше, взаємодія між європейцями відбувається, але в більшій мірі в рамках національної держави, що і визначає характер їх самоідентифікації.

Європейський політичний простір у свідомості громадян повинен асоціюватися із реалізацією проекту «Великої Європи», «бути європейцем» — означає бути громадянином Євросоюзу. Але такі країни, наприклад, як Норвегія й Швейцарія, які не входять до складу ЄС, можна вважати більш європейськими, ніж країни Балкан або Балтії, які відносно недавно стали його членами.

Сьогодні доводиться говорити також і про національний консерватизм і певною мірою егоїзм держав, які намагаються протистояти процесам інтеграції й формуванню єдиних соціальних, економічних і правових стандартів. Вони вкрай неохоче розстаються з вузьконаціональними традиціями на поталу новим загальноєвропейським стандартам. До таких держав слід віднести Великобританію (особливо сьогодні в контексті «Брекзита»), яка далеко не завжди позиціонує себе як європейська країна, Данію, а також Каталонію, яка сьогодні намагається вийти із складу Іспанії: дві нації, баски та каталонці, хочуть самі вирішувати своє майбутнє [26]. Нікуди не поділася і загроза «Грекзита»: борг Греції настільки великий, що його не повернути кільком прийдешнім поколінням греків. Цей борг практично належить всім іншим країнам ЄС, а це вже приклад своєрідної «сумної» їх ідентичності.

Ще до цих подій провальні результати референдумів із приводу голосування за проект прийняття Євроконституції в 2005 році у Франції і Голландії свідчать про те, що тенденціям формування єдиної європейської ідентичності протистоїть не лише національний консерватизм, але й прихильність до національної культури.

Невизначеність поняття європейської ідентичності полягає ще й в тому, що територія ЄС не обмежується лише Європою й не має чітких просторових характеристик: до нього входять багато територій за межами Європи. Наприклад, острів Мадейра і Канарські острови розташовані в Атлантиці; французька Гвіана і Антильські острови близькі до Південної Америки і Карибам; ісландський острів Реюньон взагалі знаходиться в південній частині Індійського океану.

Тепер щодо мовного чинника. Мабуть, не варто посилатись у науковій статті на біблійні мудрості, та все ж показовим є те, що Вавилонська вежа була зруйнована Богом із за того, що навіть він побоювався мовної одноманітності людей (Буття 11:1–32). Й не в супереч цьому Європа сьогодні розділена різними мовами: 24 мови визнані офіційними мовами Європейського Союзу, а на сесіях Європарламенту та Ради Євросоюзу через потребу перекладу Євросоюз щороку витрачає майже чверть мільярда (!) євро. У дискурсі щодо європейської ідентичності також часто наголошується, що мову неможливо використати як спільний знаменник з метою створення єдиного почуття європейської ідентичності, але англійська мова цілком може бути використана як робоча.

Однак, на думку багатьох дослідників, саме цей момент установлює примат англосаксонської культурної традиції в ЄС, що суперечить положенню щодо самобутності держав у межах ЄС [27]. Сьогодні достатньо вказати й на суперечку між Україною та деякими державами-членами РЄ щодо мовних положень закону «Про освіту». Очевидно, що єдина мова є консолідуючим фактором для населення, але в межах однієї країни. Швейцарський політолог Урс Альтерматт справедливо вважає мову і культуру в європейських національних державах ключовими сферами й принциповими розпізнавальними ознаками [28, с. 125].

Це можна простежити на прикладі Франції: французька національна ідентичність багато в чому зобов'язана французькій мові, яка фактично є основою для французького громадянства.

Французи захищають свою мову у всьому, аж до того, що популярні іноземні фільми часто вже не дублюються, а знімаються заново французьким кінематографом (наприклад, фільм «Невдахи» — є версія як американська (1991) так і французька (2003)). Створення повноцінної французької нації тривало кілька століть. Локальна влада в Іль-де-Франс стала об'єднувати людей, що розмовляють різними мовами, мають різні звичаї, залучаючи все нові території. Був потрібен високий рівень політичної волі, щоб створити державу із загальним урядом, спільною мовою, загальною культурою. Все це стало результатом навмисної соціальної творчості. Та навіть країна із однією державною мовою, має межі, що розділяють різні стилі життя, бо кожен народ тісно прив'язаний до певної території, на якій мешкає століттями. Наприклад, Андалусія з її великими й ізольованими «фазендами» абсолютно не схожа на Прованс з його маленькими селами.

Разом із тим, французьку національну ідентичність можна в певному сенсі вважати найменш проблематичною, тому що там існує традиція, що бере початок з Великої французької революції 1789 р., яка проголосила «свободу, рівність, братерство», однакове ставлення до всіх громадян. Тобто, французька ідея є життєздатною для сучасного суспільства, яке ґрунтується не на етнічності чи релігії, але на громадянстві, на таких універсально-абстрактних політичних цінностях, яких можуть поділяти представники різних культур.

Європейці відкидають загальноєвропейську ідентичність — і це реальний факт. Так, аналізуючи статистику Євробарометра (міжнародний проект регулярних опитувань Громадської думки, що здійснюється під егідою Європейської Комісії), можна виявити, що 74% респондентів відносять себе до європейців, для 32% європейська ідентичність стоїть на першому місці в порівнянні з національною, а 94% респондентів також відчують свою національну ідентичність [29]. Слід говорити про те, що ідентичність європейців двоїста, причому пріоритетним громадяни вважають національну, а не європейську ідентичність. Крім того, кожне суспільство, яке де факто є мультикультурним, в результаті, як показує практика, стикається з проблемою, як правильно поставитися до вимог особливого статусу етнічними або релігійними групами. Як справедливо зазначає австрійський вчений Урс Альтерматта, за умов сучасної європейської інтеграції неминуче зберігатимуться подвійна та множинна ідентичності: «Європейський Союз буде функціонувати тільки в тому випадку, якщо люди офіційно й публічно зможуть відчувати себе громадянами своїх держав, що мають тривалу історію розвитку, та свою приналежність до якоїсь культури» [30, с. 125].

Отже, в цілому формування ідентичності ЄС поки що можна назвати романтичною спробою поєднати без протиставлення й підпорядкування національну й наднаціональну ідентичність громадян ЄС. Однак така спроба конструювання європейської ідентичності поки не дала очікуваних результатів. Для створення гармонійної Європи із загальними демократичними принципами недостатньо, як уявляється, лише дванадцяти зірок на прапорі Європи, які цю гармонію символізують: з огляду на особливості свого функціонування, Європейський Союз може виступати і як фактор, що інтегрує країни Європи, й як такий, що роз'єднує. З огляду на вищевказані особливості ЄС як порівняно нового політичного утворення, формування європейської ідентичності на сучасному етапі проходить в унікальних умовах. Стосовно саме Європи, це поняття — досить широке і не є лише властивістю, характерною для жителів ЄС, з огляду на те, що Європа не обмежується виключно рамками Європейського Союзу.

Чи можна в цьому контексті говорити про загальну культуру Європейського Союзу?

Власне, європейський проект й було засновано на базіс антинаціональної ідентичності з вірою у те, що буде створена нова універсальна європейська культура та єдність, яка витіснить старі італійські, німецькі або французькі й інші ідентичності. Але можна навести також аргументи на користь того, що ці старі ідентичності ніколи не зникнуть. Навряд чи мешканці європейських країн коли-небудь забудуть, що вони германці, голландці, данійці або швейцарці. Тому варто звернути увагу на думку М. Степико, що «процеси світової інтеграції не мають перекреслювати історично усталеного факту диференціації національних культур, які формували-

ся впродовж сторіч в окремих країнах, створивши систему культурних надбань і цінностей, без урахування яких неможливо уявити цілісності світу... Про це свідчать, зокрема, і криза політики мультикультуралізму на теренах ЄС, і проблемність завдання формування наднаціональної ідентичності у громадян країн, що входять до Європейського Союзу» [5, с. 5].

Сьогодні європейські країни зіткнулися із зростанням іммігрантів й емігрантських общин, які не завжди, м'яко кажучи, поділяють традиційні європейські цінності. Це питання особливо загострилося після терактів у вересні 2001 р. замахів, що відбулися в Іспанії, Британії, Нідерландах й, нарешті, Парижі 2015 р. та Брюсселі 2016 р. Слід припустити, що терористична активність була націлена на те, щоб дати зрозуміти, що в цій спільноті є люди, які не поділяють базові цінності, на яких зросли європейці, тому насильство може мати місце з метою підірвати моральні підвалини цієї спільноти.

Разом із тим, кількість прохачів притулку в країнах Євросоюзу, які чекають на рішення щодо своїх запитів, вже перевищила сукупне населення Кіпру і Мальти. Більшість мігрантів, які все ще чекають на рішення про надання притулку, прибули з Афганістану (240 000), Іраку (130 000), Сирії (130 000), Албанії (75 000), Косово (50 000), Ірану (45 000), Пакистану (45 000) та Нігерії (40 000) [31]. Так, якщо в 1955 р. європейці склали 23% населення планети, то в 2050 р. їхня частка знизиться до 7%.

Але, звичайно, проблема ідентичності існує не тільки на загальноєвропейському рівні — вона є актуальною також для кожної окремої держави. Цікаво, що за даними Міністерства внутрішніх справ Німеччини, внаслідок різкого демографічного перепаду показників смертності й народжуваності, без мігрантів німецька економіка обвалиться уже через 30 років. Інші європейські країни теж не в кращому становищі [32].

Приклад німецької національної ідентичності, на відміну від Франції, зовсім інший, в силу її специфічного розвитку. Якщо людина народжена на території Німеччини, це автоматично не означає, що вона може стати її громадянином, навіть якщо батько — німець. Головне, щоб німкенєю була мати. Тому фактично до 2000 року етнічному німцеві (наприклад, вихідцю з Росії, який погано або взагалі не говорить німецькою мовою) отримати громадянство було набагато простіше, ніж емігрантові в другому або третьому поколінні, що виріс у Німеччині і досконало німецькою мовою володіє. Сьогодні ця практика змінюється.

Канцлер Німеччини Ангела Меркель заявила, що останні роки продемонстрували повний провал концепції мультикультуралізму в її країні, а мігранти, які приїжджають на роботу в Німеччину, повинні говорити німецькою мовою, оскільки тільки в цьому випадку вони можуть стати повноцінними учасниками ринку праці. Разом з тим, раніше німецький канцлер відзначала, що жителі Німеччини повинні звикнути, що мечеті стають частиною загального вигляду їхніх міст [33].

Специфічним також слід вважати приклад Нідерландів, де національна ідентичність завжди визначалася пілларизацією (*verzuiling*) голландського суспільства — його поділом на «піллари» (стовпи) протестантів, католиків і соціалістів. У цьому сенсі, наприклад, для мусульман було цілком природним почати приїжджати до Нідерландів, з метою створення своїх власних пілларів, оскільки саме так організоване соціальне життя самих голландців. Але це привело до виникнення так званих «чорних шкіл», в яких навчаються тільки діти мусульман, але майже без можливості взаємодіяти із корінними голландцями. Це, мабуть, стало найбільшою перешкодою для поширення інтеграції іммігрантів до голландського суспільства.

Найбільш очевидним провал іммігрантської асиміляції можна спостерігати у Великобританії, яка найбільше виступала за політику мультикультуралізму. У контексті «Брекзита» можна говорити, що в стосунках між країною й іммігрантськими громадами було і все ще залишається чимало проблем. Власне, однією з причин голосування британців за вихід із Європейського союзу стало обурення стосовно того, що, мовляв, всі лікарні та школи переповнені: до лікаря не потрапити, дитину в школу не записати. Що Великобританія втрачає свій суверенітет, багато терористів на вулицях Великобританії тощо. З іншого боку існує побоювання, що система охорони здоров'я

країни після реалізації «Брекзита» впаде в жорстоку кризу, тому що забракне лікарів, медсестер і нянечок, велика кількість яких приїжджає з інших країн.

Британський підхід до мультикультуралізму полягав в тому, щоб просто залишити радикальних імамів проповідувати в своїх місцевих громадах без втручання з боку влади та без будь-яких спроб з боку держави використовувати освітню систему з метою виховання людей у дусі британського суспільства. Але в останні роки країна змінила цю політику в контексті вибухів в метро й інших терористичних актів. Тобто, досвід Великобританії слід вважати найменш вдалим, бо там взагалі не звертались до питань національної ідентичності й не намагалися сформувавши політичну ідентичність, яка могла б згуртувати людей з різними релігіями і культурою.

Однак ніхто серйозно не ставив, здається, очевидного запитання: що відбудеться, коли нові іммігранти взагалі більше не сприйматимуть європейські цінності, а нав'язуватимуть свої? Й тоді до яких європейських цінностей повинна буде долучитися Україна, яка (гіпотетично поки що) стане членом Європейського Союзу?

4. Висновки

В якості висновку зазначимо, що поставлені в статті запитання, на наш погляд, не тільки формують потребу в їх подальшому теоретичному осмисленні, а й вимагають вже конкретних відповідей від європейської практики. А саме:

1. Чи складеться в доступній для огляду перспективі в рамках ЄС (в контексті описаних вище тенденцій) певна ідентичність, набір ознак, властивий всій групі європейських держав? Чи можна стверджувати і в якій мірі, що, увійшовши до складу європейської спільноти, новим державам (в тому числі й Україні), які нещодавно належали до різних національних і політичних культур, буде властиве щось спільне, що об'єднає їх настільки, що вже можна говорити про появу нової єдиної для всіх ідентичності або самобутності? Вітчизняні дослідники зауважують: у громадян України має сформуватися в майбутньому ще одна колективна, наднаціональна ідентичність — європейська, яка має консолідувати все населення країни і водночас об'єднати його з громадянами країн Європейського Союзу [34].

Однак самовизначення по відношенню до майбутнього — це доволі складна форма самосвідомості на рівні національної ідеї чи навіть суспільного ідеалу, не говорячи вже про ідентичність [35].

2. Чи здатною буде в цьому відношенні наша держава прийняти на себе інноваційні установки «європейського перехрестя», — за словами С. Дацюка, а саме: а) культурного дискомфорту (вивчення та практичне застосування інших мов, засвоєння й практикування інших культурних норм); б) економічної конкуренції (немає своїх, є ринок конкуренції); в) руйнування держави як такої і як наслідок цього важка і повільна відмова від монополії нації на державу (відомо, що членство в ЄС вимагає від кожної держави передати частину свого суверенітету на поталу наднаціональним органам); г) фрагментацію як процес відмови націй від монополії на території і одночасно територіальна легітимізація значно складніших ідентичностей; д) продовження роду поза національним примусом; е) відстоювання наративу складних ідентичностей, применшення значення національного наративу, редукція його до «постнаціонального» [36].

3. Нарешті, наскільки нова європейська ідентичність вплине на формування єдиної зовнішньополітичної лінії всього угруповання держав? Але в царині формування європейської ідентичності поки що в певному сенсі можна говорити про серйозний збій й констатувати, що постнаціональних цінностей й існуючого рівня відповідальності країн і мешканців Європейського Союзу один перед одним також поки що недостатньо для гармонійного об'єднання цієї спільноти.

Власне, «викликами» для майбутніх наукових розвідок щодо цієї проблеми, на наш погляд, повинні стати: подальший аналіз самоідентифікації України в контексті європейської ідентичності й вивчення перспектив інтеграції України в європейський простір і можливої участі українців у творенні європейської ідентичності; дослідження процесу формування наднаціональ-

ної ідентичності, яка повинна виходити як від держави, так і від громадянського суспільства з урахуванням мовних, культурно-історичних, політико-економічних, соціальних, релігійних, етнічних та інших особливостей держав Європи тощо.

5. Список літератури:

1. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування [Текст]: [монографія] / М. Т. Степико. — К.: НІСД, 2011. — 336 с.
2. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. — К.: Інститут соціології НАН України, 2010. — С. 532.
3. Мацьків Т. Я. До питання про поняття «національна ідентичність»: теоретичний аспект [Текст] / Т. Я. Мацьків // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: «Видавництво «Гілея», 2017. — Вип. 123 (8). — С. 118–120.
4. Ставлення українців щодо вступу до ЄС не змінилося за минулий рік — опитування [Електронний ресурс] // Європейська правда. — 2017. — 15 березня.
5. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст [Текст]: монографія / Л. П. Нагорна. — К.: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — 405 с.
6. Угрин Л. Я. Історико-філософські передумови формування дискурсу політичної ідентичності [Текст] / Л. Я. Угрин // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: «Видавництво «Гілея», 2016. — Вип. 115 (12). — С. 367–372.
7. Євтух В. Ідентичність [Текст] / В. Євтух // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. А. Левенець (голова), Ю. І. Шаповал (заст. голови) [та ін.]. — Київ: Парламентське видавництво, 2011. — С. 566.
8. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі [Текст] / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. — 2003. — №2. — С. 14–30.
9. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории [Текст] / Г. В. Ф. Гегель. — СПб.: Наука, 1993, 2000. — 480 с.
10. Корнієнко В. О. Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності) [Текст]: монографія / В. О. Корнієнко. — Універсум-Вінниця, 1999. — 430 с.
11. Корнієнко В. Поліс [Текст] / В. Корнієнко // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. А. Левенець (голова), Ю. І. Шаповал (заст. голови) [та ін.]. — Київ: Парламентське видавництво, 2011. — С. 566.
12. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки [Текст] / Дж. Себайн, Т. Торсон. — К.: Основа, 1997. — 838 с.
13. Корниенко В. А. Эволюция политического идеала (опыт истории) [Текст]: монография / В. А. Корниенко. — Киев-Винница, 1996. — 274 с.
14. Руссо Жан-Жак. Исповедь. Прогулки одинокого мечтателя [Текст] / Жан-Жак Руссо; Переводчик Горбов Д. А., Розанов М. Н. — М.: АСТ, 2011. — 736 с.
15. Тейлор Ч. Джерела себе [Текст] / Ч. Тейлор; Пер. с англ. — К.: Дух і літера, 2005. — 691 с.
16. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества [Текст] / И. Г. Гердер — М.: Центр гуманитарных инициатив, 2013. — 760 с.
17. Кузь О. М. Ідентифікація як екзистенціальний проект [Текст] / О. М. Кузь // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». — Серія: Політологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. — Харків: Право, 2017. — №2 (33). — С. 282–286 с.
18. Деррида Ж., Хабермас Ю. Наше обновление после войны: второе рождение Европы [Текст] / Ж. Деррида, Ю. Хабермас // Отечественные записки. — 2003. — № 6.

19. Договор о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 года) (текст с изменениями и дополнениями от 13 декабря 2007 года) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_029/page. — Название с экрана.
20. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_017. — Назва з екрана.
21. Максименко І. Європейський Союз на початку ХХІ століття: пошук зовнішньополітичної ідентичності [Текст] / І. Максименко // Вісник Одеського національного університету: соціологія і політичні науки, 2009. — Том 14. — Вип. № 13. — 688 с.
22. Тихомирова Є. Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції [Текст] / Є. Б. Тихомирова // Наукові записки НаУКМА. — 2005. — Т. 45: Політичні науки. — С. 56–60.
23. Хартія Європейської Ідентичності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eurit.it/Eurplace/diba/citta/cartaci.html> (дата звернення 07.10.2017). — Назва з екрана.
24. Лучинин А. Л. Ответственность государств-членов ЕС за нарушение норм европейского права [Электронный ресурс] / А. Л. Лучинин // Проблемы современной экономики: Евразийский международный научно-аналитический журнал. — 2006. — №3–4. — Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1115>. — Название с экрана.
25. Козловець М. А. Європейська ідентичність: уніфікація чи «єдність в розмаїтті»? [Текст] / М. А. Козловець // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. — 2009. — Вип. 37. — С. 72–86.
26. Єврокомісія: Якщо Каталонія вийде зі складу Іспанії, то буде за межами ЄС [Електронний ресурс] // Європейська правда. — 2017. — 2 жовтня. — Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/2/7071743/>. — Назва з екрана.
27. Хашиєва Л. В. Європейська ідентичність як чинник євроінтеграції: об'єднана Європа чи Європа націй [Електронний ресурс] / Л. В. Хашиєва. — Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-3/doc/5/01.pdf>. — Назва з екрана.
28. Альтерматт У. Етнонаціоналізм в Європі [Текст] / У. Альтерматт. — М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2000. — 366 с.
29. Eurobarometr 71 Future of Europe. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb71/eb713_future_europe.pdf (дата обращения: 07.06.2013).
30. Альтерматт У. Етнонаціоналізм — європейське зло [Текст] / У. Альтерматт // Національна ідентичність: Хрестоматія / Упоряд. Т. С. Воропай — Харків: Крок, 2002. — 316 с.
31. Кількість мігрантів в ЄС у «підвішеному стані» перевищила населення Кіпру [Електронний ресурс] // Європейська правда. — 2017. — 21 вересня. — Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/21/7071321/>. — Назва з екрана.
32. Ткаченко В. Ідентичність і безпека України: куди йдемо? [Електронний ресурс] / В. Ткаченко // Укрінформ (мультимедійна платформа іномовлення України). — 2017. — 9 вересня. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2192443-identichnist-i-bezpeka-ukraini-kudi-jdemo.html>. — Назва з екрана.
33. Меркель заявила о провале мультикультурализма [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/international/2010/10/101016_merkel_multiculturalism_failed.shtml. — Название с экрана.
34. Смовженко Т. С. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності [Електронний ресурс]: навч. посібник / кол. авторів; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. — К.: УБС НБУ, 2015. — 609 с. — Режим доступу: http://pidruchniki.com/76974/kulturologiya/osnovopolozhni_yevropeyski_tsinnosti. — Назва з екрана.

35. Корнієнко В. О. В пошуках консолідації українського суспільства: національна ідея чи політичний ідеал [Текст] / В. О. Корнієнко // Нова політика: науково-публіцистичний журнал. — 2000. — № 4. — С. 47–52.

36. Дацюк С. Новые представления европейского перекрестка [Текст] / С. Дацюк // Українська правда. — 2017. — 7 вересня.

References:

1. Stepyko M. T. *Ukrains'ka identychnist': fenomen i zasady formuvannya* [Текст]: [monohrafiia] / M. T. Stepyko. — K.: NISD, 2011. — 336 s.

2. *Ukrains'ke suspil'stvo 1992–2010. Sotsiolohichnyj monitorynh.* — K.: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2010. — S. 532.

3. Mats'kiv T. Ya. Do pytannia pro poniattia «natsional'na identychnist'»: teoretychnyj aspekt [Текст] / T. Ya. Mats'kiv // *Hileia: naukovyj visnyk. Zbirnyk naukovykh prats'* / Hol. red. V. M. Vashkevych. — K.: «Vydavnytstvo «Hileia», 2017. — Vyp. 123 (8). — S. 118–120.

4. *Stavlennia ukraintsiv schodo vstupu do YeS ne zminylosia za mynulyj rik — opytuvannia [Elektronnyj resurs] // Yevropejs'ka pravda.* — 2017. — 15 bereznia.

5. Nahorna L. P. *Rehional'na identychnist': ukrains'kyj kontekst* [Текст]: monohrafiia / L. P. Nahorna. — K.: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2008. — 405 s.

6. Uhryn L. Ya. *Istoryko-filosofs'ki peredumovy formuvannya dyskursu politychnoi identychnosti* [Текст] / L. Ya. Uhryn // *Hileia: naukovyj visnyk. Zbirnyk naukovykh prats'* / Hol. red. V. M. Vashkevych. — K.: «Vydavnytstvo «Hileia», 2016. — Vyp. 115 (12). — S. 367–372.

7. Yevtukh V. *Identychnist'* [Текст] / V. Yevtukh // *Politychna entsyklopediia / redkol.: Yu. A. Levenets' (holova), Yu. I. Shapoval (zast. holovy) [ta in.].* — Kyiv: Parlaments'ke vydavnytstvo, 2011. — S. 566.

8. Nahorna L. *Poniattia «natsional'na identychnist'» i «natsional'na ideia» v ukrains'komu terminolohichnomu prostori* [Текст] / L. Nahorna // *Politychnyj menedzhment.* — 2003. — №2. — S. 14–30.

9. Hehel' H. V. F. *Lektsyy po fylosofyy ystoryy* [Текст] / H. V. F. Hehel'. — SPb.: Nauka, 1993, 2000. — 480s.

10. Korniienko V. O. *Evolutsiia politychnoho idealu (vid pliuralizmu do synteziuchoi iednosti)* [Текст]: monohrafiia / V. O. Korniienko. — Universum-Vynnytsia, 1999. — 430 s.

11. Korniienko V. *Polis* [Текст] / V. Korniienko // *Politychna entsyklopediia / redkol.: Yu. A. Levenets' (holova), Yu. I. Shapoval (zast. holovy) [ta in.].* — Kyiv: Parlaments'ke vydavnytstvo, 2011. — S. 566.

12. Sebajn Dzh., Torson T. *Istoriia politychnoi dumky* [Текст] / Dzh. Sebajn, T. Torson. — K.: Osnova, 1997. — 838 s.

13. Korniyenko V. A. *Evolutsiia polytycheskoho ydeala (opyt ystoryy)* [Текст]: monohrafiia / V. A. Korniyenko. — Kyev-Vynnytsa, 1996. — 274 s.

14. Russo Zhan-Zhak. *Yspoved'. Prohulky odynokoho mechtatelja* [Текст] / Zhan-Zhak Russo; Perevodchik Horbov D. A., Rozanov M. N. — M.: AST, 2011. — 736 s.

15. Tejlor Ch. *Dzherela sebe* [Текст] / Ch. Tejlor; Per. s anhl. — K.: Dukh i litera, 2005. — 691 s.

16. Herder Y. H. *Ydey k fylosofyy ystoryy chelovechestva* [Текст] / Y. H. Herder — M.: Tsentr humanitarnykh ynytyatyv, 2013. — 760 s.

17. Kuz' O. M. *Identyfikatsiia iak ekzystentsial'nyj proekt* [Текст] / O. M. Kuz' // *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho».* — Seriia: Politolohiia / redkol.: A. P. Het'man ta in. — Kharkiv: Pravo, 2017. — №2 (33). — S. 282–286 s.

18. Derryda Zh., Khabermas Yu. *Nashe obnovlenye posle vojny: vtoroe rozhdenye Evropy* [Текст] / Zh. Derryda, Yu. Khabermas // *Otechestvennye zapysky.* — 2003. — № 6.

19. *Dohovor o Evropejskom Soiuzе (Maastrykht, 7 fevralia 1992 hoda) (tekst s yzmenenyamy y dopolnenyamy ot 13 dekabria 2007 hoda)* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupa: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_029/page. — Nazvanye s ekrana.

20. Dohovir pro zasnovannia Yevropejs'koi Spil'noty (konsolidovana versiiia stanom na 1 sichnia 2005 roku) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_017. — Nazva z ekrana.
21. Maksymenko I. Yevropejs'kyj Soiuznapochatku KhKhI stolittia: poshuk zovnishn'opolitychnoi identychnosti [Tekst] / I. Maksymenko // Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu: sotsiologhiia i politychni nauky, 2009. — Tom 14. — Vyp. № 13. — 688 s.
22. Tykhomyrova Ye. B. Formuvannia ievropejs'koi identychnosti iak chynnyk ievropejs'koi intehtratsii [Tekst] / Ye. B. Tykhomyrova // Naukovi zapysky NaUKMA. — 2005. — T. 45: Politychni nauky. — S. 56–60.
23. Khartiia Yevropejs'koi Identychnosti [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.eurit.it/Eurplace/diba/citta/cartaci.html> (data zvernennia 07.10.2017). — Nazva z ekrana.
24. Luchynyn A. L. Otvetstvennost' hosudarstv-chlenov ES za narushenye norm evropejskoho prava [Elektronnyj resurs] / A. L. Luchynyn // Problemy sovremennoj ekonomyky: Evrazyjskyj mezhdunarodnyj nauchno-analytycheskyj zhurnal. — 2006. — №3–4. — Rezhym dostupa: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1115>. — Nazvanye s ekrana.
25. Kozlovets' M. A. Yevropejs'ka identychnist': unifikatsiia chy «iednist' v rozmaitti»? [Tekst] / M. A. Kozlovets' // Humanitarnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii. — 2009. — Vyp. 37. — S. 72–86.
26. Yevrokomisiia: Yakscho Kataloniia vyjde zi skladu Ispanii, to bude za mezhamy YeS [Elektronnyj resurs] // Yevropejs'ka pravda. — 2017. — 2 zhovtnia. — Rezhym dostupu: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/2/7071743/>. — Nazva z ekrana.
27. Khashyieva L. V. Yevropejs'ka identychnist' iak chynnyk ievrointehratsii: ob'iednana Yevropa chy Yevropa natsij [Elektronnyj resurs] / L. V. Khashyieva. — Rezhym dostupu: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-3/doc/5/01.pdf>. — Nazva z ekrana.
28. Al'termatt U. Etnonatsyonalizm v Evrope [Tekst] / U. Al'termatt. — M.: Ros. hos. humanyt. un-t, 2000. — 366 s.
29. Eurobarometr 71 Future of Europe. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb71/eb71_future_europe.pdf (data obraschenyia: 07.06.2013).
30. Al'termatt U. Etnonatsionalizm — ievropejs'ke zlo [Tekst] / U. Al'termatt // Natsional'na identychnist': Khrestomatiia / Uporiad. T. S. Voropaj — Kharkiv: Krok, 2002. — 316 s.
31. Kil'kist' mihrantiv v YeS u «pidvishenomiu stani» perevyschyla naseleattia Kipru [Elektronnyj resurs] // Yevropejs'ka pravda. — 2017. — 21 veresnia. — Rezhym dostupu: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/21/7071321/>. — Nazva z ekrana.
32. Tkachenko V. Identychnist' i bezpeka Ukrainy: kudy jdemo? [Elektronnyj resurs] / V. Tkachenko // Ukrinform (mul'tymedijna platforma inomovlennia Ukrainy). — 2017. — 9 veresnia. — Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2192443-identichnist-i-bezpeka-ukraini-kudi-jdemo.html>. — Nazva z ekrana.
33. Merkel' zaiavyla o provale mul'tykul'turalyzma [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupa: http://www.bbc.com/russian/international/2010/10/101016_merkel_multiculturalism_failed.shtml. — Nazvanye s ekrana.
34. Smovzhenko T. S. Ukrain'ska liudyna v ievropejs'komu sviti: vymiry identychnosti [Elektronnyj resurs]: navch, posibnyk / kol. avtoriv; za red. d-ra ekon. nauk, prof. T. S. Smovzhenko, d-ra filos. nauk, prof. Z. E. Skrynyk. — K.: UBS NBU, 2015. — 609 s. — Rezhym dostupu: http://pidruchniki.com/76974/kulturologiya/osnovopolozhni_yevropeyski_tsinnosti. — Nazva z ekrana.
35. Korniienko V. O. V poshukakh konsolidatsii ukrains'koho suspil'stva: natsional'na ideia chy politychnyj ideal [Tekst] / V. O. Korniienko // Nova polityka: nauково-publitsystychnyj zhurnal. — 2000. — № 4. — S. 47–52.
36. Datsiuk S. Novye predstavleniia evropejskoho perekrestka [Tekst] / S. Datsiuk // Ukrain'ska pravda. — 2017. — 7 veresnia.

UDC 1:930.85+321.01

Oleksy Halapsis

Doctor of Philosophical Sciences (ScD, PhD), Professor of the Department of Philosophy and Political Sciences, National Metallurgical Academy of Ukraine (Dnipro, Ukraine, 49600)

e-mail: prof. halapsis@gmail.com

INDIVIDUALISM: ALLOWED ACCESS

Abstract

The purpose of the article is to identify the origin and essence of Western individualism. Methods of research. I used the methodology of post-nonclassical metaphysics of history, as well as the methods of epistemological polytheism and comparative.

Results. The first sprouts of individualism can be detected in Greek poleis. It is the crisis of the polis system in Ancient Greece that predetermined the disappointment of the Greeks in the old collectivist ideals. Roman collectivism quite naturally got along with ideas about civil liberties and the dignity of an individual citizen. The idea of citizenship was brought to the theoretical perfection by moving it beyond the boundaries of city walls. The Christian ideal is not a self-sufficient person, but the community of believers. It is the weakening of the church's position and the strengthening of the influence of Antiquity that led to the formation of the Western style of thinking, which became the basis of the new European civilizational project.

John Locke rethought the Hobbesian «Roman» theory of the social contract, thereby laying the foundations of liberalism, and hence of individualism. However, radically changing the hierarchical society, even the shaken revolution and the restoration of the Stuarts, no theoretical work could not. But in the New World, free from class barriers, Locke's ideas found a much more fertile soil.

Conclusions. The Western version of individualism emerges as a civilizational ideal at the junction of two completely different paradigms—the Ancient (Greek and Roman) and the Christian. Being present in the «body» of the West, individualism could not access its code. The latter was guarded by numerous barriers, among which the Catholic collectivism and the class divisions of hierarchical society were the most powerful guards. In American society, security barriers were significantly weaker, which allowed individualism to develop in the United States. Then American individualism returned to Europe and is now perceived as an integral element of Western civilization.

Keywords: individualism, Western civilization, Antiquity, Christianity, code of civilization.

УДК 1:930.85+321.01**Халапсіс Олексій Владиславович**

Доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології, Національна металургійна академія України (м. Дніпро, Україна, 49600)

e-mail: prof. halapsis@gmail.com

ІНДИВІДУАЛІЗМ: ДОСТУП ДОЗВОЛЕНИЙ**Резюме**

Метою статті є визначення походження та суті західного індивідуалізму. *Методи дослідження.* Я використовував методологію постнекласичної метафізики історії, а також методи епістемологічного політеїзму та компаративний.

Результати. Перші паростки індивідуалізму можна виявити в грецьких полісах. Римський колективізм цілком природно уживався з уявленнями про громадянські свободи і гідність окремого громадянина. Ослаблення позицій Церкви і посилення впливу Античності призвело до становлення власне західного стилю мислення, який став основою новоевропейського цивілізаційного проекту.

Джон Локк переосмислив Гоббсову «римську» теорію суспільного договору, заклавши тим самим основи лібералізму, а звідси — й індивідуалізму. У Новому Світі, вільному від станових перепон, ідеї Локка знайшли благодатний ґрунт.

Висновки. Західна версія індивідуалізму виникає як цивілізаційний ідеал на стику античної та християнської парадигм. Присутній в «тілі» Заходу індивідуалізм не міг отримати доступ до його коду. Останній охороняли численні бар'єри, серед яких католицький колективізм та станові перепони ієрархічного суспільства були найпотужнішими охоронцями. В американському суспільстві охоронні бар'єри були значно слабкішими, що і дозволило розвинути в Сполучених Штатах індивідуалізму. Згодом американський індивідуалізм повернувся в Європу і зараз сприймається як невід'ємна складова західної цивілізації.

Ключові слова: індивідуалізм, західна цивілізація, Античність, християнство, код цивілізації.

1. Введение

Осуществляющий себя в исторической сфере дух с неизбежностью привязывается к результатам своей деятельности, воспринимая последнюю в контексте обустроенности присутствия, его наполненности родными, интимно-близкими смыслами. История духа — это процесс его антропного развертывания, т. е. манифестации того, кем должен быть, какими качествами должен обладать и какое место в бытии должен занимать представляющий его человек. Как деятельность не дана изначально как наличное, а лишь (просвечивая в «детстве» как предчувствие) становится действительной собственно через историческое действие, так и его антропология, выражаясь в конкретных культурных формах, не присутствует в однозначной определенности факта, а становится определенной в результате постоянного выбора из множества возможных альтернатив, в котором (выборе) и реализуется право духа на звание активного исторического субъекта. Поэтому нет ничего удивительного в том, что в процессе осуществления собственного метафизического проекта дух может существенно изменить свои представления об идеале и даже прийти к внутреннему противоречию, обусловленному несовпадением между замыслом и действием.

Фактическая конкретность действия оказывается платформой для нового замысла, который, сохраняя генетическую преемственность с предыдущим, вовсе не обязан следовать по ранее намеченному сценарию. Тем не менее, при всех неожиданных событийных поворотах, характеризующих историю данного общества, в ней должна сохраняться фундаментальная целостность, без которой не было бы оснований рассматривать наличную совокупность неких событий как историю *этого особого духа* и не было бы возможности придать этим событиям структурную оформленность. Тождество духа с самим собой, а стало быть — и единство его истории, обеспечиваются не единством сценариев, алгоритмов или даже структуры, а единством метафизического (онтологического) проекта. За внешними противоречиями скрыт единящий стержень, более или менее эксплицитно явленный в его делах.

Объективность истории проявляется в том, что поступки исторических субъектов обусловлены (но не детерминированы) их собственным духовным путем, определяющим то или иное видение реальности и задающим соответствующие мотивации в расстановке приоритетов. Именно в этом смысле объективна и глобализация, которую часто и небезосновательно, связывают с *вестернизацией*, поскольку сам проект глобализации начала разворачивать западная цивилизация. Вполне возможно, что даже и без усилий со стороны Запада (представим себе некую гипотетическую ситуацию) мир в лице одной из существующих ныне локальных цивилизаций (например, в лице цивилизации ислама) все равно пришел бы спустя какое-то время к проекту глобализации, но это был бы *другой* проект и реализовывался бы он в совершенно *иных* формах. Если бы роль локомотива глобализации досталась другой цивилизации, она руководствовалась бы, понятно, своим проектом, но ведь и облик глобального пространства (в том числе, и пространства экономического) был бы не таким, каков он ныне. То есть, глобализация экономики связана отнюдь не с некими естественными процессами, идущими параллельно и независимо от метафизических проектов Запада, но в самой непосредственной связи с ними. Поэтому сущность глобализации (не какой-то там гипотетической, а реально осуществляющейся в универсуме истории) невозможно раскрыть без обращения к духовным основам породившей ее цивилизации.

Для своего всестороннего развития дух нуждается в конкуренции, которая идет с самим собой, но в образе Иного. Во всемирной истории это находит свое проявление в конкуренции духов *различных народов* за право выражать общечеловеческий идеал добра, красоты, справедливости, государства и т. д. Не потому люди Запада завоевали мир, что в нужное время и в нужном месте они получили технологическое и организационное преимущество над тем или иным конкурентом, а потому, что само это преимущество стало возможным благодаря реализации метафизического проекта, лежащего в основе западной цивилизации.

2. Методы исследования

Сэмюэл Хантингтон указывает на то, что одной из ключевых цивилизационных характеристик Запада является *индивидуализм*, становление которого он относит к четырнадцатому-пятнадцатому векам, а принятие права на индивидуальные выборы, по его мнению, доминировало уже к семнадцатому веку повсеместно [1, с. 71]. С тем утверждением, что индивидуализм стал визитной карточкой западной цивилизации спорить бессмысленно, но вот когда именно он «стал»? Здесь уже мнения могут быть разными. Многие авторы, как и Хантингтон, становление индивидуализма относят к Ренессансу, другие считают такие представления мифами [2]. Сложность в том, что чисто индивидуалистического, как и чисто коллективистического общества до сих пор не существовало: элементы индивидуализма и коллективизма можно найти где угодно. Когда же общество называют индивидуалистическим/коллективистическим, то речь идет о преобладании одних элементов над другими, однако фиксация факта преобладания часто оказывается делом авторского произвола. Например, когда мы говорим о «гуманизме Возрождения», то не должны забывать, что помимо «Божественной комедии» эта эпоха отметилась и «Молотом ведьм», что фоном для высоких идей философов и литераторов были костры инквизиции, которые именно в это время горели наиболее ярко, что взлет творческо-

го гения единиц совсем не отменял фанатизм и мракобесие масс, а прокатившиеся по Европе религиозные конфликты и войны отличались бесчеловечной жестокостью по отношению к мирному населению, почти не характерной для классических войн Средневековья.

Но есть один важный критерий: самосознание. В данном случае я имею в виду ощущение обществом себя в качестве индивидуалистического или коллективистического. Впрочем, для этого нужно представлять себе подобного рода дилемму; подданные Хаммурапи могли и не знать, что Вавилон — коллективистическое общество. Но если некто *извне* опишет характерные черты индивидуализма и коллективизма, а члены общества будут склоняться к тому, что та или иная форма организации жизни им близка или же чужда, то такое мнение будет иметь очень важное значение. И здесь уже можно вести разговор как о внешней идентификации (со стороны иностранца или историка), так и о внутренней.

В предлагаемой вниманию читателя статье речь пойдет об истоках и сущности индивидуализма, и о способах получения им доступа к коду западной цивилизации. При выполнении этого намерения я буду иметь в виду указанное различие идентификаций. В данном исследовании я использовал методологию постнеклассической метафизики истории, разработанной мною в соответствующей работе [3], а также методы эпистемологического политеизма [4] и компаративный.

3. Результаты исследования

Фридрих Август фон Хайек выяснил, что термины «индивидуализм» изобрели сен-симонисты, которые ввели его для идентификации конкурентного общества, против которого они выступали, а затем придумали слово «социализм» для обозначения централизованно планируемого общества, в котором вся деятельность управляется по тому же принципу, что и на отдельной фабрике [5, с. 3]. Однако популярность слово «индивидуализм» приобрело благодаря Алексису де Токвилю, использовавший его в работе «Демократия в Америке» для описания чувства социальной изоляции в американском обществе. Токвиль пояснил различие индивидуализма и эгоизма следующим образом: эгоизм — это чрезмерная любовь человека к самому себе, заставляющая его ко всему на свете относиться с точки зрения личных интересов и предпочитать себя остальным людям, индивидуализм же — это спокойное чувство, побуждающее гражданина изолировать себя от других людей, замыкаясь в семейном и дружеском кругу, и этот маленький коллектив помогает ему перестать тревожиться об обществе в целом [6, с. 104]. Второй том этой книги, где слово «индивидуализм» и появляется, был опубликован на французском языке в 1840 году, и уже в следующем — переведен на английский Генри Ривом. Последний извинился перед читателями за введение французского термина «индивидуализм» в английский язык, заметив, что он не знает ни одного английского слова, которое было бы ему точным эквивалентом [6, s. 104 Translator's Note].

Таким образом, слово «индивидуализм» впервые появилось у сен-симонистов, широкое распространение получило благодаря имевшей огромную популярность (как в Европе, так и в Америке) работе Алексиса де Токвиля, а в английский язык его ввел эсквайр Генри Рив. Однако, как это зачастую случается с подобного рода терминами, это слово обросло множеством коннотаций, разбирать идеологическую подоплеку которых у меня нет никакого желания. Отмечу лишь тот важный момент, что понятие «индивидуализм» применяется к трем сферам человеческой деятельности, что влечет за собой построение трех смысловых блоков. Индивидуализм может рассматриваться как: 1) *принцип* (близкий номинализму, солипсизму, субъективизму и противоположный холизму), в соответствии с которым социальные процессы рассматриваются как результат деятельности преследующих свои собственные интересы индивидуумов; в этом ракурсе логично говорить о «методологическом индивидуализме» [7; 8], 2) соответствующую этому принципу политическую, экономическую, этическую и т. д. *теорию* [5; 9; 10; 11; 12], и 3) особый тип *мировоззрения* и *социальной практики* [13; 14; 15]; здесь противоположностью индивидуализму является уже не холизм, а коллективизм.

Итак, принцип, теория и практика. Нет большой нужды доказывать, что они между собою тесно связаны; тем не менее, это все же разные сферы, а значит — и разные «индивидуализмы». Когда Хайек разделяет «истинный» (true) и «ложный» (false) индивидуализм, речь у него идет о политических и экономических теориях, истоки которых он находит у Локка и Декарта соответственно. Когда же это слово использовал Алексис де Токвиль, то он имел в виду не учения теоретиков, а сложившуюся социальную *практику*. Очевидно, что именно практику индивидуализма (а в более широком смысле — индивидуалистическое мировоззрение) имел в виду и Хантингтон при характеристике особенностей западной цивилизации. Для меня интерес представляет прежде всего «индивидуализм» в этом последнем смысле, под которым будет пониматься мировоззрение, базирующееся на либеральной идеологии (признание свободы, прав и достоинства личности как основы справедливого общества) с одной стороны, на культивировании индивидуальных качеств личности и поощрении ее инициативы — с другой.

Выше уже отмечалось, что до 1840 года слово «индивидуализм» использовали в Европе несколько маргиналов, которые, впрочем, основное внимание уделяли не ему, а его антониму — социализму. И лишь французский путешественник, поразившийся отличием американского образа жизни от условий, сложившихся на его родине, использовал это сугубо теоретическое понятие для характеристики мировоззренческой установки. А поражаться было чему. Французские революционеры произносили пламенные речи о свободе, равенстве, братстве, а в результате залили кровью свою страну, часть которой, к их немалому удивлению, оказалась их собственной. Для аристократа и батрака ценность равенства заведомо будет разной, и дело не только в материальном положении. И свобода для промышленника — совсем не то же, что свобода для ремесленника. Так что брататься друг с другом соотечественники Токвиля не спешили. А вот в Америке отсутствовали устоявшиеся феодальные традиции, что и предопределило распространение либерализма [16]. Для общества, которое не было отягощено и законсервировано пышной историей, свобода стала не результатом многовековой борьбы, а естественным состоянием духа.

Сам образ «страны равных возможностей» настраивал на индивидуалистический лад. Суровые пуритане, считающие себя «избранным народом» и носителями особой божественной миссии, в поте лица обрабатывавшие украденную у индейцев землю и читавшие по вечерам Библию, — они стали героями нового мира. Коренные жители Американского континента и насильно завезенные представители континента Африканского в полной мере прочувствовали на себе и «равные возможности», и действие очевидной для подписантов Декларации независимости США истину, что «все люди сотворены равными, и все они одарены своим Создателем некоторыми неотчуждаемыми правами, к числу которых принадлежат: жизнь, свобода и стремление к счастью». Однако если все время говорить о свободе, большая вероятность, что она в конце концов наступит, если всеми силами стремиться к равенству, то найдется какой-нибудь Сэмюэл Кольт, который уравнивает шансы.

Индивидуализм возник в Америке не как нечто новое, он уже был в европейской крови, и лишь иммунная система традиционно иерархических государств не позволяла «вирусу» начать действовать. В новом мире для него были более благоприятные возможности. В сундуках и котомках отцы-пилигримы перевезли из Европы в Новый Свет дух индивидуализма, но европеец Алексис де Токвиль не признал в нем европейскую практику или европейское мировоззрение. Стало быть, в Америке этот дух Европы каким-то образом преобразился до неузнаваемости. С чем это связано?

Первые ростки индивидуализма можно обнаружить в греческих полисах, но все же это были не более, чем ростки. Ибо сильные элементы общинной связи, связанные с культом предков и с городским культом [17], требовали как участия в коллективных сакральных действиях, так и, в случае необходимости, коллективной защиты общих святынь. Соответствующее отношение было и к государственным законам. Тот же Сократ считал несправедливым выдвинутое

против себя обвинение, но совершенно неприемлемым — попытку уклонения от решения суда, что было бы равносильно нарушению закона.

Перелом в греческом мировоззрении произошел, по мнению Исаяи Берлина, вскоре после смерти Аристотеля (322 год до н. э.), и он связывает его с появлением и распространением эпикуреизма и стоицизма, которые, каждое учение по-своему, противостояли коллективистской этике. За два десятилетия, по мнению Берлина, произошла духовная революция, основными достижениями которой были: разделение этики и политики; осознания того, что единственная подлинная жизнь — это внутренняя жизнь; сведение этики к этике личности; появление идеи о том, что политика недостойна по-настоящему одаренного человека [18, с. 317–320]. Кризис полисной системы в Древней Греции, а впоследствии и лишение независимости городов-государств предопределили разочарование греков в старых коллективистских идеалах и стимулировали их к поиску своей «внутренней цитадели».

А вот в Римской республике ситуация была иной. Слово «республика» зачастую ассоциируется с формой правления, однако форма правления — лишь отражение в сознании людей представлений о справедливом укладе жизни, о правильном миропорядке. Избираемость руководителей есть следствие этого отражения, а не сама суть республики. Отождествление «республики» и «демократии» отчасти связано с филологическим недоразумением. В греческом языке нет отдельного слова для «республики»; официальное название современной Греции — Эллинская демократия (Ελληνική Δημοκρατία), а поскольку именно греки демократию и «изобрели», эти два слова часто воспринимаются почти как синонимы (хотя разница в нюансах все же остается, иначе словосочетание «демократическая республика» звучало бы как тавтология).

Но следует помнить, что демократия — это «власть народа», а республика — «общее дело». Греческая демократия могла существовать как полисная система, когда основные государственные вопросы решались на собрании *всех* свободных взрослых граждан-мужчин. Сворачивание же демократических процедур в Риме в правление Августа и установление пожизненного единоличного правления не отменило представлений о республиканском характере власти; напротив, первый император постоянно подчеркивал, что он «восстановил республику» и вернул правление народу.

Дело могло быть *общим* при разной форме организации власти. Говоря современным языком, римляне считали себя командой, а главу государства — лидером команды. Проблемы Рима — это проблемы всех, но и победы Рима — это также общее дело его граждан. Устраивая триумф, император *отчитывался* перед гражданами о своем успехе и считал своей *обязанностью* делиться с ними трофеями. Каждый гражданин мог требовать от государства часть общей прибыли, поэтому в словах «хлеба и зрелищ!», которыми Ювенал сатирически выразил паразитизм римского плебса, есть и глубинная подоплека: граждане требовали принадлежащее им *по праву*, и императоры это право за ними признавали. Например, после военных успехов Траян не только отменил все налоги за 106 год, но и выплатил каждому налогоплательщику по 650 денариев (это примерно соответствовало двухлетнему жалованью легионера). Начиная с правления Нервы (96—98 гг.) и до середины III века в Риме практиковалась *алиментарная система*, в соответствии с которой государство выплачивало ежемесячное пособие детям из малообеспеченных семей и детям-сиротам. Для бедняков организовывалась раздача хлеба, масла, вина; низкими ставками по кредитам государство поддерживало и стимулировало земледельцев и т. д.

Конечно, не всегда социальная политика была эффективной, но *она была*, и в том числе по ее результатам оценивали деятельность императоров. Идея выплачивать беднякам и их детям ежемесячное содержание, а уж тем более — освобождать *подданных* от налогов показала бы совершенно абсурдной любому средневековому монарху, ибо он не считал себя чем-то им обязанным, и меньше всего собирался делиться с ними своими доходами. Стимулировать войско и подкупать его командиров (или князей) — это одно, а вот рассчитывать на то, что попу-

лярность в народе как-то повлияет на получение или удержание высшей власти не мог ни один король или претендент на королевскую корону.

Западная цивилизация лишь относительно недавно пришла к мысли о необходимости проведения социальной политики. Для Джона Локка — отца западного либерализма — было очевидно, что это не является функцией государства. Социальной сферой в большей степени занималась Церковь, но и это была не системная политика, а отдельные акты благотворительности. Императорские же раздачи в Риме — это не благотворительность, а следствие метафизических представлений об общем деле, к которому сопричастны все граждане — от правителя до последнего плебей, о большой духовной семье (*patria*) и императоре как ее отце (*pater patria*).

Римский коллективизм вполне естественно уживался с представлениями о гражданских свободах и достоинстве отдельного гражданина. При этом, идея гражданства (присутствующей у греков и некоторых других торговых республиках) была доведена до теоретического совершенства выведением этого понятия за границы городских стен. Но пример гоббсова «Левиафана» [19], где люди создают чудовище, забирающее у них свободу в обмен на защиту, показывает, что от идеи гражданина до идеи его индивидуальной свободы и личной независимости может быть целая пропасть.

В свою очередь, греческий индивидуализм оказался погребенным под весом навалившейся на него сверхдержавы, так что прежние городские добродетели с их индивидуалистическими элементами потеряли всякий смысл. Византия — это уже отдельный мир, к аутентичному эллинскому проекту прямого отношения не имеющий; впрочем, и про «византийский индивидуализм» говорить нечего по причине отсутствия последнего.

Западный метафизический проект формируется под влиянием Античности и христианства. Лишь достаточно поздно (никак не раньше Ренессанса) для европейцев становятся заметны различия между греческой и римской картинами мира. Применительно же к формообразующему периоду истории Запада эти различия не осознавались и не учитывались теми, кто в тот момент определял (сознательно или неосознанно) стратегию его развития на столетия вперед. Поэтому если речь заходит о культурном влиянии со стороны Греции и Рима, а не о самих этих общностях в их собственном историческом бытийствовании, в большинстве случаев имеет смысл говорить о целостной античной традиции, хотя бы в-себе и разделенной, но в сложном переплетении судеб и символов предстающих для внешнего реципиента (каковым оказался Запад в свой «детский» период истории) в качестве единого источника.

Подобно Античности, христианство постулирует ценность человеческой личности, причем идет здесь даже дальше, придавая этой идее метафизический характер (душа как арена борьбы Бога и дьявола, причем не только арена, но и приз, достаточно ценный для обоих участников). Однако христианским идеалом является не самодостаточная личность, а община верующих, и даже крайние акты как уход в пустынь, приобретают смысл лишь в контексте личной сопричастности *коллективному* телу Церкви. Именно доминированием в средневековой христианской культуре коллективного начала объясняется анонимность многих работ и текстов, приписываемых другому автору (например, полулегендарному Дионисию Ареопагиту).

Существенно иная ситуация складывается в эпоху, называемую Возрождением. Античная культура, знакомству с которой Запад в немалой степени обязан бежавшими от турецкого нашествия византийским иммигрантам, коренным образом перевернула мир средневекового христианства. На Востоке христианское мировоззрение *вытеснило* античное, на Западе — *пришло на смену* мировоззрению варварскому. Греки-византийцы подчинили античность христианству, западные варвары приняли христианство при минимальном посредничестве античной культуры. Для византийца античность — это, прежде всего, греческая философия и римское право, для потомка варваров — империя. Греки-византийцы имели прививку от античности, европейцы ее не имели. Во времена Эриугены греческий язык в Западной Европе знали единицы, в эпоху Возрождения это стало необходимым минимумом для каждого образованного человека. Античность, сначала как эстетический эталон, позже как набор символов и идей, начинает уси-

ленно конкурировать с христианским (католическим) взглядом на мир. Именно ослабление позиций Церкви и усиление влияния Античности привело к формированию собственно западного стиля мышления, который стал основой новоевропейского цивилизационного проекта.

Греческие боги ожили на полотнах ренессансных живописцев, в скульптуре, в изящной словесности, и в эстетических идеалах. Оказалось, что олимпийцы вполне могут договориться с католиками, а вот с протестантами договориться оказалось практически невозможно, и чем более радикальными были эти новые христиане, тем ревностнее изгоняли они всякое язычество. Но не только боги, античные идеалы человеческой красоты были протестантами отвергнуты тем решительнее, чем более католики (за исключением, пожалуй, испанцев, чья укрепленная Реконкистой набожность намного превосходила набожность «старых» католиков) склонялись к подражанию им.

Вождей протестантского движения в Европе мы менее всего склонны подозревать в симпатиях к языческой Античности, тем не менее, именно они оказались более последовательными «греками», нежели эллинофильствующие паписты. В этом смысле весьма показательна полемика между Эразмом Роттердамским и Мартином Лютером [20] по вопросу свободы воли. Несмотря на подозрительность в отношении греческой философии, сам Лютер по своему мировоззрению был в некотором смысле ближе к Античности, чем идейный вдохновитель ее возрождения Эразм. Последний отстаивал права *индивидуального* человеческого разума во всем, что не касалось христианской догматики, оставив эту область Церкви и апеллируя к ее *коллективному* разуму; Лютер преодолел и этот барьер. При всем эразмовом скепсисе в отношении схоластической философии и «народной» теологии, у него гораздо больше мистики, чем у Лютера: Эразм предполагал наличие принципиально тайного, непонятого, невысказанного, для августинианца Лютера нет веры без понимания.

В средневековой Европе некоторые элементы индивидуализма сохранялись в итальянских республиках и в германских вольных имперских городах, но сам по себе индивидуализм в Европе отсутствовал даже на уровне концепции. Концептуализация произошла позже, и связана она с именем Джона Локка, который переосмыслил разработанную Томасом Гоббсом «римскую» теорию общественного договора, совершенно иначе расставив в ней акценты [21]; общеизвестно, что именно он заложил основы либерализма, а отсюда — и индивидуализма. Однако радикально изменить иерархическое общество, даже поколебленное социальными потрясениями XVII века, ни одно теоретическое сочинение не смогло бы. А вот в новом мире, свободном от сословных перегородок, идеи Локка нашли гораздо более благодатную почву. Основу этого нового общества составили белые англосаксы протестанты (т. наз. WASP), чья протестантская этика не мешала им истреблять индейцев и поработать чернокожих, но зато способствовала развитию духа капитализма [22].

Но и Рим, чьей формальной реинкарнацией можно считать Византию — с одной стороны, Священную Римскую империю — с другой, а по сути — ни одно из этих обществ, не имевших в себе ничего специфически римского, этот Город, ставший по стечению обстоятельств символом враждебной ему по происхождению и сущности папской власти, сыграл свою роль в становлении протестантского мировоззрения. Ключевой здесь выступила идея «гражданства», которая была трансформирована, но все же не до такой степени, чтобы стать полностью неузнаваемой. Путем хитрых манипуляций алхимиками веры извлекли из нее идею народного правления — «греческой» составляющей понятия «республики», выраженной, однако, в римской концепции *SPQR*, предполагающей правление сената и народа, и подотчетность верховной власти этим двум силам — гражданам (большинству) и старейшинам (людям, обладающим моральным авторитетом). И образ Рима незримо витал над теми, кто собрался на Второй Континентальный конгресс для подписания Декларации независимости. Отцы-основатели США, не уставая поминать Господа, взяли себе в помощь великих мертвецов — греков и римлян. Первые помогли им построить «полисную» («штатную») демократию, вторые снабдили их священными формулами.

4. Выводы

Таким образом, *западная версия* индивидуализма возникает как цивилизационный идеал на стыке двух совершенно разных парадигм — античной и христианской. Одним вариантом их синтеза стала Реформация, вторым — Контрреформация. В протестантизме индивидуализм выражен более отчетливо и более радикально, в католицизме — умеренней и мягче, но это суть два варианта одного и того же проекта. Однако присутствуя в «теле» Запада, индивидуализм не мог получить доступ к его коду. Последний охраняли многочисленные барьеры, среди которых католический коллективизм и сословные перегородки иерархического общества были самыми мощными охранниками.

Американский индивидуализм очаровал одних европейцев и напугал других не потому, что в нем они увидели нечто чуждое (как если бы Алексис де Токвиль описал свое пребывание в каком-нибудь экзотическом племени), а как раз наоборот: заокеанский проект был воспринят как собственное *alter ego* — модель, которая могла бы быть построена ими самими. Уже в XX веке коллективистические доктрины — коммунизм, фашизм, национал-социализм и их многочисленные разновидности — перестали вызывать симпатий сначала у англосаксов (сводя счеты с Платоном, Гегелем и Марксом, Карл Поппер слишком явно имел в виду Гитлера и Сталина), а затем — и у остальных европейцев (дольше всех держались французские интеллектуалы, чей изощренный атеизм и показное левачество были более «католическими», чем они готовы были признать). Шагать строем стало немодно; трендом стало не быть в тренде, пафос прошлого перестал вдохновлять, а от аристократических камзолов отчетливо повеяло нафталином. Фермеры и торговые агенты, офисные сотрудники и кондуктора, бармены и программисты, адвокаты и стриптизерши, домохозяйки и мафиози, — каждый нашел себе индивидуальный трон, о чем уведомил Вселенную через Фейсбук. Вселенная не возразила.

5. Список литературы:

1. Huntington S.P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. — New York: Simon & Schuster, 1996. — 410 p.
2. Martin J.J. *Myths of Renaissance Individualism*. — Houndmills, UK: Palgrave Macmillan, 2004. — 198 p.
3. Халаписис А. В. Постнеклассическая метафизика истории. — Днепропетровск: Инновация, 2008. — 278 с.
4. Halapsis A.V. *On the Nature of the Gods, or «Epistemological Polytheism» as History Comprehension Method // Evropský filozofický a historický diskurz*. — 2015. — Vol. 1, № 1. — 53–59.
5. Hayek F.A. *Individualism and Economic Order*. — Chicago: University of Chicago Press, 1996. — 280 p.
6. Tocqueville A. de. *Democracy in America*. — Vol. II. — New York: J. & H. G. Langley, 1841. — 405 p.
7. Udehn L. *Methodological Individualism: Background, History and Meaning*. — London: Routledge, 2001. — 459 p.
8. Zahle J., Collin F., editors. *Rethinking the Individualism-Holism Debate: Essays in the Philosophy of Social Science*. — Cham, Switzerland: Springer, 2014. — 255 p.
9. Brouwer M. *Organizations, Individualism and Economic Theory*. — Abingdon, UK: Routledge, 2012. — 288 p.
10. Forsyth D.R., Hoyt C.L., editors. *For the Greater Good of All: Perspectives on Individualism, Society, and Leadership*. — New York: Palgrave Macmillan, 2011. — 198 p.
11. Goldstein L.J. *Conceptual Tension: Essays on Kinship, Politics, and Individualism*. — Lanham, MD: Lexington Books, 2015. — 205 p.

12. Machan T.R. *Classical Individualism: The Supreme Importance of Each Human Being*.—London: Routledge, 1998.—268 p.
13. Girard M, editor. *Individualism and World Politics*.—Basingstoke, UK: Macmillan, 1999.—234 p.
14. Rupp G. *Beyond Individualism: The Challenge of Inclusive Communities*.—New York: Columbia University Press, 2015.—221 p.
15. Wheeler G. *Beyond Individualism: Toward a New Understanding of Self, Relationship, & Experience*.—Cambridge, MA: GICPress, 2000.—400 p.
16. Hartz L. *The Liberal Tradition in America*.—San Diego: Harvest Book, 1991.—348 p.
17. Halapsis A.V. *Urbis et Orbis: Non-Euclidean Space of History // Evropský filozofický a historický diskurz*.—2015.—Vol. 1, № 2.—37–42.
18. Berlin I. *The Birth of Greek Individualism // Berlin I. Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*.—New York: Oxford University Press, 2002.—p. 287–321.
19. Hobbes T. *Leviathan*.—New York: Oxford University Press, 1998.—576 p.
20. Luther, Erasmus. *Free Will and Salvation*. Rupp EG, editor.—Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 2006.—361 p.
21. Locke J. *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*.—New Haven: Yale University Press, 2003.—377 p.
22. Weber M. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*.—London: Routledge, 2001.—320 p.

References:

1. Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 410 p.
2. Martin, J. J. (2004). *Myths of Renaissance Individualism*. Houndmills, UK: Palgrave Macmillan, 198 p.
3. Halapsis, A. V. (2008). *Post-Nonclassical Metaphysics of History*. Dnipropetrovsk: Innovatsiya, 278 c.
4. Halapsis, A. V. (2015). «On the Nature of the Gods, or «Epistemological Polytheism» as History Comprehension Method. » *Evropský Filozofický a Historický Diskurz*, vol. 1, no 1, pp. 53–59.
5. Hayek, F. A. (1996). *Individualism and Economic Order*. Chicago: University of Chicago Press, 280 p.
6. Tocqueville, A. de. (1841). *Democracy in America* (H. Reeve, Trans. Vol. II). New York: J. & H. G. Langley, 405 p.
7. Udehn, L. (2001). *Methodological Individualism: Background, History and Meaning*. London: Routledge, 459 p.
8. Zahle, J., & Collin, F. (Eds.). (2014). *Rethinking the Individualism-Holism Debate: Essays in the Philosophy of Social Science*. Cham, Switzerland: Springer, 255 p.
9. Brouwer, M. (2012). *Organizations, Individualism and Economic Theory*. Abingdon, UK: Routledge, 288 p.
10. Forsyth, D. R., & Hoyt, C. L. (Eds.). (2011). *For the Greater Good of All: Perspectives on Individualism, Society, and Leadership*. New York: Palgrave Macmillan, 198 p.
11. Goldstein, L. J. (2015). *Conceptual Tension: Essays on Kinship, Politics, and Individualism*. Lanham, MD: Lexington Books, 205 p.

12. Machan, T. R. (1998). *Classical Individualism: The Supreme Importance of Each Human Being*. London: Routledge, 268 p.
13. Girard, M. (Ed.) (1999). *Individualism and World Politics*. Basingstoke, UK: Macmillan, 234 p.
14. Rupp, G. (2015). *Beyond Individualism: The Challenge of Inclusive Communities*. New York: Columbia University Press, 221 p.
15. Wheeler, G. (2000). *Beyond Individualism: Toward a New Understanding of Self, Relationship, & Experience*. Cambridge, MA: GICPress, 400 p.
16. Hartz, L. (1991). *The Liberal Tradition in America*. San Diego: Harvest Book, 348 p.
17. Halapsis, A. V. (2015). «Urbis et Orbis: Non-Euclidean Space of History». *Evropský Filozofický a Historický Diskurz*, vol. 1, no 2, pp. 37–42.
18. Berlin, I. (2002). *The Birth of Greek Individualism*. In Isaiah Berlin. *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty* (pp. 287–321). New York: Oxford University Press.
19. Hobbes, T. (1998). *Leviathan* (J. C. A. Gaskin Ed.). New York: Oxford University Press, 576 p.
20. Luther, & Erasmus. (2006). *Free Will and Salvation*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 361 p.
21. Locke, J. (2003). *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. New Haven: Yale University Press, 377 p.
22. Weber, M. (2001). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (T. Parsons, Trans.). London: Routledge, 320 p.

UDC 323.21 (477)

Igor Polishchuk

Doctor of political science, professor, professor of the department of sociology and political science, Yaroslav Mudryi National law university
e-mail: i_polischuk@ukr.net

PHENOMENON OF ELECTORAL CULTURE IN TRANSITIVE SOCIETIES

Abstract

The purpose of the paper is to show in a holistic form the scientific category «electoral culture» and its place in the scientific apparatus of political science. Applied a complex of general scientific and specific methods of scientific research, which are inherent in political science: system analysis, induction, behaviouristic method. The phenomenon of electoral culture as an important indicator of the development of transitive societies is considered. The definition of the term «electoral culture» is presented, the mechanism of formation of the electoral culture of the individual is revealed. Electoral culture is a stable system of knowledge, assessments and norms of electoral behavior and electoral relations, the electoral process as a whole, collective memory of people about electoral processes. Electoral culture has long been latent and is manifested and updated only during election campaign periods. In transitive societies, the real political functions of most citizens are limited to their participation in elections. It is shown that the indicators of the development of the electoral culture of a particular nation are electoral legislation, advertising campaigns aimed at supporting the political forces and their candidates for elected positions, as well as the final results of the elections. On the other hand, the mentioned factors are procedural periods, the characteristic features of which are determined by the national political and cultural factor. Political systems and institutions function properly only when implemented in an adequate cultural context, and actors operating in these systems have the appropriate characteristics. In transitive societies, the mechanism of electoral choice most adequately reflects the voting model for a positive image. It is concluded that the model of national-cultural identification is the most urgent for the entirely unformed Ukrainian nation.

Keywords: electoral culture, transitive society, Ukraine, democracy, political elections.

УДК 323.21 (477)

Поліщук Ігор Олексійович

Доктор політичних наук, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

e-mail: i_polischuk@ukr.net

ФЕНОМЕН ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ У ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Резюме

Мета статті полягає у тому, щоби показати у цілісному вигляді наукову категорію «електоральна культура» та її місце в науковому апараті політичної науки. Застосовувався комплекс загальнонаукових та специфічних методів наукового дослідження, які притаманні політичній науці: системний аналіз, індукція, біхевіористичний метод. Розглядається феномен електоральної культури як важливий індикатор розвитку транзитивних суспільств. Подається визначення поняття «електоральна культура», розкривається механізм формування електоральної культури індивіда. В транзитивних соціумах реальні політичні функції більшості громадян обмежуються їхньою участю у виборах. Робиться висновок, що для до кінця не сформованої української нації найбільшу актуальність має модель національно-культурної ідентифікації.

Ключові слова: електоральна культура, транзитивне суспільство, Україна, демократія, політичні вибори.

1. Вступ

У транзитивних суспільствах кожні нові вибори задають чи корегують вектор розвитку цих суспільств, тому зазвичай мають для них «доленосне» значення. Ще раз варто наголосити, що в соціумах з розвинутою демократією громадяни мають широке коло можливостей брати участь в політичному житті своєї країни або, бодай, впливати на ухвалення важливих політичних рішень. В транзитивних суспільствах реальні можливості громадян стосовно докладання політичних зусиль обмежуються в основному електоральними функціями. Це обумовлює зростаючу питому вагу електоральної культури взагалі в структурі політичної культури націй, що переживають період трансформації, адже вона починає виступати як найважливіший показовий елемент їхньої політичної культури як такої. Звідси плодотворним є виділення в окрему, самостійну категорію поняття «електоральна культура».

2. Методи дослідження

Феномен електоральної культури можна вивчати за умов використання сукупності загальнонаукових та специфічних методів наукового дослідження, які притаманні політичній науці: системний аналіз, індукція, біхевіористичний метод.

Проблему електоральної культури транзитивних суспільств вивчають вітчизняні вчені О. Балакірева, О. Валевський, А. Балашова, І. Жданов, О. Заярна, О. Кордун, Р. Павленко, Г. Почепцов, В. Лісничий, О. Петров, М. Побокін, Ю. Сурмін, Д. Наріжний, Ю. Яновська та ін. Серед зарубіжних авторів, які в тій або іншій мірі досліджують заявлену проблему і пов'язані з нею питання, слід назвати Р. Арона, П. Бурдьє, Е. Даунса, М. Дюверже, А. Кемпбелла, А. Лейпхарта, М. Макфола, А. Надаїса, Дж. Наполітана, С. Роккана, Дж. Сартори, Р. Таагапера, М. Уоллестайна, М. Фіоріни, М. Шугарта та ін.

3. Результати

Національна електоральна культура є глобальним регулятором поведінки суб'єктів виборчого процесу в тій чи іншій країні. Їй притаманні такі параметри: типове ставлення населення

до влади, виборів як процедури народного волевиявлення, рівень довіри владним інституціям, специфіка національного виборчого законодавства, ідеологічні орієнтації, мотивація та голосування, ставлення до опонентів, електоральна активність, характер домінуючих виборчих технологій, типові засоби політичної боротьби в ході проведення виборчих кампаній тощо. Все це визначається не тільки поточною ситуацією, а й політичними традиціями конкретного народу. Рівень консолідованості та централізованості електоральної культури є значно нижчим у суспільстві з патронажно-клієнталістськими відносинами.

Електоральна культура (культура політичних виборів)—це сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, символів, орієнтацій, навичок, зразків поведінки, які проявляються у виборчому процесі та транслюються від генерації до генерації певної нації, але мають істотний трансформаційний потенціал та проступають в діяльності суб'єктів електорального процесу та у функціонуванні демократичних інститутів [1, с. 72].

Електоральна культура виявляється у сприйнятті та ставленні до виборчого законодавства, партій, кандидатів, виборчих комісій, у самоідентифікації себе як прихильника тієї чи іншої партії, політичної сили, у реалізації свого права на голос. Іншими словами, електоральна культура—це відносно стійка система знань, оцінок і норм електоральної поведінки й електоральних відносин, виборчого процесу в цілому, колективна пам'ять людей про виборчі процеси. Можна сказати, що електоральна культура—це своєрідна «активна» частина політичної культури, особливість якої полягає ще й у її динаміці та ритмі (яскраво це проявляється в постсоціалістичних країнах, зокрема в Україні та Росії, де виборчі кампанії починаються тільки за рік-півтора до дня голосування, у той час як на Заході зазвичай проводять кампанію від одного дня голосування до іншого відповідно до виразу «Наступна кампанія розпочинається наступного дня після оголошення результатів попередньої»). Тож, електоральна культура тривалий час перебуває в латентному вигляді і проявляється та актуалізується тільки в періоди виборчих кампаній. Електоральна культура несе зміну цих елементів, адже вона і є їхнім джерелом. Прикметно, що сучасні виборчі кампанії часто бувають важко прогнозованими. У ході їх здійснення за допомогою ЗМІ конструюється нова символічна реальність.

Національне виборче законодавство формується під впливом певних традицій здійснення демократичної процедури тим чи іншим народом. Воно буквально «виростає» з народної історичної традиції, хоча, разом з тим, є підсумком політичної кон'юнктури, результатом досягнення компромісу між сегментами політичної еліти щодо «правил електоральної гри». Але перебільшувати кон'юнктурний елемент не варто, адже врешті-решт ухвалені елітою законодавчі норми у необхідному обсязі доводиться опановувати виборцям. В разі невідповідності законодавчих норм національній традиції електорат може «проголосувати ногами»—проігнорувати вибори як незрозумілу та через це непотрібну процедуру.

PR-кампанії на підтримку кандидатів на виборні посади є одним з найяскравіших індикаторів національної електоральної культури. Більше того, їхній успіх або невдача багато в чому спричиняються відповідністю або невідповідністю сучасному на момент виборів стану політичної культури електорату. Особливо яскраво в PR-кампаніях виявляються іноземні, запозичені з іншого культурного поля, «інновації», які часто-густо віддзеркалює поняття «чорний PR». PR-кампанія завжди є певним іспитом для національних інститутів громадянського суспільства, які ефективно працюють знову ж таки, якщо ґрунтують свою діяльність на політико-культурних традиціях певної нації.

Остаточні підсумки виборів іноді цілком справедливо називають результатами найбільш репрезентативного «соціологічного дослідження» національної електоральної культури в певній країні в конкретний момент її історії. Насамперед, ці підсумки віддзеркалюють активність виборців та їхню ідеологічну орієнтацію. Особливо чітко це простежується у пропорційній виборчій системі, яка віддзеркалює політичну конкуренцію та, як підсумок, розповсюджені ідеологічні уподобання електорату.

Крім того, остаточні підсумки виборів є показником ефективності проведених кандидатами на виборні посади та їх командами PR-кампаній, своєрідним результатом тесту на їхню відповідність стану виборчої культури більшості електорату. Підмурком демократичних відносин виступає ринкова культура. Вона має превалювати над етатистською, що створює умови для функціонування режиму поліархії, де існує реальна політична конкуренція.

Спробуємо систематизувати фактори впливу на електоральну поведінку індивіда, поділяючи їх на зовнішні та внутрішні. При цьому пропонується версія ранжування цих факторів за принципом важливості згори вниз, тобто чим вище розташований той чи інший фактор, тим більше він має значення.

Зовнішні фактори включають системні компоненти, які оточують індивіда у політиці, його соціальній, віковій групі та у соціумі загалом. До них також належать чинники, які визначаються зовнішньополітичними обставинами та певною кон'юнктурою. Внутрішні фактори визначаються політико-антропологічним контекстом. До цих факторів належать особистісно обумовлені характеристики індивіда як громадянина, який впливає на ухвалення політичних рішень та бере участь у політичному (виборчому) процесі, проявляючи себе як «людина голосуюча».

Як бачимо, саме електоральна культура є базовим фактором поведінки виборців, адже вона вибирає в себе всі найважливіші внутрішньопсихологічні чинники індивіда. Електоральна культура індивіда проявляється на декількох рівнях: як члена соціальної спільноти (класу, соціальної групи), як члена національної спільноти: політичні знання, інтереси, уявлення, переконання, цінності, звичаї, традиції, норми, настанови, ідеологічна орієнтація, ставлення до виборів як інституту, уявлення про прийняття та реалізацію політичних рішень тощо. Таким чином, у транзитивних суспільствах саме електоральна культура виступає тим необхідним індикатором, що дозволяє зрозуміти стан розвитку їхньої політичної культури у певний історичний період. Обмеження понятійного поля політичної культури сферою електоральної культури дозволяє виокремити пласт «живої» участі в політиці громадян, які лише навчаються, опановують різні форми демократичної участі у політичному процесі перехідних режимів.

Категоріальне звуження з розмитої натепер концепції політичної культури до концепту електоральної культури у перспективі дозволяє більш точно визначити предмет впливу, «больову точку» політичної еволюції перехідних країн з метою розроблення ефективних технологій впливу на розвиток політичної ментальності населення країн з транзитивними режимами у бік її реальної демократизації.

О. С. Зубченко розглядає поняття електоральна культура як динамічний, багатокомпонентний процес передачі та подальшої легітимації політичної влади в рамках певної політичної культури. Суб'єктивним проявом електоральної культури є електоральна поведінка, об'єктивним — політична взаємодія електоральних акторів з питань змін у виборчій системі, нормах представництва, створення передвиборчих коаліцій, об'єднань тощо. Окремі елементи електоральної культури характеризують дії виборців та електоральних акторів на кожному з її рівнів.

«Електоральна культура — це відкрита система, що констатується діалектичною взаємодією контурів самовідтворення та саморозвитку, являючи собою екстраполяцію протиріччя між державою і громадянським суспільством у сфері політичних виборів» [2, с. 81].

Така універсальна формула дещо ігнорує національну специфіку електоральної культури, яка багато в чому є визначальною, адже виборці завжди є громадянами певної держави. Механізм формування електоральної культури індивіда у загальних рисах можна відобразити у наступній схемі (див. рисунок 1.).

Призначення електоральної культури полягає в забезпеченні кількісного та якісного відтворення демократичних настанов певної нації. Культурна система конкретної нації є формулою підмогою відносно політичної, виборчої системи та лежить в основі інституціональної, нормативної, комунікаційної та ідеологічної систем. Виборча система взаємодіє з культурною

системою через наведені своєрідні підсистеми, що утворюють поле електоральної культури, яке врешті-решт формує культурні характеристики індивіда стосовно виборів.

Культура політичних виборів містить у собі весь комплекс суб'єктивних орієнтацій щодо політики, тобто орієнтації, які визначають позиції громадян у виборчому процесі. До них можна віднести: ставлення до виборів як форми політичної поведінки; партійну ідентифікацію; орієнтацію стосовно лідерів і кандидатів; вихідні чи тематичні орієнтації (оцінка політичних подій); реакцію на політичну реальність. Електоральна культура виявляється у сприйнятті та ставленні до виборчого законодавства, партій, кандидатів, виборчих комісій, у ідентифікації себе як прихильника тієї чи іншої партії, політичної сили, у реалізації свого права на голос.

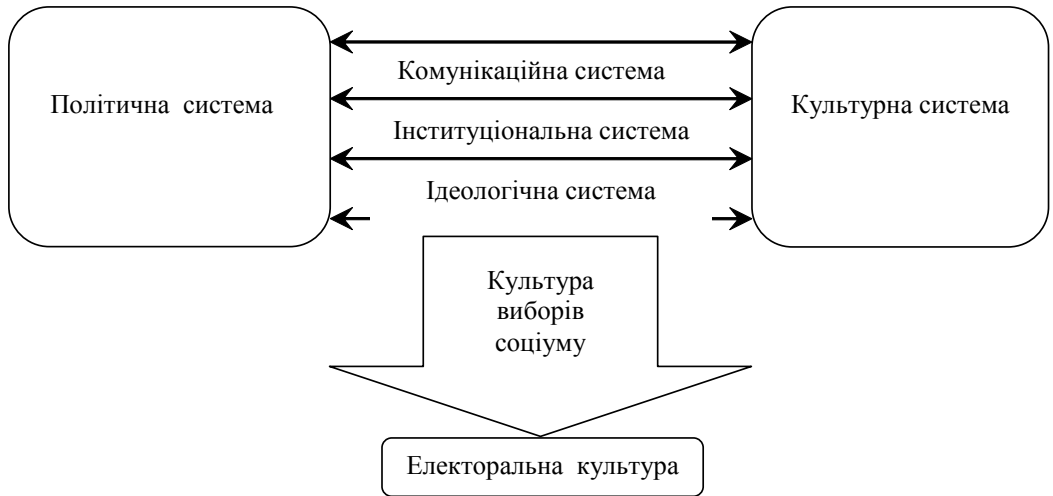

Рис. 1. Механізм формування електоральної культури індивіда

Іншими словами, електоральна культура — це відносно стійка система знань, оцінок і норм електоральної поведінки й електоральних відносин, виборчого процесу в цілому, колективна пам'ять людей про виборчі процеси. Можна сказати, що електоральна культура — це своєрідна «активна» частина політичної культури, особливість якої полягає ще й у її динаміці та ритмі (яскраво це проявляється в постсоціалістичних країнах, зокрема в Україні та Росії, де виборчі кампанії починаються тільки за рік-півтора до дня голосування, у той час як на Заході зазвичай проводять кампанію від одного дня голосування до іншого відповідно до виразу «Наступна кампанія розпочинається наступного дня після оголошення результатів попередньої»). Тож, електоральна культура тривалий час перебуває в латентному вигляді і проявляється та актуалізується тільки в періоди виборчих кампаній.

Політична культура є суперечливою системою, де в постійній динаміці знаходяться минуле, сучасне й прогнозоване майбутнє. Можна говорити про своєрідність політичної культури будь-якої нації відповідно до її історичного процесу. Політична культура є чи не єдиною знаковою схемою, яка при заданих загальних умовах дає на «виході» ті чи інші результати. Таким чином, політична культура є динамічною моделлю, але ця динаміка менше виявляється на рівні всієї системи, а більше — на рівні зміни «питомої ваги» окремих структуроутворюючих взаємозв'язків і відносин між елементами й рівнями. У цьому випадку трансформація політичної культури полягає не у виникненні якісно іншої системи з абсолютно новими елементами, а в прямуванні елементів з одного «рівня впливу» на інший. Якраз у цьому прямуванні важливе значення відіграє саме електоральна культура, яка хоч і є частиною політичної культури, все-таки має дещо інші особливості. Серед цих особливостей — чітко визначені національні (електоральна кампанія відбувається в суверенному суб'єкті), часові і територіальні рамки, за-

лежність від каналів комунікацій, інституціональної, виборчої та ідеологічної системи тощо (див. рисунок 1.).

Електоральна культура несе зміну цих елементів, адже вона і є їхнім джерелом. Прикметно, що сучасні виборчі кампанії часто бувають важко прогнозованими. У ході їх здійснення за допомогою ЗМІ конструюється нова символічна реальність. Така особливість притаманна для епохи модерну, і саме це стало основним недоліком демократичних виборів — можливість приходу до влади внаслідок їх проведення тоталітарних, авторитарних та інших недемократичних правителів та встановлення ними відповідних політичних режимів. Найпоказовіший приклад — приход до влади на виборах у Німеччині в 30-х роках ХХ ст. нациста Адольфа Гітлера.

У цілому варто визнати особливий вплив виборів на загальну політичну культуру. Для масової свідомості період виборчої і особливо агітаційної кампанії стає часом принципово іншого ставлення до політики. Він породжує нові орієнтири, нові судження і стереотипи та навіть нові архетипи в масовій свідомості тієї чи іншої нації. Якщо в період «політичного штилю» політики зазвичай не схильні безпосередньо «мати справу» з масовою свідомістю та зацікавлені сприяти її переходу до пасивного стану, то у період виборчих кампаній вони змушені активно впливати на масову свідомість електорату, закликаючи виборців до реальних дій — реалізації права голосу на свою користь. Стратегія виборчих кампаній базується на двох основних принципах: як мінімум — «Ідіть голосувати!», як максимум — «Голосуйте за нас!» [3, с. 145].

Маркетингова стратегія виборчих кампаній у розвинутих демократіях на Заході спрямована на подолання абсентеїзму та виводу потенційних прихильників на виборчі дільниці. До речі, до подібних механізмів вдається й політична опозиція у «мирний» час, збираючи людей на мітинги, активізуючи їхні політичні установки. Громадяни у період виборчих кампаній отримують набагато більший масив політичної інформації, що переводить їх у інший психологічний стан, примушує більшу частину уваги надавати саме політичним подіям. По суті відбувається зміна співвідношення між класичними складниками політичної ідентифікації — патріархальною, підданською та активістською. Отже, є всі підстави вважати, що в період виборів політична культура виявляється переважно як електоральна, більш концентрована, активна та «політизована».

4. Висновки

Таким чином, можна зробити *наступні висновки*. Як бачимо, саме електоральна культура є базовим фактором поведінки виборців, адже вона вбирає в себе всі найважливіші внутрішньопсихологічні чинники індивіда. Таким чином, у транзитивних суспільствах саме електоральна культура виступає тим необхідним індикатором, що дозволяє зрозуміти стан розвитку їхньої політичної культури у певний історичний період. Обмеження понятійного поля політичної культури сферою електоральної культури дозволяє виокремити пласт «живої» участі в політиці громадян, які лише навчаються, опановують різні форми демократичної участі у політичному процесі перехідних режимів. Категоріальне звуження з розмитої натеper концепції політичної культури до концепту електоральної культури у перспективі дозволяє більш точно визначити предмет впливу, «больову точку» політичної еволюції перехідних країн з метою розроблення ефективних технологій впливу на розвиток політичної ментальності населення країн з транзитивними режимами у бік її реальної демократизації.

Звуження смислового поля політичної культури сферою культури електоральної сприяє виокремленню пласта «живої» участі індивідів у політиці, за умов транзитивних режимів, у яких люди лише навчаються різним формам демократичної участі у політиці.

Показниками розвинутої електоральної культури тієї чи іншої нації є виборче законодавство, рекламно-агітаційні кампанії на підтримку політичних сил та їх кандидатів на виборні посади, а також остаточні підсумки виборів. З іншого боку, названі чинники є процесуальними періодами, характерні особливості яких детермінуються національним політико-культурним фактором. Політичні системи та інституції функціонують належним чином лише тоді, коли впроваджені в адекватний їм культурний контекст, а суб'єкти, що діють в даних системах, мають відповідні характеристики.

У транзитивних суспільствах механізм електорального вибору найбільш адекватно відзеркалює модель голосування за позитивний образ, яка була розроблена російськими вченими Є. Б. Малкіним і Є. Б. Сучковим. Відповідно до даної моделі, при голосуванні більшість виборців керуються певними «ідеалами» — способом життя («як раніше», «як тепер», «як на Заході») та позитивним образом кандидата. «Позитивний образ» — це певний міф, який створюється в уявленні виборців засобами виборчої кампанії [4, с. 232].

Для до кінця не сформованої української нації найбільшу актуальність має модель національно-культурної ідентифікації, згідно з якою основним мотивом голосування різних сегментів українського електорату є національно-культурна ідентифікація.

5. Список літератури:

1. Поліщук І. О. Поняття «електоральна культура» / І. О. Поліщук // Проблеми формування електоральної культури населення: зб. наук. ст. (за матеріалами XVII Харк. політол. читань). — Х.: Право, 2005. — С. 71–72.
2. Зубченко О. С. Електоральна культура: поняття, сутність, структура / О. С. Зубченко // Грані. — 2005. — № 2. — С. 77–82.
3. Кошелюк М. Е. Технологии политических выборов / М. Е. Кошелюк. — 2-е изд., перераб. и доп. — СПб.: Питер, 2004. — 239 с.
4. Малкин Е. Основы избирательных технологий / Малкин Е., Сучков Е. — 3-е изд., расшир. и доп. — М.: Русская панорама, 2002. — 464 с.

References:

1. Polishchuk I. O., (2005), Ponyattya «elektoralna kultura» / I. O. Polishchuk // Problemy formuvannya elektoralnoyi kultury naseleण्या: zb. nauk. st. (za materialamy XVII Khark. politol. chytan). — KH.: Pravo, — S. 71–72.
2. Zubchenko O. S., (2005), Elektoralna kultura: ponyattya, sutnist, struktura / O. S. Zubchenko // Hrani. — № 2. — S. 77–82.
3. Koshelyuk M. E., (2004), Tekhnolohyy polytycheskykh vyborov / M. E. Koshelyuk. — 2-e yzd., pererab. y dop. — SPb.: Piter, 2004. — 239 s.
4. Malkyn E., (2002), Osnovy yzbyratelnykh tekhnolohyy / Malkyn E., Suchkov E. — 3-e yzd., rasshyr. y dop. — M.: Russkaya panorama — 464 s.

UDC 321.01+316.4

Oleg Danilyan

Doctor of science, professor, Head of the department of philosophy, Yaroslav Mudryi National law university,

e-mail: odana@i.ua

Oleksandr Dzoban

Doctor of science, professor, professor of the department of philosophy, Yaroslav Mudryi National law university,

e-mail: a_dzoban@ukr.net

EUROPEAN INTEGRATION AND INFORMATION SECURITY OF UKRAINE: TO THE PROBLEM OF INTERACTION

Abstract

The purpose of the article is to elucidate the connection between the process of European integration and the state of its information security. Apply the whole complex of philosophical general scientific, and specific methods of scientific research, which are inherent in political science, in their interconnection and complementarity.

For Ukraine, the movement toward European integration is a question of the effectiveness of its inclusion in the existing system of distribution of functions and roles in the modern world political and economic system, way of modernizing the economy, overcoming the technological backwardness, attract foreign investment and new technologies, creating new jobs, improving the competitiveness of domestic producers, access to world markets, primarily the EU market.

It is proved that such a sphere remains one of the most problematic to date, especially if to speak about the situation in the East of Ukraine. The continued fighting, lack of interest of the parties in the conduct of public talks and a cease-fire, the inability to conduct appropriate actions in the framework of the Minsk agreements on the demarcation line and a number of other destructive phenomena do not contribute to the further development of relations with the EU. The European Union is constantly on notice that the danger in the East is a danger for the whole of Europe, and therefore for further development of integration processes require a ceasefire and a transition to practical implementation of the Minsk agreements. The current state of Affairs in this sphere does not allow to hope for fast improvements and so you need to move from rhetoric to action.

As a result, it is concluded that information security is especially important for the stable public and state development, and its role and significance is growing significantly in modern conditions.

Keywords: European integration, information, information space, information infrastructure, national security, information security.

УДК 321.01+316.4

Данильян Олег Геннадійович

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
e-mail: odana@i.ua

Дзьобань Олександр Петрович

Доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
e-mail: a_dzeban@ukr.net

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ Й ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Резюме

Мета статті — навести аргументи стосовно взаємозв'язку процесу євроінтеграції України і стану її інформаційної безпеки. Застосовувався весь комплекс філософських загальнонаукових, та специфічних методів наукового дослідження, які притаманні політичній науці, у їх взаємозв'язку й взаємодоповнюваності. У результаті робиться висновок, що для стабільного суспільного й державного розвитку особливо важливою є інформаційна безпека, роль і значення якої у сучасних умовах суттєво зростає. Захист інформаційного простору країни у всіх її вимірах став запорукою збереження й розвитку держави. На сьогодні Україна, здійснюючи складні демократичні та соціально-економічні трансформації, перебуває в зоні ризику з точки зору інформаційної безпеки, оскільки цій сфері тривалий час не приділялась належна увага, що стало однією з причин посилення внутрішніх протиріч та конфліктів, інспірованих ззовні за допомогою передусім інформаційно-комунікаційних засобів.

Ключові слова: євроінтеграція, інформація, інформаційний простір, інформаційна інфраструктура, національна безпека, інформаційна безпека.

1. Вступ

Початок другого десятиріччя XXI століття відзначено великим динамізмом в реалізації глобальних проектів інтеграційної спрямованості в різних регіонах світу. Багатозначність регіональних трансформацій знаходить відображення в появі наднаціональних структур, розвитку транскордонних взаємовідносин та прагненні створити багатовекторні підстави для інтеграції. Зазначені тенденції розвиваються в рамках нових світополітичних феноменів — глобальних регіонів. Тобто, однією з провідних тенденцій сучасного розвитку є трансформація просторових координат світової політики, зміна геополітичного ландшафту світової системи XXI століття в результаті двох процесів — глобалізації та регіоналізації.

У науковому дискурсі з'явилося нове поняття — глобальна регіоналізація, де локальне і глобальне співіснують як процеси, що доповнюють, а не виключають один одного. Ці процеси, як зазначає І. Головка, можуть навіть розглядатися як передумови початку наступного якісно нового етапу у розвитку глобалізаційних процесів [1, с. 196]. Для України такі процеси безпосередньо корелюються з процесами євроінтеграції.

Актуальність звернення до проблеми інформаційної безпеки в контексті євроінтеграції України зумовлена окрім іншого, тим, що агресивного інформаційно-психологічного впливу з боку Російської Федерації зазнає не лише українське та російське суспільство, громадяни країн пострадянського простору, а й населення США, країн ЄС. Як аргументовано доводять фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, для реалізації цього впливу застосовується

арсенал засобів, передусім телебачення та інтернет-ресурси. Оплотом російського іномовлення є заснований у 2005 р. одіозний телеканал Russia Today (RT), що транслюється у понад 100 країнах світу, має 700 млн. аудиторію, цілодобове мовлення. Наприкінці 2014 р. було додатково запущено інтернет-портал «Sputnik», який використовує інформаційний потік телеканалу RT, що значно збільшує можливості доступу до інформації, яку створює та поширює RT.

Російські пропагандистські ресурси вдало експлуатують ідею свободи слова та інформації для поширення дезінформації в європейському суспільстві з метою не просто викликати довіру аудиторії або переконати її у власній правоті (на відміну від класичної публічної дипломатії), а, розповсюджуючи теорії змови та неправдиві чутки, викликати сумніви, розгубленість, відчуття зневіри [2].

Актуальною є також проблема методів захисту існуючих інформаційно-телекомунікаційних технологій. Розвиток інформаційних і телекомунікаційних систем, їх широке впровадження у всі сфери життєдіяльності суспільства призводить до зростання залежності суспільства, окремої людини від безперервного функціонування даних засобів, від гарантій використання накопичуваної в них інформації в інтересах громадян, що не суперечить законним інтересам, суспільства і держави. Очевидно, що помилки в роботі інформаційних систем управління можуть послужити причиною великих трагедій і величезного матеріального збитку. Все це дозволяє констатувати, що складові інформаційної безпеки є центральними для національної безпеки, особливо в умовах входження України у європейський простір.

2. Методи дослідження

Застосовувався весь комплекс філософських загальнонаукових, та специфічних методів наукового дослідження, які притаманні політичні науці, у їх взаємозв'язку й взаємодоповнюваності. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи досліджень суспільних та інформаційних процесів, зокрема емпіричний, аналітичний, компаративістський та дескриптивний. Вони базуються на принципах системності та історичності, що дозволяє вивчати сучасні євроінтеграційні процеси та явища у динаміці та у зв'язку як з історичними умовами їх розвитку, так і з безпековою проблематикою.

3. Результати

Розвиток України у напрямку інтеграції у європейську спільноту—це цивілізаційний вибір України. У системі зовнішньополітичних пріоритетів нашої держави він посідає особливе місце.

Європейська інтеграція є незмінним стратегічним пріоритетом державної політики незалежної України, продиктована фактом належності України до європейської цивілізації. Успішний приклад Європейського Союзу демонструє можливість існування інтеграційної моделі, в якій стверджуються нові принципи міждержавних відносин, позбавлені недовіри й непрозорості, де національний суверенітет кожної з держав органічно пов'язаний з колективними зобов'язаннями та спільними діями. Європейська модель суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку є найсприятливішою для реалізації українського потенціалу та забезпечення поступального розвитку нашої держави. Результатом європейської інтеграції має стати утвердження в Україні європейських політичних, економічних, соціальних і гуманітарних стандартів, якісне підвищення рівня життя всіх верств суспільства. Відтак цей процес відповідає інтересам усіх українських громадян [3, с. 39].

Для України рух у напрямку європейської інтеграції—це питання ефективності її включення в існуючу систему розподілу функцій і ролей у сучасній світовій економічній та політичній системі. Крім того—це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Як невід'ємна частина Європи Україна орієнтується на діючу у провідних європейських країнах модель соціально-економічного розвитку [4].

Активізація євроінтеграційних процесів означає також її більш інтенсивне включення у міжнародну співпрацю щодо врегулювання конфліктів та протидії новітнім загрозам у сфері безпеки.

Великі розбіжності соціального розшарування, специфіки історичного шляху та традицій, розвиненості національних економік, що існують між європейськими країнами, пояснюють різні дефініції європейської соціальної моделі. Проте усіх їх поєднує посилення на соціальну державу. Крім того, «усі національні соціально-економічні моделі країн — членів ЄС спираються на єдині принципи: соціальна справедливість, безпека, соціальна єдність, конкурентноздатна економіка» [5].

Необхідність розвитку держави в руслі європейських країн є потребою іманентною, внутрішньо притаманною народу та його культурі, який завжди відігравав помітну роль у світовій історії. Нині, як справедливо зазначає В. Отрешко, це потреба «рухатися в ногу з часом», ліквідувати прогалини тоталітарного минулого, стати на один рівень з розвиненими країнами світу [6].

Разом з тим, як зазначає О. Майборода, геостратегічний вибір країни є оптимальним за умовою збігу двох мотивів — цивілізаційно-ідентифікаційного та раціонально-прагматичного. Перший з названих мотивів зумовлює вибір країною стратегічного, а то й вічного історичного союзника за критерієм самовіднесення себе до тієї ж цивілізації, що і бажаний партнер. Зближення з цивілізаційним аналогом кратно прискорюється очікуваною матеріальною вигодою, тобто другим мотивом. Однак, коли трапляється незбіг обох мотивів, країна у своєму виборі керується одним із них. За будь-якого рішення країна та її населення мають ідентифікувати себе частиною того простору, до якого спрямований її геополітичний вектор. Відповідно, в момент актуалізації проблеми історичного вибору, адепти того чи іншого його варіанту намагаються апелювати як до цивілізаційно-культурних сентиментів нації, так і до меркантильного компонента її психології [7].

Першочерговим у цьому плані є повернення українців до власної історії, уникнення історичного безпам'ятства українського народу, розвиток його самосвідомості до рівня усвідомлення себе як народу історичного, самобутнього, державо- та культуротворчого. Людина, яка втрачає пам'ять, втрачає й саму себе. Вона перетворюється на сліпого виконавця чужої волі, субстрат, додатковий матеріал чужої соціальної творчості, політичних маніпуляцій. Те саме стосується й народу. Лише той народ має майбутнє, який пам'ятає свою історію, зв'язок зі своїм корінням, постійно звертається до витоків і водночас творить нову історію цивілізованими засобами [6].

Така постановка питання вимагає особливого звернення до проблеми забезпечення безпеки, оскільки проблеми національної ідентичності, національної культури й ментальності завжди знаходяться в епіцентрі смислового ядра національної безпеки. У сучасному українському контексті питання підтвердження власної європейської ідентичності безпосередньо пов'язані з проблемами інтеграції до Європейського Союзу.

Європейський Союз, створений на початку як суто економічне співтовариство на принципах і цінностях демократії та вільного ринку, дедалі більше оформлюється в консолідовану спільноту зі спільними наддержавними структурами, власною валютою, узгодженою зовнішньою політикою, спільною політикою у сфері оборони й безпеки, а у близькій перспективі — власними збройними силами. ЄС має також усталені форми взаємодії із зовнішнім світом, зокрема у сфері безпеки і оборони [3, с. 27].

На противагу традиційному підходу до безпеки, який асоціюється у першу чергу з воєнною складовою, із застосуванням військових засобів, європейське бачення виходить із цілісного розуміння безпеки як взаємної залежності політичного, соціально-економічного, екологічного, культурного, військового та, передусім, інформаційного вимірів. Цьому відповідає трактування ЄС себе як цивільної потуги, що прагне здійснювати стійкий і довготерміновий вплив на міжнародне оточення шляхом створення відповідного інформаційного середовища, а не за допомогою

методів силового тиску або захоплення [3, с. 29]. Саме тому європейський вектор вітчизняного державотворення є одним з основних об'єктів інформаційної безпеки України.

Україна нині перебуває на перехідному етапі розвитку суспільства. Перед нею постало завдання знайти ефективніший шлях реалізації своїх інтересів у взаємовідносинах з Європейським Союзом, зокрема, зробити більш прагматичною, орієнтованою на результат проєвропейську політику.

Особливість політичних процесів усередині країни так само визначається певними характеристиками перебування її у всесвітній інфраструктурі, передусім в інформаційній. Обираючи напрями державного розвитку України, слід мати на увазі, що нестабільність політичних структур, невизначеність домінуючих ідей, цілей розвитку суспільства зумовлює й нерозвиненість організаційних структур, які відображали б інтереси відповідних верств населення та мобілізували б його на виконання поставлених завдань.

При цьому, на слушну думку В. Отрешка, одним із важливіших завдань політичних і владних структур у забезпеченні євроінтеграції та розвитку держави в руслі європейських цінностей є визначення стратегічних напрямів подолання невідповідності між традиційними цінностями масової свідомості й реальними суспільними відносинами [6].

Отже, політичною передумовою нашого державотворення є потреба вийти на рівень розвинених країн, завоювати гідне місце в міжнародній спільноті цивілізованих європейських народів і культур.

Безпекова сфера залишається однією із найбільш проблематичних на сьогоднішній день, особливо якщо говорити про ситуацію на сході України. Продовження бойових дій, незацікавленість сторін у проведенні відкритих переговорів та припиненні вогню, неможливість проводити відповідні дії в рамках мінських домовленостей на лінії розмежування та низка інших деструктивних явищ не сприяють подальшому розвитку відносин із ЄС. Євросоюз постійно зауважує на тому, що небезпека на сході є небезпекою і для всієї Європи, а тому для подальшого розвитку інтеграційних процесів потрібне припинення вогню та перехід до практичного виконання мінських домовленостей. Сьогоднішній стан справ в цій сфері не дозволяє сподіватись на швидкі позитивні зрушення, а тому від риторики потрібно переходити до практичних дій [8, с. 310].

У сучасному житті центральне місце займає інформація: з одного боку, вона надає величезну кількість можливостей у вигляді доступу до різних сфер діяльності. З другого боку, з винаходом нових способів, методів і технологій інформаційно-психологічного впливу інформація перетворюється на потужну геополітичну зброю, яке може чинити негативний вплив на економічну могутність держави, її національну безпеку. Це пов'язано, перш за все, з винаходом нових способів, методів і технологій інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість. Інформаційний або навіть інформаційно-психологічний, вважається ще одним виміром сучасної війни [9, с. 168]. Поява нового рівня дозволяє вести конфлікти як в матеріальній (кібервійна), так і нематеріальній царині (мас-медіа). Поява таких понять, як «інформаційна війна», «медіа-агресія», «інформаційна безпека», свідчить не лише про тісний взаємозв'язок засобів масової інформації з конфліктними ситуаціями, але й про те, що у збройних та політичних конфліктах сучасності боротьба на інформаційному рівні не менш важлива, аніж безпосередньо воєнні чи дипломатичні дії [10, с. 230].

Інформаційно-медійна безпека актуалізується, окрім іншого, ще й тому, що у сучасному суспільстві механізмів ефективного соціального контролю над інформаційно-медійним простором стає все менше в міру розвитку все нових інформаційних технологічних засобів. Відтак інформаційно-медійна безпека стає передусім не контролюючо-технологічною, а медіа-освітньою проблемою [11–12].

У Європі є розуміння того, що заходи у боротьбі із глобальними загрозами будуть посправжньому дієвими лише за умов налагодження відповідної структури обміну інформацією між її членами. Україна, яка вживає усіх можливих заходів стосовно євроінтеграційного

державотворення, за таких умов неминуче зіткнеться з проблемою узгодження безпекових підходів з ЄС і з забезпеченням власної інформаційної безпеки.

Підхід до розуміння інформації у контексті інформаційної безпеки суспільства як системи спирається на такі теоретичні висновки науковців, де «інформація» тлумачиться як певна реальність, що формує матеріальний світ і вчинки людей за допомогою алгоритму: надходження повідомлень — формування розуміння, задуму — вироблення установки на діяльність. Інтенсивний розвиток науково-технологічного і кібернетичного процесів суттєво вплинув на створення глобальної інформаційної мережі Інтернет і тим самим змінив пріоритети й функції в багатьох системах (підсистемах) відносин, в тому числі й на міжнародному рівні. Таким чином з'явилося поняття «міжнародний інформаційний простір», який розуміється як сукупність інформації й інформаційних технологій, що забезпечують діяльність міждержавних служб та інститутів, транслюються державами одна на одну і забезпечують основну частину міжнародних політичних відносин. В міжнародному інформаційному просторі також розглядаються поняття «безпека» та «небезпека», із цього боку важливим також є питання «іміджування держави». Воно тлумачиться як процес позиціонування актора міжнародних відносин у міжнародному інформаційному просторі за допомогою сукупності емоціональних та раціональних уявлень, що впливають із визначальних характеристик країни, досвіду суспільства та неформальних комунікацій, тобто генеза поширення феномену іміджу пов'язана з активним залученням інформаційних технологій у сферу зовнішньої політики. «Імідж-функція» розуміється як складова основних функцій міжнародної інформаційної системи та її підсистем, що забезпечує політичні пріоритети держави та її позиціонування в міжнародному інформаційному середовищі [13, с. 428–429]. Зрозуміло, що імідж країни як громадянського суспільства формують, перш за все громадські організації та рухи, ступінь їх розвиненості та рівень співпраці із міжнародними громадськими організаціями [14, с. 5].

Відзначимо, що створення планетарного інформаційного простору за допомогою глобальних комп'ютерних мереж може мати серйозні наслідки для національної, зокрема економічної безпеки. Інформаційний простір не має державних кордонів, не має таких інститутів захисту державних інтересів, якими є прикордонна й митна служби, поки що відсутні способи і засоби контролю цінності і важливості інформаційних ресурсів, що «перевозяться» через кордон. Поки що державний кордон є практично прозорим для інформаційних ресурсів.

Якщо протягом перших двох третин ХХ ст. війна переважно впливала на інформаційну сферу, останнім часом бачимо зворотний зв'язок як на макро- так і на мікрорівні [15].

4. Висновки

Таким чином, резюмуючи викладене, зазначимо, що на сьогоднішній день доцільно вести мову про вкрай важливе значення ефективної політики інформаційної безпеки України для забезпечення її євроінтеграційного напрямку суспільного розвитку. Одним з основних елементів, що потрібен для успіху процесу інтеграції держави з Європейським Союзом, є забезпечення його підтримки з боку населення та комунікації з власними громадянами. При цьому, як справедливо зазначає І. Кост, йдеться про підтримку не лише формального зовнішньополітичного курсу держави, але також і усіх внутрішніх перетворень, що з ним пов'язані [16].

Для стабільного державного розвитку важливими стали не лише економічна, військова, політична безпека, а й інформаційна, причому роль і значення останньої у сучасних умовах суттєво зростає. Захист інформаційного простору країни у всіх її вимірах став запорукою збереження й розвитку держави.

На сьогодні Україна, здійснюючи складні демократичні та соціально-економічні трансформації, перебуває в зоні ризику з точки зору інформаційної безпеки, оскільки цій сфері тривалий час не приділялась належна увага, що стало однією з причин посилення внутрішніх протиріч та конфліктів, інспірованих ззовні за допомогою передусім інформаційно-комунікаційних засобів.

5. Список літератури:

1. Головка І. К. Процеси глобальної регіоналізації як компонент глобалізаційних процесів постбіполярної доби // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: «Видавництво «Гілея», 2017. — Випуск 121 (6). — С. 195–199.
2. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична доповідь / за заг. ред. А. Баровської — К.: НІСД, 2016. — 109 с.
3. Європейський проєкт та Україна: аналітична доповідь. — К.: НІСД, 2012. — 64 с.
4. Беззуб І. Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції / І. Беззуб [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1209.
5. Ларіна Н. Б. Перспективи становлення європейської соціальної моделі / Н. Б. Ларіна // Актуальні проблеми державного управління. — 2014. — №2 (46). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2014-2/doc/6/01.pdf>.
6. Отрешко В. Історичне підґрунтя українського державотворення / В. Отрешко // Освіта регіону. — 2013. — № 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1175>.
7. Майборода О. М. Українська самоідентифікація на сучасному етапі: елітарна та масова версії / О. М. Майборода // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / Збірник. Т. 1. — К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. — С. 71–75.
8. Вонсович О. С. Саміт Україна—Європейський союз: підсумки та перспективи // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: «Видавництво «Гілея», 2017. — Випуск 116 (1). — С. 308–311.
9. Матвєєнко Ю. «Мягкая сила» как фактор современной геополитики / Ю. Матвєєнко, М. Галаєва // Politbook. — 2015. — №1. — С. 165–179.
10. Задувайло О. К. Сучасні проблеми розвитку медіа-сфери в умовах воєнно-політичного конфлікту // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: «Видавництво «Гілея», 2017. — Випуск 117 (2). — С. 230–235.
11. Великодна Є. М. Медіа-освіта як чинник забезпечення здоров'я людини: філософський вимір проблеми // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: «Видавництво «Гілея», 2017. — Випуск 119 (4). — С. 293–296.
12. Калиновський Ю. Ю. Медійний вплив на процес формування правосвідомості та правової культури українського суспільства / Ю. Ю. Калиновський, С. Б. Жданенко // Грані. — 2005. — № 6. — С. 100–104.
13. Захаренко К. Роль громадських організацій і рухів у формуванні національної інформаційної безпеки // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: «Видавництво «Гілея», 2016. — Випуск 115 (12). — С. 426–430.
14. Петкова О. В. Політичні імперативи позиціонування України в міжнародному інформаційному просторі: автореф. дис... канд. політ. наук 23.00.04 / О. В. Петкова. — К., 2010. — 20 с.
15. Авдєєв Е. Роль СМІ в современном мире информационная война как новая реальность [Электронный ресурс] / Е. А. Авдєєв. — Режим доступу: http://www.ncfu.ru/uploads/doc/avdeev_konfmt.pdf.
16. Кост І. А. Державна інформаційна політика як інструмент формування громадської думки на шляху євроінтеграції України [Електронний ресурс] / І. А. Кост. — Режим доступу: <http://dsr.univ.kiev.ua/pub/171955/>.

References:

1. Holovko, I.K. (2017), «Protsesty hlobal'noyi rehionalizatsiyi yak komponent hlobalizatsiynykh protsesiv postbipolyarnoyi doby», Hileya, vol. 121 (6), pp. 195–199.

2. Barovs'ka, A. (Ed.) (2016), «Informatsiyne vyklyky hibrydnoyi viyny: kontent, kanaly, mekhanizmy protydyiyi», NISD, Kyiv, 109 p.
3. Title of edition (2012), «Yevropeys'kyy proekt ta Ukrayina», NISD, Kyiv, 64 p.
4. Bezzub, I. (2015), «Suchasnyy stan i perspektyvy ukrayins'koyi yevrointehratsiyi», available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1209 (accessed 29 august 2017).
5. Larina, N.B. (2014), «Perspektyvy stanovlennya yevropeys'koyi sotsial'noyi modeli», Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnya, 2 (46), available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2014-2/doc/6/01.pdf>.
6. Otrushko, V. (2013), «Istorychne pidgruntya ukrayins'koho derzhavotvorennya», Osvita rehionu, 3, available at: <http://social-science.com.ua/article/1175>.
7. Mayboroda, O.M. (2006), «Ukrayins'ka samoidentyfikatsiya na suchasnomu etapi: elitarna ta masova versiya», Elity i tsyvilizatsiyne protsesy formuvannya natsiy, vol. 1, pp. 71–75.
8. Vonsovych, O.S. (2017), «Samit Ukrayina — Yevropeys'kyy soyuz: pidsumky ta perspektyvy», Hileya, vol. 116 (1), pp. 308–311.
9. Matveenko, Yu. (2015), «Myahkaya syla» kak faktor sovremennoy heopolytyky», Politbook, vol. 1, pp. 165–179.
10. Zaduvaylo, O.K. (2017), «Suchasni problemy rozvytku media-sfery v umovakh voyenno-politychnoho konfliktu», Hileya, vol. 117 (2), pp. 230–235.
11. Velykodna, Ye. M. (2017), «Media-osvita yak chynnyk zabezpechennya zdorov'ya lyudyny: filosofs'kyy vymir problemy», Hileya, vol. 119 (4), pp. 293–296.
12. Kalynovs'kyi, Yu. Yu. & Zhdanenko, S.B. (2005), «Mediyinyy vplyv na protses formuvannya pravosvidomosti ta pravovoyi kul'tury ukrayins'koho suspil'stva», Hrani, vol. 6, pp. 100–104.
13. Zakharenko, K. (2016), «Rol' hromads'kykh orhanizatsiy i rukhiv u formuvanni natsional'noyi informatsiynoi bezpeky», Hileya, vol. 115 (12), pp. 426–430.
14. Petkova, O.V. (2010), Politychni imperatyvy pozytsionuvannya Ukrayiny v mizhnarodnomu informatsiynomu prostori, PhD diss. (polit. sci.), In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn NAN Ukrayiny, Kyiv, 20 p.
15. Avdeev, E. (2015), «Rol' SMY v sovremennom myre ynformatsyonnaya vojna kak novaya real'nost'», available at: http://www.ncfu.ru/uploads/doc/avdeev_konfmt.pdf (accessed 29 august 2017).
16. Kost, I.A. (2016), «Derzhavna informatsiyna polityka yak instrument formuvannya hromads'koyi dumky na shlyakhu yevrointehratsiyi Ukrayiny», available at: <http://dsr.univ.kiev.ua/pub/171955/> (accessed 29 august 2017).

UDC 327.7 + 341.215.2

Anna Taranenko

PhD (Candidate of Political Sciences), Associate Professor of International Relations Department,
Kyiv International University,
e-mail: taranenkoann@yahoo.com

FOREIGN POLICY OF UKRAINE UNDER CURRENT CHALLENGES OF GLOBAL AND REGIONAL SECURITY

Abstract

Foreign policy as one of the key areas for the functioning of sovereign states is designed to protect their national interests and promote maintenance of the welfare of the population. For Ukraine, such vectors of foreign policy as European, Euro-Atlantic, Eurasian, Middle Eastern, and Asian are traditionally important. One of the main vectors of Ukraine's foreign policy at the current stage is integration into the European Union. At the same time, an extremely important task for Ukrainian diplomacy is countering Russian aggression, protection of the population in the East of the state and in the Crimea and the soonest possible resolution of the conflict in the Donbas region.

Consequently, this topic is of considerable interest, and it is worth examining in detail the current state of Ukraine's foreign policy, in particular, in view of the current challenges of global and regional security. Analysis of foreign and Ukrainian sources on this topic indicates the interest of researchers in matters of foreign policy of Ukraine, as well as international conflicts and their settlement.

The purpose of this article is to study the current state of Ukraine's foreign policy in the context of the current challenges of global and regional security.

Based on the analysis, it was determined that at the current stage there is sufficient potential for further development of Ukraine's foreign policy, in particular in view of the current challenges of global and regional security. On the basis of the analysis, one can arrive at conclusions that among the successes of Ukraine's foreign policy in recent years one can mention withstanding Russian aggression, introduction of a visa-free regime with the European Union, further deepening of cooperation within the framework of the EU-Ukraine Association Agreement and deepening of Euro-Atlantic integration. At the same time, it is necessary to strengthen the effective use of the foreign policy resource to efficiently respond to the challenges of global and regional security. There are further prospects for research related to the effective resolution of international conflicts at the current stage.

Keywords: international security, conflict resolution, Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), European Union (EU), North Atlantic Treaty Organization (NATO), foreign policy

УДК 327.7 + 341.215.2

Тараненко Ганна Геннадіївна

Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Київський міжнародний університет,

e-mail: taranenkoann@yahoo.com

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛЬНОЇ І РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Резюме

У статті досліджено актуальне питання нинішнього стану зовнішньої політики України в умовах сучасних викликів міжнародної безпеки. Метою є дослідження нинішнього стану зовнішньої політики України в умовах сучасних викликів глобальної і регіональної безпеки. Дослідження проведено на основі порівняльного, історичного методів, а також методу контент-аналізу. У результатах дослідження зазначається, що на нинішньому етапі існує достатній потенціал для подальшого розвитку зовнішньої політики України, зокрема з огляду на сучасні виклики глобальної і регіональної безпеки. Отже, можна зробити висновок, що серед успіхів зовнішньої політики України протягом останніх років можна виокремити протистояння російській агресії, впровадження безвізового режиму з Європейським Союзом та подальше поглиблення співпраці у рамках Угоди про асоціацію Україна-ЄС, поглиблена євроатлантична інтеграція. Водночас необхідно посилити ефективне використання зовнішньополітичного ресурсу для відповіді на виклики міжнародної безпеки.

Ключові слова: міжнародна безпека, врегулювання конфліктів, Організація з безпеки і співробітництва у Європі (ОБСЄ), Європейський Союз (ЄС), Організація північноатлантичного договору (НАТО), зовнішня політика

1. Introduction

Foreign policy as one of the key areas for the functioning of sovereign states is designed to protect their national interests and promote maintenance of the welfare of the population. For Ukraine, such vectors of foreign policy as European, Euro-Atlantic, Eurasian, Middle Eastern and Asian are traditionally important. One of the main vectors of Ukraine's foreign policy at the present stage is integration into the structures of the European Union. At the same time, an extremely important task for Ukrainian diplomacy is confronting Russian aggression, protection of the population in the East of the country and in the Crimea, as well as the soonest possible resolution of the conflict in the Donbas region.

Consequently, this topic is of considerable interest, and it is worth examining in detail the current state of Ukraine's foreign policy, in particular, in view of the current challenges of global and regional security. Analysis of foreign and Ukrainian sources on this topic indicates the interest of researchers in matters of foreign policy of Ukraine, as well as international conflicts and their settlement. In particular, these questions were investigated by S. Shergin, G. Maksak, S. Korsunsky, M. Kulinich, G. Rudenko, S. Tolstov, L. Coser, G. Simmel, K. Boulding, I. Zhovkva, S. Kara, B. Markovska, O. Mikhailovskaya, V. Rybak, A. Rotfeld, V. Somov, A. Varenyk. Thus, the goal of this article is to study the current state of Ukraine's foreign policy in the context of the current challenges of global and regional security.

2. Methods

The research was conducted with the help of comparative and historical methods, as well as the method of content analysis. The comparative method allowed to see differences and similarities among various phenomena related to foreign policy and international security aspects. The historical method

allowed to trace the development of Ukraine's foreign policy and international security processes in order to better understand its current state. Content analysis was instrumental in defining values implied behind political texts and statements.

3. Results

According to the Law of Ukraine «On the Principles of Domestic and Foreign Policy» (2010, No. 40, item 527, as amended in accordance with the Laws No. 1170–VII of March 27, 2014, No. 22, Articles 816 and 35–VIII of 23.12.2014, 2015, No. 4, Article 13), the foreign policy of Ukraine is based on the following principles:

- Sovereign equality of states;
- Refraining from threat of force or its use against the territorial integrity or political independence of any foreign state;
- Respect for the territorial integrity of foreign states and the inviolability of state borders;
- Resolving international disputes by peaceful means;
- Respect for human rights and fundamental freedoms;
- Non-interference in the internal affairs of states;
- Mutually beneficial cooperation among states;
- Faithful fulfillment of the international obligations;
- Priority of generally accepted norms and principles of international law over the norms and principles of national law;
- Use of the Armed Forces of Ukraine only in cases of acts of armed aggression against Ukraine;
- Usage of international sanctions, countermeasures and measures of diplomatic protection in accordance with international law in cases of international unlawful acts that cause damage to Ukraine, its citizens and legal entities;
- Timeliness and adequacy of measures to protect national interests against real and potential threats to Ukraine, its citizens and legal entities [6, p. 1].

A special component of foreign policy is foreign policy planning, which determines the foreign policy strategy and the choice of optimal, most effective ways to achieve the goal in the interests of the state [3, p. 53]. V. Markovska, among foreign policy and economy threats, mentions the dependence on imports of fuel and energy resources, as well as materials or equipment related to this area, critical dependence of imports or exports on the conditions of transportation, discriminatory measures of certain countries (by virtue of the monopoly position of suppliers of natural resources many countries introduce certain mechanisms, both for the defensive and aggressive stance, to avoid the impact of possible negative trends) [4, p. 155].

In this regards O. Mikhailovska comments: «The world economic system approaches the limits of natural resources utilization. Therefore, the simultaneous increase in the consumption of natural resources by all centers of economic development (attractors), as it was before the end of the twentieth century, became impossible. In the twenty-first century, the development of one attractor will only take place if a certain amount of natural resources is «taken away» from another attractor. Thus, in order to maintain world competitiveness, those attractors that have lost in a competitive struggle, are forced to resort either to a strategy of more efficient consumption of natural resources or they will not be able to progress quickly enough» [5, p. 163].

Regarding regional cooperation V. Somov and A. Varenyk note that Ukraine's integration with the European Union has been a priority of our country's foreign policy since gaining independence, but the transition to a new level of international economic relations requires a significant change in economic situation. Ukraine's relations with the countries of the Black Sea region are an important economic and political precedent in restructuring of the regional system of security and cooperation [9, p. 248]. S. Shergin states that the European integration idea in its original sense is based on overcoming nationalism as a cause of conflict in Europe. Subsequently, it was transformed into a guarantee of socio-economic growth and well-being [11, p. 176].

Analyst I. Zhovkva points out that it is rather difficult to classify Ukraine's relations of strategic partnership; however two main categories of existing strategic partners of Ukraine can be distinguished. The first one is the category of partners, relations with which were enshrined in politically and legally binding bilateral documents (declarations, statements, contracts). Nominally, this category includes six states (Poland, Russia, Uzbekistan, Bulgaria, Azerbaijan, the USA, Turkey, Brazil) [1, p. 39].

At the same time, it should be noted that the current relations with the Russian Federation are extremely complicated due to territorial and socio-economic contradictions. The second category of partners includes the countries whose relations were proclaimed in oral statements during bilateral visits. During certain periods there have been up to twenty such partnerships [1, p. 39].

As to the analysis of specific principles of implementation of Ukraine's foreign policy, one should mention the study «Ukrainian Prism: Foreign Policy 2016», conducted by the non-governmental organization «The Council of Foreign Policy: Ukrainian Prism» with the support of the Friedrich Ebert Foundation. For this evaluation in 2016, 45 directions of Ukraine's foreign policy were selected and divided into themes:

- Cooperation with the G-7 countries (the U.S., Canada, Japan, UK, Germany, France, Italy);
- European integration (cooperation with the EU, Eastern Partnership, Visegrad Four, European Energy Community);
- Euro-Atlantic integration;
- Bilateral relations (Russian Federation, People's Republic of China, Poland, Romania, Turkey, Georgia, Moldova, Iran, Belarus, Israel, Hungary, Lithuania, Slovakia);
- Regional cooperation (Black Sea Region, Asia-Pacific, Middle East, Baltic States, Nordic Countries, Central Asia, Latin America, Sub-Saharan Africa, Western Balkans, South Asia);
- International organizations (UN, Council of Europe, OSCE);
- Multilateral initiatives (international security, non-proliferation of nuclear weapons, climate change, protection of human rights);
- Economic diplomacy;
- Public diplomacy;
- Gaining and consolidating international support for counteraction to Russian aggression [10, p. 8].

For the indicator «Political Interest / Involvement», the basis for analysis were the programs of political parties represented in the Verkhovna Rada of Ukraine, election programs of parliamentary parties, if the elections are held during the year of assessment, statements of factions, statements of political party leaders, the Coalition agreement, the Analytical report for the annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine, statements of the Head of Government, interviews of faction leaders, Chairman of the Verkhovna Rada, the President of Ukraine, presidential election programs, if elections take place during the year of assessment, Agenda of the Committee on Foreign Affairs of the Verkhovna Rada of Ukraine and available parliamentary hearings on the subject, hearings of relevant committees of the Verkhovna Rada of Ukraine [10, p. 8].

For the indicator «Institutional Cooperation», the basis for analysis were the statements and decisions of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine, heads of parliamentary committees, faction leaders, decisions of the President of Ukraine, the National Security and Defense Council of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, and other ministries in case of involvement in a particular direction, press releases on the results of development or implementation of joint initiatives [10, p. 9].

For the «Strategic Vision» indicator, the basis for analysis was as follows: the Law of Ukraine «On Fundamentals of Domestic and Foreign Policy», the National Security Strategy of Ukraine, the Military Doctrine of Ukraine, Strategy Ukraine-2020, Energy Strategy 2035, bilateral strategic agreements, action plans and corresponding operational plans, other concepts and strategies that can be adopted [10, p. 10].

For the «Results» indicator, the basis for the analysis was as follows: international agreements and memoranda concluded under relevant foreign policy direction, information on the activity of the

Cabinet of Ministers of Ukraine, the Presidential Administration of Ukraine, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, and other relevant ministries and departments, the Verkhovna Rada of Ukraine, statistical data on economic and trade relations, informational and analytical materials on the results of meetings, hearings etc. [10, p. 11].

In 2016 major political actors' interest in foreign policy was mainly focused on issues related to consolidation of international support for counteracting Russian aggression, certain aspects of international trade and foreign economic activity, the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU, the implementation of the requirements of visa-free dialogue, cooperation with NATO and key foreign powers [10, p. 15]. As before, the main document defining the stance of the President of Ukraine on foreign policy development remains The President's Annual Address to the Verkhovna Rada of Ukraine. Last year the main points of the message were supplemented by the speech of the President during the XIIth Meeting of the Heads of Foreign Diplomatic Missions of Ukraine in August 2016 [10, p. 15]. In particular, President P. Poroshenko in both cases noted the following important directions of Ukraine's foreign policy implementation: cooperation with NATO countries, consolidation of international efforts to counter Russian aggression in Ukraine, strengthening of the sanctions against Russia, liberation of Ukrainian political prisoners in Russia and the occupied Crimea, as well as cooperation with the EU, visa-free dialogue, support for reforms [10, p. 15].

However, according to the authors of the study, it is necessary to note some selectivity in matters of Ukraine's foreign policy from the side of the main political actors. No political force at the level of official declarations or programs offered a systematic approach to foreign policy, formal affirmation of strategic priorities, strategies for certain areas of foreign policy [10, p. 16]. It was mainly focused on current urgent issues involving crisis management.

In 2016, the most coordinated areas appear to be European and Euro-Atlantic integration, as well as fighting against Russian aggression. Further institutionalization of the European and Euro-Atlantic foreign policy direction was strengthened by creation of the post of Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic integration and the appointment of I. Klimpush-Tsintsadze to it [10, p. 16]. Among downsides one can note that in mid-2016 the Government Office for European and Euro-Atlantic integration for several months was virtually without guidance due to restructuring and change of management team [10, p. 16].

However, as the authors of the study point out, if one looks at the general systematic coordination of all directions of Ukraine's foreign policy, then the situation in 2016 could be described as less optimistic. Regarding certain areas, mainly concerning the regions and specific directions of bilateral relations, there is no information on interinstitutional cooperation or the level of coordination is insufficient for the efficient protection of Ukrainian interests [10, p. 17].

Priorities defined for actors implementing Ukraine's foreign policy are not properly enshrined in current strategic documents. They are partially articulated in official addresses (the President's Annual Address to the Verkhovna Rada of Ukraine) and operational documents (Government Priority Action Plan for 2016) [10, p. 18]. At the same time during the research period, positive practice of developing a government action plan for the implementation of the Strategy for Sustainable Development «Ukraine 2020» was discontinued compared to 2015 [10, p. 18].

In the area of European integration, the EU-Ukraine Association Agreement remains the key document (Part on the Deep and Comprehensive Free Trade Area became effective on January 1, 2016), as well as the Government's relevant action plan for its implementation in 2014–2017 [10, p. 18]. One should note the adoption of the Strategic Defense Bulletin and the State Target Concept Program for reforming and developing the defense industry for the period up to 2020, envisaging adaptation of NATO standards and strengthening cooperation with Allied member states [10, p. 18]. Also, the Concept document of promoting Ukraine in the world and promotion of Ukraine's interests in the world's information space was approved, but the action plan for its implementation was left for 2017 [10, p. 18]. The National Export Strategy was not completed in 2016.

The most tangible result of Ukraine's foreign policy efforts in view of international political context changes was keeping a single transatlantic stance on continuing pressure on the Russian Federation. In particular, during 2016 sanctions were extended and strengthened by the European Union, the United States, Canada, and other countries [10, p. 21]. This can be considered a result of joint efforts of the head of the state, government leaders, parliamentarians, diplomats and the public. But Ukrainian export in most areas continued to fall compared to 2015, with the addition of Russia's embargo on Ukrainian goods, as well as complication of transit through Russian territory to third countries [10, p. 21].

On the other hand, the dominant role of the European Union as the main trading partner has been consolidated, and Ukraine has mainly exported to the neighboring countries of Hungary, Romania and Poland [10, p. 21]. Outside the EU, the largest trading partners in the export of Ukrainian products were Egypt, Turkey, China, India, Belarus, Saudi Arabia [10, p. 21]. According to the study authors, the relations between Ukraine and Russia, the countries of Central Asia, China, Iran, Moldova were the least productive. The Ukrainian party also underperformed on issues related to the European Energy Community and climate change issues, even despite the ratification of the Paris Agreement (Climate Action) [10, p. 21].

Regarding the current socio-political situation in Ukraine and the continuation of the conflict in the East of the country, the former Polish Foreign Minister, A. Rotfeld, points out that attention must be paid to the potential of international organizations and that the Organization for Security and Cooperation in Europe may become a mediator in the conflict in Ukraine [8, p. 1]. Experts also draw attention to the need for an effective consolidated security policy in Europe among NATO, OSCE, CSTO and, to a lesser extent, GUAM [2, p. 1]. In this regard one should note NATO's cooperation with the European Union on settlement of the migration crisis, in particular, regarding monitoring of illegal migration in the Aegean region [7, p. 2].

4. Conclusions

Thus, it can be noted that at present, there is sufficient potential for further development of Ukraine's foreign policy, in particular, in view of the current challenges of global and regional security. On the basis of the analysis, one can arrive at conclusions that among the successes of Ukraine's foreign policy in recent years one can mention withstanding Russian aggression, introduction of a visa-free regime with the European Union, further deepening of cooperation within the framework of the EU-Ukraine Association Agreement and deepening of Euro-Atlantic integration. At the same time, it is necessary to strengthen the effective use of the foreign policy resource to efficiently respond to the challenges of global and regional security. There are further prospects for research related to the effective resolution of international conflicts at the current period.

5. Literature:

1. Жовква І. Інструмент стратегічного партнерства у сучасній дипломатичній практиці України // Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики: збірник тез доповідей (18 квітня 2013 року, м. Київ) / за заг. ред. М. А. Кулініча—К.: ДАУ при МЗС України, 2013.—С. 38–41.
2. Кара С. Проблема «заморожування» конфліктів: причини, особливості, перспективи.—2015. [Електронний ресурс]—Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/138471>
3. Кулініч М. А., Руденко Г. М. Стислий український дипломатичний довідник, навчальний посібник.—К., 2006.—376 с.
4. Марковська В. С. Енергетична безпека—базис сталого стратегічного розвитку країни // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журн.—К.: НАУ, 2012—№1.—С. 153–157.
5. Михайловська О. В. Сценарії економічного розвитку світової цивілізації на початку ХХІ століття // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журн.—К.: НАУ, 2012—№1.—С. 162–174.

6. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527 із змінами, внесеними згідно із Законами № 1170–VII від 27.03.2014, ВВР, 2014, № 22, ст. 816, № 35–VIII від 23.12.2014, ВВР, 2015, № 4, ст. 13. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення 27.06.2017).

7. Рибак В. Конференція НАТО: про Східну Європу, кібербезпеку, міграційну кризу та Грузію. — 2016. [Електронний ресурс]—Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/158387>.

8. Ротфельд: Платформою для врегулювання конфлікту в Україні може стати ОБСЄ. — 2014. [Електронний ресурс]—Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/39/Artykul/162803#sthash.K3cZU6Vt.dpuf>

9. Сомов, В. Ф., Вареник А. С. Співробітництво України з регіональними угрупованнями // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журн.—К.: НАУ, 2012—№1.—С. 241—249.

10. Українська призма: Зовнішня політика 2016. Аналітичне дослідження // ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. — Київ, 2017. — 204 с.

11. Шергін С. АСЕМ—адекватна відповідь на виклики глобалізації // Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики: збірник тез доповідей (18 квітня 2013 року, м. Київ) / за заг. ред. М. А. Кулініча—К.: ДАУ при МЗС України, 2013. — С. 175–176.

References:

1. Zhovkva I. Instrument stratehichnoyi partnerstva v suchasniy ukrayinskiy dyplomatychniy praktytsi // Restrukturyzatsiya hlobalnoho prostoru: istorychni vymohy ta zavdannya: zbirnyk tez dopovidey (18 kvitnya 2013 roku, m. Kyiv) / za zah. red. M.A. Kulinicha—K.: DAU pry MZS Ukrayiny, 2013.—S. 38–41.

2. Kara S. Problema «zamorozhuvannya» konfliktiv: prychny, osoblyvosti, perspektyvy. — 2015. [Elektronnyy resurs]—Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/Politics/138471>

3. Kulinich M.A., Rudenko H.M. Styslyy ukrayinskyy dyplomatychnyy dovidnyk, navchalnyy posibnyk. — K., 2006. — 376 s.

4. Markovska V. S. Enerhetychna bezpeka—osnova staloho stratehichnoho rozvytku krayiny // Stratehiya rozvytku Ukrayiny (ekonomika, sotsiolohiya, pravo): nauk. zhurn.—K.: NAU, 2012—№1.—S. 153–157.

5. Mykhaylovska O. V. Stsenariyi ekonomichnoho rozvytku svitovoyi tsyvilizatsiyi na pochatku XXI stolittya // Stratehiya rozvytku Ukrayiny (ekonomika, sotsiolohiya, pravo): nauk. zhurn.—K.: NAU, 2012—№1.—S. 162–174.

6. Pro zasady vnutrishnoyi ta zovnishnoyi polityky: Zakon Ukrayiny (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2010, № 40, st. 527 zi zminamy, vnesenymy z-hidno iz Zakonamy № 1170–VII vid 27.03.2014, VVR, 2014, № 22, St. 816, № 35–VIII vid 23.12.2014 r., VVR, 2015 r., № 4, st. 13. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (data zvernennya 27.06.2017).

7. Rybak V. Konferentsiya NATO: pro Skhidnu Yevropu, kiberbezpeku, mihratsyynu kryzu ta Hruziyu. — 2016. [Elektronnyy resurs]—Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/World/158387>.

8. Rotfeld: Platformoyu dlya vrehulyuvannya konfliktu v Ukraini mozhe staty OBSYE. — 2014. [Elektronnyy resurs]—Rezhym dostupu: <http://www.polradio.pl/5/39/Artykul/162803#sthash.K3cZU6Vt.dpuf>

9. Somov, V.F., Varenyk A.S. Spivpratsya Ukrayiny z rehionalnymy uhrupovannamy // Stratehiya rozvytku Ukrayiny (ekonomika, sotsiolohiya, pravo): nauk. zhurn.—K.: NAU, 2012—№1.—S. 241—249.

10. Ukrayinska pryzma: Zovnishnya polityka 2016. Analitychne doslidzhennya // HO «Rada zovnishnoyi polityky« Ukrayinska pryzma », Fond im. F. Eberta. — Kyiv, 2017. — 204 s.

11. Sherhyn S. ASYEM—адекватна відповідь на виклики глобалізації // Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та завдання: збірник тез доповідей (18 квітня 2013 року, м. Київ) / за заг. ред. М. А. Кулініча—К.: ДАУ при МЗС України, 2013. — С. 175–176.

UDC 327.2 (47)

Maxim Rozumny

Doctor of political science, Head of Center for Russian Federation studies of National institute for strategic studies,

e-mail: rozumnyi@gmail.com

THE IMPERIAL REVENGE: PUTIN'S ATTEMPT

Abstract

The article is devoted to the strategy of the Russian Federation's leadership to restore the status of the empire. The prerequisites for such a solution are the economic specialization of the Russian Federation in the system of world economy, the archaic social structure, monopolized power and resources in the hands of the ruling corporation, inertia of the post-Soviet mentality and psychology. The restored imperial model does not include the role of political (civilian) nation as a subject of power, but, on the contrary, it includes a military-administrative apparatus for internal *управление* and external expansion, and also it needs for loyalty of the masses.

Faced to the inevitable crisis of this archaic system of domination, Putin made an outright bet on aggression, dynamics, instincts, selfishness, and thus created an alternative to a trend of Westernization's globalization.

Russia's new subjectivity is formed on the basis of aggressive foreign policy, based on internal consolidation and increased using media for propaganda.

An attempt to restore the former status of a superpower stems from the imperial essence of Russian statehood. It is based on the logic of its historical development, objective characteristics of its socio-economic, political, cultural and ideological life. The new Russian leader has become only an instrument of self-reproduction of the imperial mechanism and restoring the traditional identity of Russia, to which the political class and the population of the country returned after unsuccessful attempt of modernization.

Imperial identity requires a permanent mobilization, concentration of all forces on the solution of «historical» tasks. External aggression is an indicator of the ability of the imperial organism. Therefore, the majority of Russians actively supported the imperial revanchist course of their leaders.

The Russian expansion in the first stages did not meet the considerable resistance of the world community, in particular, by the consolidated West. A number of prerequisites existed in world politics has led to this result. The lack of leadership in the modern world has led to an increasing selfishness of major geopolitical players and to the neglecting of international law by them in their intensive competition for resources and priorities. These factors have led to increased conflict and loss of control of the global system as a whole.

If the world returns to the scenario of guided globalization, if the role of international law, international organizations and security structures grows up, if the demonopolization of markets (first of all, energy market) and the liberalization of political regimes becomes true, then Putin's rate will be a loser. If world chaos in international systems grows, aggression increases, and the trade and industrial cooperation are limited by governments, then a militarized, based on the raw rent Russian empire can get a new historical chance.

Key words: Russia, empire, Putin's regime, international security, geopolitics.

УДК 327.2 (47)

Розумний Максим Миколайович

Доктор політичних наук, старший науковий співробітник, керівник Центру досліджень проблем Російської Федерації, Національний інститут стратегічних досліджень,
e-mail: rozumnyi@gmail.com

ІМПЕРСЬКИЙ РЕВАНШ: СПРОБА ПУТІНА

Резюме

У статті розглядається стратегія керівництва Російської Федерації на відновлення статусу імперії. Передумовами такого рішення є економічна спеціалізація РФ у системі світового господарства, невідповідна вимогам розвитку соціальна структура, монополізовані владні ресурси в руках правлячої корпорації, інерція пострадянської свідомості та психології більшості громадян. У відновленій імперській моделі відсутня політична (громадянська) нація як суб'єкт влади, а натомість функціонує мілітарно-адміністративний апарат примусу і зовнішньої експансії, що забезпечує, зокрема, потреби лояльної до нього маси.

Перед неминучою кризою цієї архаїчної системи владарювання Путін зробив відверту ставку на агресію, динаміку, інстинкти, егоїзм і створив тим самим альтернативу щодо, здавалося б, безальтернативного тренду глобалізації західного зразка.

Спроба відновлення колишнього статусу наддержави впливає з імперської сутності російської державності, логіки її історичного розвитку, об'єктивних характеристик її соціально-економічного, політичного, культурного та ідеологічного життя. Новий російський лідер став лише інструментом самовідтворення імперського механізму, що лежить в основі традиційної ідентичності Росії, до якої політичний клас і населення країни повернулися в результаті невдалої модернізації.

Нова суб'єктність Росії формується на основі агресивної зовнішньої політики, що спирається на внутрішню консолідацію та посилене продукування і нав'язування безпековими засобами власної картини дійсності.

Якщо світ повернеться до сценарію керованої глобалізації та зростання ролі міжнародного права, міжнародних організацій та безпекових структур, демонополізації ринків (у першу чергу, енергетичних) та лібералізації політичних режимів, то ставка Путіна виявиться програшною. Якщо ж хаос у міжнародних системах зростатиме, що буде супроводжуватися зростанням агресії, утвердженням права сильного, зростанням обмежень у сфері торгівлі і виробничої кооперації, то мілітаризована, сировинна російська імперія може отримати новий історичний шанс.

Ключові слова: Росія, імперія, режим Путіна, міжнародна безпека, геополітика.

1. Вступ

Функціонування будь-якого політичного режиму обумовлюється набором чинників інституційного розвитку суспільства—нормами, правилами та соціальними структурами, що визначають соціальну взаємодію. Тому базисну роль відіграють особливості формування суспільної свідомості, ціннісних орієнтацій, очікувань та поведінкових реакцій населення. Вони визначають ключові соціальні очікування та запити громадян кожної держави.

У вимірі масової свідомості соціальні очікування, як правило, не завжди конкретно визначені, оскільки перебувають під постійним впливом чинників зовнішнього середовища і внутрішнього поведінково-психологічного індивідуального сприйняття реальності у певний час. Громадяни скоріше реагують на те, що їх не влаштовує, ніж знають, чого вони дійсно прагнуть.

Тому в сучасному світі, де інформаційні потоки суттєво перевищили спроможність їх адекватного опрацювання пересічним громадянином, моделювання поведінки населення та його соціальних очікувань будь-якою, переважно авторитарною, владою досягається через інтенсивне насичення суспільної свідомості мотиваційним змістом та його неодноразове відтворення у різноманітних засобах масової інформації.

Ці маніпуляції роблять суспільство вразливим, а влада втрачає зворотний зв'язок із ним та здатність до генерування адекватних орієнтирів і рухів суспільного розвитку. Коридор формування соціального капіталу і набуття соціальної легітимності інститутів влади звужується до меж відтворення певних типових шаблонів і стереотипів та постійного оновлення форм їх подання. Суспільство консервується та накопичує низку невирішуваних проблем організації свого життя.

Саме така ситуація склалася в Росії у підсумку правління Володимира Путіна та пов'язаної з ним корпорації російської еліти [1]. Питання про напрям подальшої еволюції путінського режиму становить науковий і практичний політичний інтерес, оскільки, з одного боку, є показовим у контексті пострадянських трансформацій, їх природи та спрямування, про що вже не одне десятиріччя ведуться гострі наукові дискусії [2].

З іншого боку, ставка Путіна і його команди на імперський реванш у зовнішній політиці зачіпає національні інтереси та ставить під загрозу суверенітет країн-сусідів, до числа яких належить, зокрема, Україна, а також дестабілізує міжнародну і європейську безпекову ситуацію та ставить під сумнів нинішню систему міжнародного права загалом [3].

2. Методи дослідження

Стаття базується на загальних методологічних принципах наукового аналізу політичного процесу, зокрема принципах об'єктивності, аналізу та синтезу. При розгляді стратегія керівництва Російської Федерації на відновлення статусу імперії було використано системний метод, згідно з яким будь-яке соціальне явище, а отже і спроба відновлення колишнього статусу наднаціональної держави впливає з імперської сутності російської державності, логіки її історичного розвитку, об'єктивних характеристик її соціально-економічного, політичного, культурного та ідеологічного життя. Завдяки структурно-функціональному методу вдалося дослідити особливості світогляду так званого «руського мира», спробу повернути Росію на традиційний для неї шлях цивілізаційного розвитку. За допомогою історичного та порівняльного методів проаналізовано домінуючі форми політичного, військового й економічного імперського насильства в історичній ретроспективі, з'ясовано історичні передумови появи та поширення певних його видів, зокрема ведення «гібридної війни».

3. Результати

Слід розрізняти три площини аналізу режиму Путіна та траєкторії його розвитку.

Перший — це реальні прагнення та наміри Кремля, які він часто приховує або прикриває пропагандистськими деклараціями, відволікальними маневрами або фіктивними політичними сюжетами.

Другий — це, власне, публічна репрезентація російської політики, сукупність її офіційних і неофіційних тлумачень, що доноситься до різних цільових аудиторій у різний час і з різною метою.

Третій — це дійсний стан справ, об'єктивні результати реалізації політики режиму, якими визначаються її основні тренди та перспективи.

Тільки зіставлення цих трьох площин в аналітичній реконструкції дозволяє адекватно розуміти природу режиму Путіна і прогнозувати його майбутнє.

Втім, основний вектор тих змін, що настали в російській внутрішній і зовнішній політиці після приходу до влади Путіна, не викликає жодних сумнівів. Ідеться про реставрацію основних інститутів колишнього СРСР, включно з пристосованою до нинішніх умов ідеологією та похідною від неї пропагандою, монополізацією влади, репресивним апаратом, сировинно-рентною

економікою, інструментами зовнішньої експансії та захисту власних інтересів дипломатичними і військовими засобами.

Як з'ясувалося в підсумку періоду горбачовсько-єльцинської лібералізації, російське суспільство, російська влада і російська економіка не спроможні на альтернативний спосіб існування. Для того щоб це зрозуміти, Росії потрібно було пройти шлях від Біловезької угоди 1991 р. до економічної кризи 1998 р., випробувавши на собі рецепти ліберальних трансформацій, ослаблення центральної влади і потепління відносин із Заходом.

Володимир Путін уже на посаді президента РФ отримав нову місію—їго прийняла на службу імперія, що, здавалося, залишилася в минулому. Йому належало повернути Росію на колишній шлях її цивілізаційного розвитку. Новий російський лідер став лише інструментом самовідтворення імперського механізму, що лежить в основі традиційної ідентичності Росії, до якої політичний клас і населення країни повернулися в результаті невдалої модернізації.

Імперська свідомість вимагає перманентної мобілізації, концентрації всіх сил на розв'язання «історичних» завдань. Зовнішня агресія є індикатором дієздатності імперського організму, вона сигналізує громадянам про те, що необхідні для життєдіяльності соціуму ресурси будуть здобуті й належний статус знову буде підтверджено.

Джерелом легітимності влади, достатку еліт і лояльності мас у Росії є насильство, здійснюване як державна політика. Тільки це насильство обіцяє в майбутньому хоч якийсь добробут народу (що, втім, характерно для всіх імперій). Тому пробудження хижацького інстинкту в поведінці власної держави викликає сплеск його підтримки суспільством на тлі майже ейфорійних настроїв мас. Саме такими сплесками активності супроводжувалися початки майже всіх воєн, що з власної волі починалися Росією в XIX–XX ст.

Шлях імперського реваншу, пройдений Росією Путіна, включав кілька етапів.

У початковому періоді реконструкції була відновлена внутрішня управлінська структура імперії. Було повернуто всевладдя силових органів, ліквідовані будь-які передумови реальної політичної конкуренції, відсторонений від участі в управлінні країною приватний капітал, взято під контроль медійний простір, ліквідовано осередки регіонального самоврядування. Найважливішим напрямом стало ресурсне забезпечення імперської політики. Ставка була зроблена, як і в часи пізнього СРСР, на розвиток експорту сировини, насамперед вуглеводнів.

Відновлена таким чином дієздатність імперського центру була спрямована на вирішення головної проблеми—небезпеки територіального розпаду Російської Федерації. Друга Чеченська війна була покликана не тільки повернути бунтівну республіку до складу Росії, а й дати урок усім бажаючим повторити її досвід «відокремлення».

Повернувшись до базової моделі, російська державна машина відновила таким чином свою адміністративну та економічну стабільність, а культ Путіна, тісно пов'язаний з ностальгією за СРСР, створив нову легітимність Кремля.

Так звана «загадковість» російської політики, її претензія на особливу «цивілізацію» [4] випливає з простого факту: Росія і більшість країн Європи (Заходу) належать до різних видів держав. Росія, незважаючи на всі метаморфози епохи модерну та постмодерних трансформацій, була і залишається «природною державою» [5]. Залишатися в цьому стані їй дозволяє сировинна рента, яка також обумовлює екстенсивний характер розвитку, що, своєю чергою, детермінує імперську форму державної організації, її внутрішню і зовнішню політику. Феномен Путіна полягає в тому, що під його керівництвом Росія відверто повернулася до своєї архаїчної сутності та почала реалізовувати переваги такого становища в політичній сфері.

Основою путінської моделі є монополія на владу, що забезпечується:

- 1) домінуванням силових органів (мілітаризм);
- 2) фіктивною роллю демократичних (конкурентних) політичних інститутів;
- 3) контролем над громадською думкою;
- 4) контролем над економічними ресурсами країни.

На верхівці владної піраміди перебуває одноосібно президент Путін, який відповідає за реалізацію стратегічного завдання відновлення імперської величі та забезпечення національних інтересів Росії на міжнародній арені. Нижче розташований величезний апарат центральної влади, що включає дві головні складові — силові структури і адміністративно-господарський комплекс. Їх сфера відповідальності — добробут російського народу і його безпека, що досягаються шляхом «освоєння» символічних і матеріальних ресурсів, здобутих завдяки успіхам політики В. Путіна.

Декоративним додатком до блоку «реальної політики» є функціонування демократичних інститутів: парламентаризму, партійної системи, діяльності ЗМІ, громадянської активності, місцевого і регіонального самоврядування. Призначення цієї інституційної складової режиму — інтерфейс між владою і населенням, збалансування суперечностей внутрішньої та зовнішньої політики, визначення «винних» і «відповідальних», формальна легітимація режиму для упередження зовнішньої і внутрішньої критики.

Нарешті на третьому рівні інституційної системи (влади) в РФ перебувають керівники регіонального і місцевого рівня, а також керівники державних підприємств, пов'язаний з ними бізнес і монополісти. Саме на них лягає основний тягар відповідальності за соціально-економічне становище в конкретних населених пунктах та регіонах. Отримавши сферу для свого паразитування і гарантований мінімум забезпечення власних потреб із центру, вони повинні взяти на себе оперативне вирішення проблем та місію персональної відповідальності.

Путін у цій схемі є донором легітимності для всієї піраміди і гарантом надходження ресурсів для її функціонування. Усі нижчі рівні повинні, в разі необхідності, жертвувати власною репутацією та інтересами для збереження панівного становища ієрархії. Таке «служіння» винагороджується елітним статусом, гарантіями захисту і доступом до корупційного ресурсу (структурованого відповідно до місць в ієрархії).

Власне, ця конструкція влади і відповідає, головним чином, поняттю «режим Путіна». Така ідентифікація впливає з чіткого розділення влади і народу в сучасній Росії, що повернулася до архаїчної імперської моделі, в якій відсутня політична (громадянська) нація як суб'єкт влади, а натомість функціонує мілітарно-адміністративний апарат примусу і зовнішньої експансії, що забезпечує, зокрема, потреби лояльної до нього маси.

Опорою режиму є чисельно і культурно домінуючий клас «бюджетників» — людей, які перебувають у повній залежності від держави, успішності дій її керівництва та «справедливості» запроваджених ним форм перерозподілу колективних благ. Суспільна свідомість більшості росіян та їхні настрої визначаються такими чинниками:

а) установкою на безумовну лояльність до влади;

б) панівною ідеологією «русского мира» та уявленням про особливу культурно-історичну місію Росії;

в) програмуванням суспільних уявлень та настроїв за допомогою медіа.

Загрози існуванню такої моделі актуалізувалися на початку третього терміну президентства В. Путіна. Стало зрозуміло, що ресурс зростання, сформований на сировинній та інфраструктурній базі СРСР, вичерпано а сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура втрачена, ймовірно, назавжди. Спроба модернізації країни, переведення її на більш динамічні принципи в політичній, виробничій, культурній сферах пунктирно накреслена як намір у період президентства Д. Медведева, зазнала фіаско.

Разом із тим зародки середнього класу, орієнтоване на західні стандарти життя населення російських мегаполісів могли, в разі загострення соціально-економічних проблем, перейти до активних форм протесту. Хисткою залишалася й ситуація на Кавказі.

Щоб зламати цей інерційний сценарій, команда Путіна перейшла до технологій кризового менеджменту, створюючи нову легітимність влади в умовах зростаючого хаосу зовнішнього і безпекового середовища, мобілізуючи своїх прихильників та дискредитуючи своїх противників у ситуаціях безперервних конфліктів і зростаючого пропагандистського тиску ЗМІ.

Так виникли передумови для більш активної реалізації політики реваншу — відновлення втрачених після розпаду СРСР позицій у світовій політиці, що пов'язано в першу чергу зі встановленням контролю над пострадянським простором і досягненням силового паритету із Заходом. Перед неминучою кризою чинної в Росії системи владарювання Путін зробив відверту ставку на агресію, динаміку, інстинкти, егоїзм і створив тим самим альтернативу щодо, здавалося б, безальтернативного тренду глобалізації західного зразка.

Нова суб'єктність Росії формується на основі агресивної зовнішньої політики, що спирається на внутрішню консолідацію та посилене продукування і нав'язування медійними засобами власної картини дійсності.

Сприятливою для реалізації такої стратегії і тактики РФ виявилася і зовнішня ситуація, що позначена втратою орієнтирів глобального розвитку, ослабленням авторитету Заходу, пробудженням локальних егоїзмів та їх агресивним протистоянням. Росія увійшла в період глобальної турбулентності як активний гравець, який прагне отримати максимальну вигоду із загальної невизначеності та переоцінки цінностей.

Геополітичний виклик Росії Заходу сформувався ситуативно, але, разом із тим, цілком закономірно. Він впливає із самої логіки постановня й утвердження режиму Путіна в РФ. Для політики імперського реваншу зовнішня експансія є такою ж органічною складовою, як і внутрішній централізм та реакційність свідомості.

Точкою відліку для формування зовнішньополітичної стратегії Путіна є уявлення про розпад Радянського Союзу як про «найбільшу катастрофу ХХ століття». При цьому відповідальність за цю «катастрофу» несе саме Захід, який свідомо підірвав економіку СРСР (передовсім — шляхом зниження світових цін на нафту та ескалації гонки озброєнь), за допомогою своїх інформаційних та культурних ресурсів змінив свідомість радянських людей, чим роззброїв офіційну пропаганду, а потім ще й обдурич колишнє імперське керівництво, даючи гарантії ненаближення НАТО до кордонів Росії і обіцяючи надати «план Маршалла» для переходу СРСР до демократії.

Отже, замість визнання того, що Радянський Союз виявився економічним, ідеологічним, культурним, військовим, інформаційним і політичним банкрутом, який просто впав від власної неспроможності, путінський режим сформував міф про «золотий вік» імперії та її підступних ворогів. Побудована на цій основі ідентичність сучасних росіян та офіційна риторика Кремля сформувала публічну легітимність режиму, яка, своєю черг, вимагала підкріплення слова ділом. Перелік образ, які Путін висловив Заходу у Мюнхені 2007 р. [6], спонукав його партнерів до певних рефлексій і, можливо, став стимулом для «перезавантаження» відносин з Москвою. Але західні політики не зрозуміли, що йдеться про початок імперського реваншу, і в російсько-уявленні вони вже не партнери, а вороги-суперники.

Однією з причин такого нерозуміння було те, що Захід і Росія рухалися на той момент зустрічними курсами. На противагу Заходу, який входив у період чергової структурної кризи 2007–2008 рр., Росія досягла вершини розквіту пострадянського періоду. Вона, поряд з іншими регіональними державами світу (Туреччиною, Саудівською Аравією, Індонезією тощо), з мінімальними втратами зустріла економічні негаразди у світі. Її економічна потуга здавалася російській еліті й суспільству непохитною. Це додавало впевненості у власних силах і стимулювало режим до нових рішучих кроків.

Так визріли умови для переходу РФ до нової самоідентифікації та амбіційної заявки на зміну власного статусу на міжнародній арені. Щоправда, у тій світ-системній ситуації, що склалася в посткризовий період, об'єктивних передумов для російського «Мюнхенського» повороту не існувало. Росія займала свою природну нішу в світовому поділі праці. Вона користувалася можливостями значної сировинної ренти, впевнено почувалася на ринку озброєнь, отримала доступ до передових західних технологій та кредитних ресурсів. Її військова безпека не викликала сумнівів, а в таких стратегічних галузях, як космічна, кібернетична, транспортна, країна мала цілковите сприяння для реалізації власних інтересів.

Захід практично крізь пальці дивився на консолідацію режиму Путіна і переслідування внутрішньої опозиції. Збройне придушення національно-державного самовизначення Республіки Ічкерія так само не викликало надто гострої реакції і вважалося внутрішньою справою Росії та її керівництва.

Тобто відбувся природний процес, коли неспроможна мегасистема СРСР розпалася і на її місці утворилася менша система РФ, усередині якої відбулися процеси самоорганізації та стабілізації.

При цьому Росія фактично перейшла зі статусу одного зі світових лідерів у статус регіональної держави з деякими глобальними функціями (ресурсними, транзитними, космічними, ядерного стримування). Членство в Раді Безпеки ООН і неформальному клубі провідних держав світу *G8* цілком відповідало амбіціям такого члена світового співтовариства.

Тим часом суб'єктивні чинники формування російської політики підштовхували режим до дій та генерували нові виклики для світу. Найголовніший із них полягав у тому, що тільки особлива історична місія відродження величчя імперії в конкретних обставинах початку ХХІ ст. могла бути достатньою підставою для збереження монополії на владу особисто Путіним і очолюваною ним корпорацією. Слід врахувати й те, що лише збереження монополії на владу є гарантією збереження усіх інших активів і статусів у тій системі відносин, яка утвердилася на пострадянському просторі. Політична влада в пострадянських режимах нероздільна з силовим і економічним ресурсом. Той, хто її втрачає, одночасно втрачає і гарантії безпеки, й економічні активи, що першим довів саме Путін у Росії справою Ходорковського.

Вимушена ротація В. Путіна з Д. Медведевим на посаді президента була надто анекдотичним політичним кроком, аби його повторювати в майбутньому. Російська влада мала спиратися на пафосну легітимність «власного шляху», «вставання з колін» та історичної місії Путіна, а не на маніпуляції з демократичними процедурами.

Протистояння із Заходом, передусім із США, є для росіян головним доказом того, що Путін відродив величчя Росії і повернув їй статус світової наддержави. А тому в мільйонів його виборців не може бути й думки про те, щоб замінити Путіна на посаді президента чи бодай розглянути якісь інші кандидатури.

До відкритого протистояння із Заходом спонукала й інша суб'єктивна обставина — страх перед «кольоровими» революціями, джерелом яких російська еліта вважає саме вплив США та їхніх європейських союзників. Ця загроза тяжіє над Кремлем вже понад десятиріччя і, як показали останні заяви російського лідера, її актуальність не зменшується [7].

Особливо загострилося відчуття небезпеки в Кремлі після «арабської весни», результатом якої стало падіння режимів уже не в умовах пострадянського транзиту та пов'язаного з ним світоглядно-інституційного хаосу, а в патріархальних суспільствах Близького Сходу і Північної Африки зі стійкими світоглядними та інституційними системами.

«Арабська весна» була сприйнята у Кремлі як свідчення непереможності західного впливу та неможливості ефективно йому протидіяти. Саме тому для Путіна важливий режим Башара Асада. Його збереження — той Рубікон, який у внутрішній картині світу російського лідера дозволить зупинити процес поширення оксамитових революцій на далеких підступах до Москви.

Крім того, Путін послідовно намагається «виправити» помилки і втрати минулого. Так, після фактичної поразки у першій Чеченській війні він починає другу Чеченську війну. Після вимушеної «здачі» режиму Мілошевича у Сербії він намагається компенсувати цю поразку Росії збереженням режиму Асада у Сирії. Кульмінацією цього процесу «виправлення помилок» мало б стати відновлення СРСР як акт подолання «катастрофи» 1991 р.

Сприятливе вікно можливостей для реінтеграції пострадянського простору виникло для Москви у другій половині 2000-х років. Зупинка в розширенні НАТО і ЄС на схід, що стала очевидною після Бухарестського саміту НАТО 2008 р. і започаткування програми «Східного партнерства» в рамках Європейської політики сусідства (2009), створила стратегічний вакуум

для європейської частини СНД. Економічна криза 2008–2009 рр. стала додатковим стресогенним чинником для країн, що залежали від російського ринку, російського газу і російських фінансів.

За цих умов мало хто міг відмовитися від ініціатив Кремля щодо створення спільного митного простору, зони вільної торгівлі та гарантій безпеки (не стільки від зовнішніх загроз, скільки від внутрішніх потрясінь для місцевих режимів), які надавало членство в Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ). Зрозуміло, що ці кроки мали б поглиблювати залежність економік і соціальних систем пострадянських країн від Москви та врешті мали привести їх до суттєвих поступок у сфері національного суверенітету.

До активного просування власних інтересів і відвертого реваншистського курсу керівництво РФ підштовхувала також слабкість Заходу. Вона стала наслідком низької ефективності втручань у конфлікти на Близькому Сході (Ірак, Афганістан) та сумнівних результатів «арабської весни». Під керівництвом президента США Б. Обами відбувалася переоцінка пріоритетів американської зовнішньої політики в напрямі відмови від силового компонента і зменшення глобальних амбіцій.

Зростали суперечності в ЄС, який не лише відмовився від політики розширення, але й опинився на межі внутрішньої інституційної кризи та втрати європейської солідарності (відмова від ратифікації конституції ЄС у Франції та Нідерландах, боргова криза в Греції, наростання боргового тиску в Італії, Іспанії, Португалії та інших країнах). Усе це негативно позначилося на стабільності світових фінансових ринків та призвело до загострення економічної конкуренції між розвиненими країнами у світі (у т. ч. за дешеві ресурси і ринки).

4. Висновки

Невиправдані очікування, брак адекватних рішень сформували нову кризову реальність, яка стала живильним середовищем для появи нових і відродження за давних конфліктів. Розпочалися процес руйнування складної системи глобалізованого світу та перехід до спрощених форм взаємодії на світовій арені.

Проявами цих тенденцій стали: — розморожування та/або поширення конфліктів у ключових регіонах світу за сприяння регіональних держав та їх союзників (наприклад, громадянська війна у Сирії та Ємені); — зростання напруженості між регіональними державами та їх західними союзниками і партнерами (Саудівська Аравія—США—Ізраїль; Туреччина—ЄС—США; Китай—Японія—США та ін.); — перші ознаки економічного спаду в регіональних державах.

Дефіцит лідерства в сучасному світі призвів до зростання егоїзму основних геополітичних гравців та поширення практики нехтування міжнародним правом, загострення конкуренції за ресурси і пріоритети. Ці фактори спричинили зростання конфліктності та втрату керованості глобальної системи загалом.

Таким чином, домінування Заходу в міжнародній політиці опинилося під знаком питання. Дедалі більше оглядачів вказували на початок формування багатопольного світу, в якому зростає альтернативний центр впливу—КНР, розвивається співробітництво в рамках БРІКС тощо. Для виходу на арену нових амбітних лідерів склалися майже ідеальні умови.

Крім того, на початок 2012 р. виникло кілька факторів, які змусили російську владу перейти до нового, досить агресивного позиціонування на міжнародній арені. До такого рішення спонукав цілий комплекс внутрішніх і зовнішніх передумов:

1. Обрання В. Путіна президентом Росії (вже втретє) і очевидний намір правлячої корпорації зберігати монополію на владу, що вступив у пряму суперечність із пробудженням ліберальної опозиції (протести на Болотній площі тощо);
2. Усвідомлення загрози дестабілізації режиму за сценарієм «кольорової» революції, підтриманої Заходом;
3. Усвідомлення переходу до менш сприятливої кон'юнктури на енергетичних ринках і вичерпання ресурсів модернізації Росії на нинішньому історичному етапі;
4. Пікові накопичення вільних ресурсів, які могли бути витрачені на зовнішню експансію.

Результуючим вектором цих чинників і мотивацій російського керівництва стало рішення вступити у відкрите протистояння із Заходом одразу на кількох шахових дошках геополітики. Його наслідки залежать, головним чином, не від самого режиму Путіна, який вже зробив свої ставки у великій історичній та геополітичній грі.

Результат—виграш або програш імперської ставки—залежить від «рулетки» цивілізаційного розвитку. Якщо світ повернеться до сценарію керованої глобалізації та зростання ролі міжнародного права, міжнародних організацій та безпекових структур, демонополізації ринків (у першу чергу, енергетичних) та лібералізації політичних режимів, то ставка Путіна виявиться програшною. Якщо ж почнуться нові «темні часи», з переважанням національного егоїзму, поширенням права сильного, зростанням обмежень у сфері торгівлі і виробничої кооперації, то мілітаризована, сировинна імперія з центром у Москві може отримати новий історичний шанс.

5. Список літератури:

1. Павловский Г. 2016/Terminus. Неопропаганда, эскалация и предел наслаждений Системы РФ. — М.: Европа, 2016. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gefeter.ru/archive/17065>
2. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало та ін. (ред.). — К.: Політична думка, 1995. — 363с.
3. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. — К.: НІСД, 2017. — С. 17–19.
4. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. — М., 1991. — 574 с.
5. Норт Д., Уоллис Дж., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Дуглас Норт, Джон Уоллис, Бари Вайнгаст // Пер. с англ. — М.: Изд. Института Гайдара, 2011. — 480 с.
6. Выступление президента России Владимира Путина на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности 10 февраля 2007 года. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://iz.ru/news/321595>
7. Путин заявил, что не допустит революции в России. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unian.net/world/1874094-putin-zayavil-chto-ne-dopustit-revolyuutsii-v-rossii.html>

References:

1. Pavlovskiy G. 2016/Terminus. Neopropaganda, eskalatsiya i predel naslazhdeniy Sistemy RF. — М.: Yevropa, 2016. [Yeलेktronniy resurs]. — Rezhim dostupu: <http://gefeter.ru/archive/17065>
2. Politologiya postkomunizmu: Politichniy analiz postkomunistichnikh suspil'stv / V. Polokhalo ta in. (red.). — К.: Politichna dumka, 1995. — 363 s.
3. Svítova gíbridna víyna: ukráin's'kiy front: monografiya / za zag. red. V. P. Gorbulína. — К.: NÍSD, 2017. — s. 17–19.
4. Danilevskiy N. YA. Rossiya i Yevropa. — М., 1991. — 574 s.
5. Nort D., Uollis Dzh., Vayngast B. Nasiliye i sotsial'nyye poryadki. Kontseptual'nyye ramki dlya interpretatsii pis'mennoy istorii chelovechestva / Duglas Nort, Dzhon Uollis, Bari Vayngast // Per. s angl. — М.: Izd. Instituta Gaydara, 2011. — 480 s.
6. Vystupleniye prezidenta Rossii Vladimira Putina na Myunkhenskoy konferentsii po voprosam politiki bezopasnosti 10 fevralya 2007 goda. [Yeलेktronniy resurs]. — Rezhim dostupu: <https://iz.ru/news/321595>
7. Putin zayavil, chto ne dopustit revolyutsii v Rossii. [Yeलेktronniy resurs]. — Rezhim dostupu: <https://www.unian.net/world/1874094-putin-zayavil-chto-ne-dopustit-revolyuutsii-v-rossii.html>

UDC 32.001 (075.8)

Oleg Tkach

Doctor of Political Science, **Professor**, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,

e-mail: tio19@ukr.net

Anatoly Tkach

Postgratua of kathedra of global communications, University «Ukraine»

e-mail: tio19@ukr.net

SOFT POWER AS A CHARACTERISTIC FEATURE OF THE POLITICAL INFLUENCE OF A GREAT POWER IN THE CONDITIONS OF A MULTIPOLAR WORLD IN THE LATIN AMERICAN REGION

Abstract

Formulation of the problem: The constituents of the soft power concept within the realization of the smart power strategy by political actors. The special attention is paid to the influence on modern political processes by the global events. The constituents of the soft power concept within the realization of the smart power strategy by political actors.

Purpose of the research: External U.S. Relations with Latin America and the Caribbean under the Barack Obama Administration.

Research methods: The following research methods were used to address the issues set in the article: general scientific methods—descriptive, hermeneutic-political, systemic, structural-functional, comparative, institutional-comparative; general logical methods—empirical, statistical, prognostic modeling and analysis; special methods of political science. The preference was given to the method of political-system analysis, by which the common and distinctive characteristics of the basic components of soft power strategies were identified, reflecting existing political, public, information and other challenges for international relations and global development. For empirical research, the factual basis was used, which was compiled by an expert survey of Ukrainian specialists-political scientists. Practical and systematic methods were used to analyze the system of relations in the Caribbean region from four perspectives: the United States—the Caribbean, the United States—regional foreign policy influence, as well as relations between the Caribbean countries. Functional and general historiographical methods were also used. Methods of analysis and synthesis allowed exploring the features of the U.S. foreign policy in the Caribbean. In order to implement these methods, such methodological techniques as analogy, comparison, generalization and extrapolation were used. When detecting inertia signs in the U.S. foreign policy at the global and regional levels, diachronic analysis was used. The method for analyzing the situation (studying documents, comparing, etc.) was used to study international and political processes in the Caribbean region, exploratory methods (in particular, content analysis) for the analysis of high-level documents and speeches, which in turn helped identify and outline the trends in foreign policy of the countries of the region.

The special attention is paid to the influence on modern political processes by the global events. In modern terms «soft power» should be considered the focus of global socio-political, economic and cultural processes. They form a new, radically different from the past, the system of world politics, where classical hierarchical model of relations between political actors giving way to networks. As part of the current international policy becomes «soft power»—complex instruments resolve foreign policy problems using the capabilities of civil society, information and communication, humanitarian and other alternative methods of classical diplomacy and technology. The author analyzed and identified

the peculiarities and trends of the Security Dimension of LAC Foreign Policy under the influence of operating conditions of the LAC security environment at national, regional and international levels. The relevance of the topic is determined by the need of comprehensive scientific-practical analysis of the Security Dimension of LAC Foreign Policy because of the fundamental meaning of the term «security». The author used the term «security dimension of foreign policy» to mean the set of objectives, tools and actions, distributed within the system of LAC foreign policy for the purpose of detecting, preventing and neutralizing of security threats. To achieve these purposes the author has set the following tasks: analyzing conceptual and theoretical approaches of the Security Dimension of LAC Foreign Policy; determining the state and factors of transformation of the LAC's security environment; analyzing the U.S. and influences on LAC's security policy; defining the role of the EU's Common Security and Defence Policy for LAC; examining LAC's multilateral security cooperation within the framework and multilateral coalitions. For the first time in the international political science there is a comprehensive research of the Security Dimension of LAC Foreign Policy, the peculiarities of the LAC's security environment as well as the level of dependence of LAC foreign policy strategy on the security issues. It is substantiated and proved that LAC y was transformed from importer to exporter of security. Being a growing geo-economic and security player, it has the status of «reluctant leader» of Europe. LAC foreign policy strategy is characterized by situatedness, emphasis on «soft power» and willingness to take on more responsibility in the international relations, especially in the security sphere due to the growing threats in security environment of country. There is an improvement in theoretical approaches to researching security dimension of the LAC foreign policy and peculiarities of the LAC security policy within international organizations as well as international coalitions. The results of the thesis may have scientific interest and being used in further researches of experts on LAC foreign and security policy, LAC-Ukrainian relations as well as on European and international security. Some provisions of the thesis have applied research interest and can be used by public authorities of LAC in the process of formation of foreign and security policy strategy. Research of the basic «soft power» strategies of the USA and LAC, their cause-effect relations with the practice of the foreign and security policy under conditions of defining international impacts potential and their effectiveness in the international relations. The integral political and systems research of the evolution of the «soft power» concepts in the international relations was conducted. It is pointed to the fact that nowadays the «soft power» strategy is transformed into the «wise power» strategy as the priority factor of the foreign and security policy. The article is based on the theoretical and methodological researches of the scientific problem, the generalization of the foreign and domestic political scientists' points of view and the fact resources such as strategic documents on the issues of the national security and foreign policy of the world's leading political actors, analytical, scientific and research centers groundwork, official speeches of the US and LAC leaders.

Keywords: soft power, smart power, political process, global events, situation, global political space, associated construction, effective source, government.

УДК 32.001 (075.8)

Ткач Олег Іванович

Доктор політичних наук, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
e-mail: tio19@ukr.net

Ткач Анатолій Олегович

здобувач кафедри суспільно-політичних наук, глобалістики та соціальних комунікацій, університет «Україна»
e-mail: tio19@ukr.net

«М'ЯКА СИЛА» ЯК ХАРАКТЕРНА ОЗНАКА ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ ВЕЛИКОЇ ДЕРЖАВИ ЗА УМОВ БАГАТОПОЛЯРНОГО СВІТУ В ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

Резюме

У статті розглядається складові концепту м'якої сили в межах реалізації політичними акторами стратегії smart power. Особливу увагу акцентовано на впливі глобальних подій на сучасні політичні процеси. Розглядаються складові зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів Америки щодо країн Латинської Америки та Карибського басейну. Особливу увагу акцентовано на впливі глобальних подій на сучасні політичні процеси. У статті аналізується діяльність латиноамериканських держав в боротьбі за перебудову сформованої системи відносин на світовому і регіональному рівнях. міжнародної політики стає «м'яка сила» — комплексний інструментарій вирішення зовнішньополітичних задач з використанням можливостей громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативні класичній дипломатії методи і технології. В сучасних умовах «м'яку силу» розглядають у фокусі глобальних соціально-політичних, економічних і культурних процесів.

Ключові слова: зовнішньополітичний курс, політичний процес, глобальні події, світова економічна криза, новий економічний світопорядок, південноамериканська фінансова архітектура, інтеграція, регіональна валюта

1. Вступ

Складовою сучасної міжнародної політики стає «м'яка сила» — комплексний інструментарій вирішення зовнішньополітичних задач з використанням можливостей громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативні класичній дипломатії методи і технології. Можна виділити чотири основних засоби трансляції м'якої сили, які використовуються і вимагають високого потенціалу всіх ресурсів держави: зовнішня політика (культурна дипломатія, публічна дипломатія), ЗМІ, інституції, мережеві структури, інтернет, соціальні мережі, релігія.

Міжнародник, американський дипломат і політолог Дж. Най сформулював тезу стосовно сфери міжнародних відносин: «Сила — це здатність змінювати поведінку інших для одержання того, чого ви бажаєте. Для цього є три способи: примус, сплата і привабливість (м'яка сила)» [1, с. 9].

Зовнішньополітична стратегія США щодо Латинської Америки розуміється як діяльність держави, яка спрямована на включення ЛАКБ в процес формування вигідної моделі міжнародних відносин, що включає постановку довгострокових цілей і довгострокового планування з урахуванням співвідношення застосування в просторі і в часі необхідних ресурсів. Оскільки зовнішньополітична стратегія здійснюється стосовно оформлених просторових одиниць, най-

важливішою її складовою є геостратегічний вимір, пов'язаний з досягненням, підтримкою і збільшенням могутності за рахунок володіння найсприятливішим просторовим положенням (або контролю), за допомогою військових і невоєнних засобів. Виходячи з того, що стратегія належить до поняття військового планування, акцент у поширенні впливу держав на географічні простори поступово змінювався від використання «жорсткої сили» до впливу факторами «м'якої сили»: політичному, економічному і культурному впливу. Для забезпечення реалізації зовнішньополітичної стратегії стосовно об'єкта необхідне забезпечення внутрішніх і зовнішніх умов. Джозеф Най (Joseph S. Nye) увів на початку 90-х років поняття «soft power» («м'яка сила»). Навколо теоретико-концептуального та практико-політичного змісту цього поняття досі тривають дискусії в зарубіжній та у вітчизняній політологічній літературі, активно використовують чинні політики держав ЛАКБ. Термін часто згадується і в українському політичному та політологічному дискурсі. Мова йде про «smart power» («розумна сила»), яке вперше було запропоновано в доповіді «A Smarter, More Secure America» (2007), прочитаній Дж. Наєм разом з экс першим заступником держсекретаря США Річардом Армітіджем (Richard Armitage) для Центру стратегічних та міжнародних досліджень США (Center for Strategic and International Studies, CSIS) [2, с. 5].

2. Методи дослідження

Для вирішення завдань, поставлених у статті, переважно були використані такі наукові методи: загальнонаукові — описовий, герменевтико-політологічний, системний, структурно-функціональний, компаративний, інституційно-порівняльний; загальнологічні — емпіричний, статистичний, прогностичного моделювання та аналізу; спеціальні методи політології. Перевага надавалася методу політико-системного аналізу, за допомогою якого було виявлено спільні та відмінні характеристики базових складових стратегій «м'якої сили», що відображають існуючі політичні, суспільні, інформаційні та інші виклики для міжнародних відносин та глобального розвитку. Для емпіричного дослідження було використано фактологічну базу, яку склали дані експертного опитування українських фахівців-політологів. Праксеологічний та системний методи застосовувались під час аналізу системи відносин в регіоні за чотирма осями: США — латиноамериканські країни, США — зовнішньорегіональні потуги, а також відносини між карибськими країнами. Також використовувались функціональний та загальноісторичний методи. Методи аналізу і синтезу дозволили дослідити особливості зовнішньої політики США в латиноамериканському регіоні. Задля реалізації цих методів застосовувались такі методологічні прийоми як аналогія, порівняння, узагальнення та екстраполяція. При виявленні ознак інерційності в зовнішній політиці США на глобальному та регіональному рівнях застосовувався діахронічний аналіз. Метод аналізу ситуації (вивчення документів, порівняння тощо) використовувався для дослідження міжнародно-політичних процесів у латиноамериканському регіоні, експлікативні методи (зокрема, контент-аналіз) — для аналізу документів та промов високопосадовців, що в свою чергу допомогло виявити та окреслити тенденції в зовнішній політиці країн регіону.

3. Результати

Ефективна м'яка сила — це сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів держави, які дозволяють ефективно використовувати м'яку силу як інструмент впливу в глобальному світі.

Стосовно до «м'якої сили» ми розуміємо формування авторитетних груп для створення інституціональних механізмів впливу, тобто фондів, форумів, неурядових організацій. У сучасному світі держави частіше діють не прямо, а через своїх агентів впливу. Вони формують громадську думку, часто досить агресивну, лобіюють інтереси своїх країн, хоча офіційно це не є їхньою метою.

Зовнішньополітична стратегія США щодо латиноамериканських країн (ЛАКБ) включила в себе комбінацію військових і невоєнних факторів. Військовим аспектом, який сприяє врахуванню в політиці ЛАКБ американських інтересів, стало співробітництво у військово-технічній

галузі. Другим ключовим невоєнним фактором, який має зв'язок з першим є економічна модель держави. Третім ключовим елементом американської зовнішньополітичної стратегії щодо ЛАКБ є вплив на формування еліти, у культурній сфері через систему вищої освіти. Цей вплив дозволяє формувати невелику частку, але впливову частину соціуму, яка підтримує сучасний зовнішньополітичний курс держави, спрямований на тісний союз із США. Четвертим елементом для досягнення американських геостратегічних цілей є моделювання зовнішньополітичного курсу через формування за участю держави військово-політичних блоків.

Інтелектуальна діяльність, яка здійснюється в межах CSIS, яка є однією з структур «фабрик думок» сучасних США концентрується на тому, щоб висвітлити для політичного керівництва держави ключові проблеми розвитку, а також окреслити та запропонувати адекватні рішення глобальних проблем сучасності. Членами CSIS є провідні американські теоретики політичної науки. Так, з квітня 2000 р. цю структуру очолював Дж. Гемрі, що свого часу був заступником міністра оборони США. Серед членів CSIS були З. Бжезинський, Г. Кіссінджер, У. Коен, Дж. Шлезінджер, Р. Джеймс [3, с. 7].

Більшість американських політологів позиціонували США як єдину наддержаву, яку не можна за критерієм комплексної могутності співставити з жодною іншою державою. Варто також зауважити, що США були сильнішими як за своїм сукупним потенціалом, так і за окремими його складовими, які в їх функціональному вимірі можна було звести до двох категорій — «hard power» («жорсткої сили») та «soft power» («м'якої сили»).

В цій ситуації виникли умови для нав'язування волі іншим державам завдяки використанню жорстких економічних, військових важелів впливу. Однак, той дисбаланс, що склався між «жорсткою силою» та «м'якою силою» США, призвів до фактичної кризи американської «м'якої сили». Внаслідок США втратили звичний образ борця за цінності свободи. Разом з тим, одночасно широке розповсюдження американської культури в державах інших культурних ідентичностей ЛАКБ призвело до природного процесу їх конфлікту з місцевими традиціями.

Ресурсами «м'якої сили» є культура та політичні цінності. Дж. Най та Р. Армітідж звертали увагу на зовнішню політику, яка отримує ключове значення для «м'якої сили» в тому випадку, якщо розглядається іншими світовими акторами як легітимна, що має моральний авторитет.

Сутність «розумної влади» полягає, на думку авторів, в можливості забезпечити взаємоповнююче функціонування різноманітних джерел «м'якої сили», які діють окремо, оскільки безпосередньо не залежать від державної машини і не підпорядковуються їй. Серед таких джерел автори називають приватний бізнес, громадянське суспільство (публічна дипломатія), двосторонні угоди та декларації, взаємодії та консультації з боку багатосторонніх установ, в тому числі й неурядових організацій, щоб адекватно враховувати та узгоджувати різноманітні та багатосторонні інтереси, що співіснують в світі. Дж. Наю та Р. Армітіджу вбачається більш ефективним з економічної точки зору здійснювати фінансування різноманітних міжнародних організацій та установ, ніж витратити величезні кошти на глобальну війну з тероризмом. На їх думку, подібні інвестиції дозволяють залучити до глобальних проектів ряд інших держав, що сприятиме перерозподілу відповідальності за світові проблеми. Це також дозволить США позиціонувати в світовому політичному просторі як актора, що володіє набором перспективних та оптимістичних за своїм змістом ідей відносно того, яким чином вирішувати ці проблеми [4, с. 19].

Культура також відіграє важливу роль у світовій політиці, тому що в умовах глобального розуміння її принципів стало необхідним для організації діалогу між країнами. Розходження в культурі та історичній пам'яті про невирішені конфлікти не дозволяють народам адекватно вирішувати проблеми. Знання культурних особливостей конфліктуючих сторін дає ключ до примирення.

Дослідники погоджуються з тим, що в розпорядженні «жорсткої сили» є сукупність простих механізмів, тому її легше використовувати для досягнення цілей. Проте, «розумна сила» передбачає її використання лише в умовах досягнутого міжнародного консенсусу, тобто

за умови підкріплення «м'якою силою». Це необхідно для того, щоб збільшити кількість союзників на світовій арені, а не розширювати коло потенційних супротивників. Коло союзників необхідно поширювати як серед державних, так і серед недержавних акторів.

В контексті міркувань щодо концептуального смислу «розумної сили» автори доповіді фактично приходять до тієї тези, до якої дійшли латиноамериканські дослідники в період напруження нової концепції безпеки. Сутність цієї тези полягає в тому, що блокове мислення, характерне для епохи холодної війни та пов'язане з побудовою жорстких коаліцій, в сучасних умовах є застарілим. В сучасних умовах ефективною може бути багатостороння та багаторівнева дипломатія, що передбачає переговори та взаємодію з усіма учасниками міжнародних відносин. Наприклад, глобальні спортивні події можуть розглядатися як позитивне тло для проведення таких переговорів. Навішування ідеологічних ярликів та свідоме конструювання «вісі зла» в контексті «розумної сили» також є неприпустимим, оскільки на практиці лише послаблює «м'яку силу» держави, звужуючи спектр її впливу [5, с. 332].

«М'яка сила» США стосовно латиноамериканських держав є складним, багатокомпонентним і різнорівневим механізмом. Головними конструкціями є досягнення в галузі культури, науки, освіти і спорту, духовні і моральні цінності. Відбувається поступове зростання ролі і значення діяльності різних офіційних і недержавних (часток) представництв в США, діаспори — як важливих суб'єктів і трансляторів «м'якої сили». У цьому контексті окреме місце посідає підготовка громадян ЛАКБ в навчальних закладах. Подальше продовження і розширення цієї практики, безумовно, є досить ефективним методом «м'якого» впливу на латиноамериканський соціум, що сприяє підвищенню кредиту довіри і поліпшенню іміджу. Латиноамериканська діаспора має потребу в збереженні культурно-цивілізаційної ідентичності через загрозу її розмивання під натиском процесів глобалізації і пасіонарним підйомом національної самосвідомості латиноамериканського етносу. У цьому плані латиноамериканці мають потребу в «м'якій силі» США, яка має здатність зберегти їхню ідентичність.

Внаслідок цього на початку XXI ст. основною рушійною силою при виробленні зовнішньополітичної стратегії, наприклад, Аргентини знову став прагматичний націоналізм, який у контексті подолання наслідків кризи виявився для урядів (Н. Кіршнера та ін.) визначальним фактором при виборі союзників як у регіоні, так і на світовій арені. При цьому при оцінці перспектив співробітництва латиноамериканських країн ставив досягнення економічних цілей, відкинувши ідеологічні або політичні розуміння. Так, зближення Бразилії, Аргентини з ліворадикальними режимами Венесуели, Болівії і Куби було обумовлено необхідністю подолати наслідки економічної й енергетичної кризи. Крім того, поглиблення співробітництва з цими країнами дозволило латиноамериканським країнам упевнено виступати з ними «єдиним фронтом» на регіональних і міжнародних форумах з найважливіших для регіону питань [6, с. 27].

Автори доповіді, обґрунтовуючи стратегічну перспективність «розумної сили» для США, підкреслюють, що за умов можливих економічних труднощів цілий ряд держав, які відповідно до теорії демократичного транзиту, повинні були трансформуватися з диктаторських режимів на демократичні, відмовляться від подальших політичних та економічних реформ в цьому напрямі. Саме тому з цими державами США доведеться вести активний діалог.

Політико-прикладна складова доповіді безпосередньо з концептуального змісту «розумної сили» та відображена в п'яти напрямках, на яких американському уряду необхідно акцентувати політичну увагу та фінансові ресурси. Автори доповіді виокремлюють у своїй праці ці напрями як окремі глави. Перший напрям пов'язаний з посиленням старих політичних міждержавних альянсів та формуванням нових. До нього також входять пошук партнерів та формування міжнародних інституціональних структур. На думку американських вчених, сучасним США не є доцільним сприяння подальшому послабленню існуючих міжнародних інститутів. Чимало з них було створено за активної підтримки США і в них саме США мають вплив. При цьому США не повинні допустити того, щоб ініціатива зі створення нових міжнародних інститутів була перехоплена іншими акторами світової політики. Напрямом є глобаль-

ний розвиток, який розглядається як надання гуманітарної, медичної, освітньої, економічної та технологічної підтримки державам «третього світу» самостійно та через міжнародні інститути. Третім напрямом є публічна дипломатія, пов'язана з розширенням гуманітарних обмінів між США та ЛАКБ. Четвертий напрям тематизується американськими вченими як корегування механізмів економічної інтеграції, яка має базуватися на ефективній діяльності міжнародних фінансових установ, орієнтованих на допомогу злиднітим державам та заохочення економічного розвитку держав, що активно розвиваються. П'ятий напрям, окреслений як технології та інновації, пов'язаний із забезпеченням глобальної енергетичної безпеки.

Проте в міркуваннях американських політологів відчувається деяка незавершеність. Запропонувавши новий політико-міжнародний концепт, вони пішли шляхом насичення його старим змістом, що витікає з раніше введених понять та політичних реалій сьогодення, а також тих викликів, з якими зіштовхнулося американське лідерство. На нашу думку, вдало віднайдене формулювання, що можна виразити словосполученням «розумна» сила, наводить на глибші міркування щодо його змісту. Складається враження, що у цього поняття може бути додатковий прихований зміст, який має здатність виявити новий, недосліджений пласт джерел та механізмів впливу держави на міжнародній арені, формування її ефективного бренду в політичному просторі. На наш погляд, це дозволило би уникнути розмивання меж поняття «smart power» та його ототожнення в окремих випадках з «soft power».

Мова йде про можливість застосування поняття «розумна сила» в контексті якісно нових, перспективних способів впливу в світополітичних стратегіях сучасних держав. На нашу думку, такими напрямками є глобальні спортивні події, вивчення інформаційно-інтелектуального та інноваційного потенціалів сучасної держави. Аналіз цих напрямів в контексті «розумної сили» передбачає вивчення цілеспрямовано сконструйованих в рамках політичної спільноти образів та уявлень явищ міжнародного життя та сучасних політичних процесів. Всі ці феномени, що виступають своєрідними джерелами влади та впливу сучасних держав, відображають різноманітні варіанти впливу на розум та думки завдяки специфічно відображеного знання, і тому, на нашу думку, доволі близькі за сутністю до «розумної сили».

В якості інструмента «м'якої сили» розглядається спорт в політичних процесах, особливо в контексті smart power, яка органічно входить до складу «розумної сили». Існує низка наукових праць, які розглядають спорт саме як інструмент м'якої сили. Дослідник Бірмінгемського університету Д. Грікс (Jon Grix) та професор кафедри політичних наук та міжнародної політики Кентського університету Донни Лі (Donna Lee) «Soft Power, Sports Mega-events and Emerging States: The Lure of the Politics of Attraction» (2013) опублікували статтю, яка була підготовлена на базі CRP (Center for Rising Powers) при Кембріджському університеті.

Таким чином, масштабні спортивні події є складовою пакету інструментів, що використовуються державами ЛАКБ, які розвиваються, з метою позначити їх м'яку силу в контексті стратегії smart power. Відтак, спорт виступає ідеальною формою реалізації цієї стратегії, адже він характеризується апелюванням до універсальних цінностей та здатністю до «склеювання» розколів в суспільстві, що особливо приваблює потенційних господарів подій, а також глобальну спільноту, і виступає ключовим чинником політики приваблювання (politics of attraction). Така вихідна телеологічна орієнтація спорту та обрана для її реалізації соціальна технологія визначають гуманістичний потенціал спорту, можливість виконувати не тільки соціокультурну функцію, але й комплекс інших, пов'язаних з нею функцій, особливо в політичній сфері.

Сучасні тенденції розвитку цивілізації такі, що значення «м'якої сили» у загальному владному балансі кожної держави зростатиме, тому, що навіть великі і розвинуті держави не можуть дозволити собі вирішувати власні і міжнародні проблеми винятково насильницькими засобами, через взаєзв'язок економік, внаслідок чого застосування деяких форм сучасної зброї, насамперед, ядерної, втрачає зміст, тому що загрожує глобальними катастрофами для всього людства.

В сучасних умовах «м'яку силу» розглядається у фокусі глобальних соціально-політичних, економічних і культурних процесів. Вони формують нову, на відміну від попередніх, систему світової політики, класичні ієрархічні моделі взаємин між політичними акторами поступаються місцем мережевим структурам. У праці Дж. Ная і Р. Когейна — «Влада і взаємозалежність» (*Power and Interdependence*) підкреслюється, що ключовим поняттям нової концепції стає «комплексна» *взаємозалежність*, що складається в економічному взаємопроникненні в сфері міжнародної торгівлі під впливом інтернаціоналізації світової економіки. На протиположність прихильникам «*realpolitik*», що ставлять в основу своєї системи національну державу, неоліберали порівнюють «*l'État*» з міжнародними організаціями, церквами, неурядовими організаціями, транснаціональними корпораціями, революційними рухами [7, с. 18].

4. Висновки

Таким чином, в епоху глобалізації і посилення геополітичної конкуренції інструментарій «м'якої» сили розглядається дослідниками як важливий ресурс зовнішньополітичної могутності країни, що претендує на роль світового центру або полюсу влади, іншими словами на статус сучасної великої держави.

В сучасних умовах «м'яку силу» розглядають у фокусі глобальних соціально-політичних, економічних і культурних процесів. Вони формують нову систему світової політики, в якій класичні ієрархічні моделі взаємин між політичними акторами поступаються місцем мережевим структурам. Тому важливим є дослідження джерел ефективної «м'якої сили» як стратегії, ідентифікаційну дієвість ідеології і ціннісних орієнтацій, соціальної політики, моделі розвитку, здатність реалізації основної лінії і стратегії розвитку, що об'єднує суспільство, творчу силу нації, культуру і силу впливу в міжнародних відносинах.

5. Список літератури:

1. Nye J., Jr. Think Again: Soft Power // *Foreign Policy*, 2006, February 23. P. 9–21.
2. CSIS Commission on Smart Power: a smarter, more secure America [Електронний ресурс] / coauthors, Richard L. Armitage, Joseph S. Nye, Jr. —http://csis.org/files/media/csis/pubs/071106_csismartpowerreport.pdf
3. Morgenthau H.J. Six Principles of Political Realism / *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues* / Edited by R.J. Art, R. Jervis. — NY: Pearson Education, 2005. — P. 11.
4. Леонова О. Г. «Мягкая сила»: инструменты и коэффициенты влияния О. Г. Леонова // *Observer*. — № 3. — С. 18–28.
5. Ніколайчук Г. Застосування акторно-мережевої теорії для побудови моделі взаємозв'язку спорту і політики в Україні / Г. Ніколайчук // *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. — К., 2015. — Вип. 99. — С. 332–337.
6. Malamud Carlos. La cumbre ALCUE de Madrid y el estado de la relación birregional Europa-América Latina, *Análisis del Real Instituto Elcano* 98/2010, Madrid. 2010. — P. 121.
7. Nye J. S. (Jnr) *The Future of Power* / J.S. Nye (Jnr). — New York: Public Affairs, 2011. — 320 p.
8. U.S. policy toward Colombia, see CRS Report R42982, *Colombia's Peace Process*. 2017.
9. Through 2016 and CRS Report R43813, *Colombia: Background and U.S. Relations*, by June S. Beittel.
10. Estos serán en 2016 los grandes puntos de interés en América latina. <http://www.washingtontimes.com/news/2016/nov/17/donald-trump-win-leaves-argentina-brazil-colombia/>.

References:

1. Nye J., Jr. Think Again: Soft Power // Foreign Policy, 2006, February 23. P. 9–21.
2. CSIS Commission on Smart Power: a smarter, more secure America [Електронний ресурс] / cochairs, Richard L. Armitage, Joseph S. Nye, Jr. —http://csis.org/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf
3. Morgenthau H.J. Six Principles of Political Realism / International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues / Edited by R.J. Art, R. Jervis. —NY: Pearson Education, 2005. —P. 11.
4. Leonova O. G. «Smart Power»: instrument vliania / O. G. Leonova // Observer. — № 3. — С. 18–28.
5. Nikolaychuk G. Viktoristanna akorno-meregevoї teorii politiki v Ukraina / G.Nikolaychuk // Gilea: науковий вісник. — К., 2015. — Вип. 99. — С. 332–337.
6. Malamud Carlos. La cumbre ALCUE de Madrid y el estado de la relación birregional Europa-América Latina, Análisis del Real Instituto Elcano 98/2010, Madrid. 2010. — P. 121.
7. Nye J. S. (Jnr) The Future of Power / J.S. Nye (Jnr). —New York: Public Affairs, 2011. — 320 p.
8. U.S. policy toward Colombia, see CRS Report R42982, Colombia's Peace Process. 2017.
9. Through 2016 and CRS Report R43813, Colombia: Background and U.S. Relations, by June S. Beittel.
10. Estos serán en 2016 los grandes puntos de interés en América latina. <http://www.washingtontimes.com/news/2016/nov/17/donald-trump-win-leaves-argentina-brazil-colombia/>.

UDC 325.744

Volodymyr Grubov

Doctor of Political Sciences, Professor, Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine, street of Narodnogo Opolchennya 5a, Leading Researcher,
e-mail: GrubovVM@gmail.com

CONTROLNET: THE AMOUNT OF TECHNOLOGIES IN THE SERVICE OF LARGE POLICY

Abstract

Today the sum of technologies embodies the universal principle, which destroys the world of traditional representation of human consciousness about the boundaries of the necessary and possible as symbolic lines of division between good and evil, security and threat, anonymity and publicity.

The relevance of the subject determines the sphere of technologization of growing human existence that produces the negation of things existing and new information capabilities makes most people very vulnerable and dependent on them. Especially it is realized when technologies are resource policies and government to achieve common interests and the common good.

The article is an attempt to analyze the key problems of latent practices of leading countries—the US, Russia and China's control over «information man» life within national jurisdiction information space through information technology.

It emphasizes that with increasing information leading power in world politics security becomes subject of plane rotations both in open and closed day agenda. It is a national information space monitoring and control screening function of the state to neutralize the negative factors of the internal opposition and the pressure of circumstances, which dictates a new global information reality. The main trend that reality consists of challenges and threats related to the use of information resources, which classified information and psychological operations, information aggression, cyber terrorism and cybercrime.

It attempts to look at information technology and thinking that they formed as a tool which «transforms man into the system functions», cog of information society and the all-powerful state machine. Developing the idea of human space automation, the system gradually developed a habit of living «seamlessly», «comfortable» and «separately». However, entering into every house as «good» human rationality, technology has become a hostile force that has to control everything and everyone. Man is helpless, and his life is completely transparent.

Separately it analyzes control policy of information space and Internet space of USA, Russia and China, which is within national strategies for information security. It underlines the common features and distinguishes features of this policy which are dictated by the level of the national sector of the information economy and the level of implementation of security projects of national and global level.

As it is concluded in the condition of increasing the risks and challenges of the information environment in order to preserve socio-political stability of society, state structures historically verified guardians of social peace will seek to use information technologies as a latent toolkit for monitoring private life of citizens. As a resource of information security policy, this toolkit all over to track negative social trends and respond in a timely way to the internal festivities from the point of view of national interests. First of all, it concerns the risks of making decisions related to terrorist and extremist threats that have become a danger outside of the life of a modern person.

Keywords: information space, information security, information technologies, cyberspace, national interests.

УДК 325.744

Грубов Володимир Михайлович

Доктор політичних наук, професор Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, вул. Народного Ополчення 5а, провідний науковий співробітник,
e-mail: GrubovVM@gmail.com

CONTROLNET: СУМА ТЕХНОЛОГІЙ НА СЛУЖБІ ВЕЛИКОЇ ПОЛІТИКИ**Резюме**

Завдяки комп'ютерним технологіям людина стає одночасно і вільною, і вразливою, успішною і слабкою. Особливо це стає помітним, коли в ці процеси втручається стороння сила, яка використовуючи їх можливості створює знайому ситуацію «паноптикуму», коли приватне життя людини набуває майже абсолютної прозорості. Цією силою виступає держава.

Метою і завданнями дослідження є спроба прояснення латентних практик провідних країн світу — США, РФ і Китаю щодо контролю за життям «інформаційної людини» в межах як національного, так і міжнародного інформаційного простору.

Встановлено, що в політиці контролю національного сегменту кіберпростору, яку проводять уряди США, Росії і Китаю існують як загальні, так і особливі риси, які, перш за все, відповідають національним стратегіям безпеки. На відміну від РФ і Китаю, які інформаційні технології переважно розглядають як чинник забезпечення безпеки і оборони, в США це питання ставиться значно ширше — інформаційні технології повинні забезпечити світове лідерство США в усіх сферах життя. Проте, пріоритет віддано безпеці економічній і, відповідно, збереженню і захисту таємниць економічного характеру. Загальним є те, що в політиці забезпечення безпеки країни відштовхуються від нових світових реалій, які формують нові виклики і тенденції, ступеня довіри у міжнародному політичному просторі і стану двосторонніх відносин. У переліку нових викликів відкритий інформаційний простір де спілкуються вільні особистості стає неабияким фактором поля невідомих ризиків, які ці країни прагнуть локалізувати і взяти під національний контроль. На практиці це означає «слухати всіх і всюди». Головною проблемою в трикутнику США — РФ — Китай залишається питання інформаційної безпеки на рівні міждержавних відносин, яку сторони розглядають як суму певних правил гри.

У якості висновку зазначається, що як ресурс політики інформаційної безпеки держави інформаційні технології стають основою латентного інструментарію контролю за процесами в суспільстві, що дозволяє відслідковувати суспільні тенденції негативного характеру і реагувати на них з позицій національних інтересів.

Наведений аналіз дозволяє нам акцентувати увагу на питанні співвідношення особистісного і загального (суспільного), де Інтернет свобода особистості і можливість комп'ютерних технологій як нових складових екзистенційного підґрунтя безпеки потребують більш глибокого осмислення людською особистістю канонів відносин у такій чутливій системі як «Я і МИ», що відповідає природі самозбереження зрілого розуму.

Ключові слова: інформаційний простір, інформаційна безпека, інформаційні технології, кіберпростір, національні інтереси.

1. Вступ

Переконливим фактом нашого сьогодення є те, що на наших очах відбувається інформаційна реконструкція канонів багатьох соціальних і гуманітарних наук, завдяки якій вони перестають сприйматися як вічні і безперечні здобутки людської раціональності, головним завданням, якої завжди було орієнтація суспільної свідомості на збереження цілісності і органічності буття людини. Наслідки втрати єдності чуттєвого і раціонального, відлік феномену якої розпочав «чистий розум» І. Канта, у наші дні матеріалізувався в «духовній регресії» [1, с. 98] і «відхиленій раціональності», де закарбована в інтерес Аристотелівська логіка «техне» породжує людину нескінченного «інформаційного потягу». Для такої людини цікавим є не стільки само знання як продукт чистого розуму, скільки логіка його отримання через наявний технологічний інструментарій. Звідси, постулати попереднього знання, сьогодні виглядають не як логічні результати раціональності попередніх поколінь, а як певні парадокси. Таку картину ми спостерігаємо коли, наприклад, чуємо твердження, що кордони геополітики охопили кіберпростір; що промислова фірма є успішною, якщо вона є «швидкою», а її продукт «легким»; що трансгранична соціалізація (дистанційне навчання, робота, розваги) робить зв'язок з «землею» надто примарним і нестійким, що будь-яка талановита людина може стати «сам-собі» фірмою не покидаючи простір власної квартири тощо. Причиною таких трансформацій є зростаюча технологізація логосфери буття людини, яка продукує різнорівневість категоріального становлення знання. Internet можливості й інформаційні технології стали своєрідним запереченням наявного порядку речей як в сфері наукового знання, так і в сфері соціальних відносин, де прагнення держави «всі успіхи розсудку» [2, с. 230] поставити на служіння державній машині, заходить у пряме протиріччя з природними правами самої людини і правилами міждержавних відносин. Картину нової реальності дозволяє осягнути слоган «сума технологій», який вперше запропонував в однойменній праці С. Лем [3]. З ним він пов'язав всі перспективи, успіхи і виклики людській цивілізації. Сьогодні сума технологій уособлює універсальний принцип, завдяки якому руйнується світ традиційних уявлень людської свідомості про кордони необхідного і можливого як символічних ліній поділу між добром і злом, безпекою і загрозою. Розширивши реальність і деанонімував інформаційний простір буття людини, технології зробили його відкритим і прозорим, а саму людину надто вразливою. В інформаційних технологіях відхилена раціональність повстає загрозливою субстанційною реальністю, у викликах якої людина губиться та втрачає свою самість і відчуття безпеки. Адже в інформаційній реальності вона одночасно і господар, і об'єкт щоденного контролю.

Аналіз останніх джерел та публікацій показує, що незважаючи на достатньо широке коло досліджень проблем інформаційної безпеки особистості, загальний дискурс цих робіт присвячений переважно конституційно-правовим аспектам діяльності органів державної влади і виконанню ними взятих на себе міжнародних зобов'язань. Цим питанням присвячені праці Кузьменко А., Кулагіна К., Судакова О., Манойло А., Петренко А., Фролова Д., Ліпкана В., Максименко Ю., Желіховського Л., Марущака А., Евтихевича Н., Олійника О., Сосніна О., Шиманського Л., Дзьобаня О., Штанько В., Тіхонова Л., Дубова Д., Ожевана М., Садовнічого В., Лазарева І., Бейліна М., Чернова А., Гуза А., Пилипчука В. та ін. Проте проблема інструментального (технологічного) втручання держави в інформаційний простір особистості і слідкування за допомогою інформаційних технологій за її власним життям висвітлена ще недостатньо.

2. Методи дослідження

Метою і завданням статті є спроба розкрити латентні практики провідних країн світу — США, РФ і Китаю щодо контролю за життям «інформаційної людини» в межах як національного, так і міжнародного інформаційного простору на основі аналізу нормативно-правових актів цих країн і застосовуваних ними інформаційних технологій. Для досягнення мети були використані такі *методи*: діалектичний, системний, аксіологічний, компаративний.

3. Результати

Найбільш дискусійними питаннями сьогодення у функціонуванні національного і міжнародного інформаційного простору є інформаційна безпека держави, інформаційна безпека особистості, кібербезпека і зміцнення міжнародної довіри і безпеки при використанні інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ). Артикульовані в інформаційний простір положення не викликають особливих питань до тих пір, поки вони не стикаються з його розумінням або як «ресурсу», або як «поля» [4]. Більш глибока за змістом проблематика стає очевидною, коли питання інформаційної політики починають реалізовуватися у національних практиках, які як правило, оперують категоріями «протистояння», «боротьби» і «захисту інтересів». Зміна модальностей призводить до акцентуалізації в політико-інформаційному дискурсі тем попередження крадіжок і захисту інформації; забезпечення цілісності і функціональності інформаційної інфраструктури; захисту баз даних; нейтралізації інформації деструктивного характеру; моніторингу національного інформаційного простору та його правового захисту. Така реакція є свідченням, що з зростанням інформаційної потуги лідерів світової політики, безпекова тематика набуватиме обертів у площині як відкритої, так і у площині закритої повістки дня. Йдеться про моніторинг національного інформаційного простору і контрольно-скрінингову функцію держави з метою нейтралізації негативних чинників внутрішнього розвитку і протистояння тиску обставинам, які диктує нова глобальна інформаційна реальність. За визнанням експертної спільноти її головному тенденцію складають виклики і загрози пов'язані з використанням інформаційного ресурсу, до якого віднесено інформаційно-психологічні операції, інформаційна агресія, кібертероризм і кіберзлочинність [5, с. 236–237].

В першу чергу вони пов'язані з інформаційним суперництвом і складнощами врегулювання інформаційних відносин як на міждержавному, так і на державному рівні, якій формують різноманітні суб'єкти інформаційних відносин. Зрозуміло, що у міжнародному інформаційному просторі головними з них є інформаційні транснаціональні корпорації, наприклад, як Microsoft, Google, Yahoo, Facebook, Youtube, Apple тощо, які за підтримки держави переслідують не тільки комерційні, але й далекоглядні цілі «великої політики» самої держави. Такий симбіоз інтересів побудований на основі технологічного домінування і «функціонального мислення» відхиленої раціональності як звички діяти саме так і саме у такому ключі. Ця звичка виступає у якості перевіреної лінії поведінки цієї раціональності як феноменології технологічних проривів від минулого до майбутнього, що здійснили провідні країни західної спільноти в епоху постіндустріалізму. «У функціональному мисленні присутня сила, яка сприяє просуванню і розповсюдженню автоматизму... За ним стоїть агресивна хватка, безжалісність яку мало хто усвідомлює повною мірою. Це один з самих холодних винаходів раціонального розуму, який керує технічним прогресом» [6, с. 133]. Така думка Ф. Юнгера спонукає нас подивитися на інформаційні технології і спосіб мислення, які вони сформували як на інструмент, який «перетворює людину в систему функцій», «вінтик» інформаційного соціуму і всевладної державної машини. Отехнізовуючи людський простір, ця система поступово виробила звичку жити

«безпроблемно», «зручно», «комфортно» і «відокремлено». Однак, увійшовши в кожен дім блага людської раціональності перетворилася у ворожу силу, яка стала контролювати все і всіх. У якості футурологічного проекту цей феномен у вигляді «великого брата» переконливо описаний у Дж. Оруела у його відомій праці «1984». Сьогодні прикмети цієї реальності дещо розширилися. Важелі телевізора доповнили смартфон й Internet, а сучасна інформаційно-правова практика ці тенденції лише підтверджує. «Закрита повістка дня», де діяльність держави залишається поза увагою громадянського суспільства вже давно стала нормою життя інформаційних спільнот і прикладом такої реальності є політика інформаційної безпеки США, Російської Федерації (РФ) і Китаю.

У колі сучасних світових лідерів США є першою країною в політиці безпекотворення якої, інформаційна сфера була визнана критичною. Прийнятий у 1906 році закон «Про захист інформації», який упорядкував, перш за все, питання поводження з інформацією комерційно-виробничого характеру, в подальшому визначив коло питань більш державницького значення. Йдеться про Закон «Про національну безпеку» від 1947 року, завдяки якому було здійснене правове периформатування всього інформаційного законодавства. Внаслідок цього, починаючи з 1974 року, США отримали чітку правову систему, де діють понад 500 базових федеральних законодавчих актів, які спрямовані на захист державної таємниці і впорядкування діяльності різноманітних резидентів щодо захисту інформації конфіденційного і комерційного характеру.

Проте, дійсний характер закону «Про національну безпеку» США визначили не стільки відкриті салогани і модальності, якими він оперував, скільки та особлива функція, яка була покладена на органи державної влади і підпорядковані їм структури, які відповідатимуть за захисту інформації. Контроль і стеження за фізичними і юридичними особами, чия діяльність могла спричинити небезпеку національним інтересам США стали основою документу і визначили його зміст. У коло таких осіб підпадали як іноземці, так і громадяни США, причому географія стеження за цими особами (включно й іноземців) стала носити екстериторіальний характер. У подальшому принцип екстериторіальності США розповсюдили на весь світ, що означало що будь-хто може підпасти під норми законодавства США з відповідними наслідками.

Постановка питання у такій площині стала свідченням того, що інформаційна безпека США набула екстериторіального характеру і стала розглядається як глобальна проблема, якій Америка повинна протистояти. З моменту прийняття закону «Про національну безпеку» інструментом вирішення цієї проблеми стала система глобального стеження «Ешелон» (1947), головним завданням якої стало збір інформації політичного, воєнного і економічного характеру. З часом в коло цих завдань були включені питання стеження за фізичними і юридичними особами, чия діяльність теж підпадала у розряд «небезпечних».

Проект «Ешелон» мав декілька етапів розширення кола його учасників. Перший етап охопив англомовний світ — це США, Великобританію, Канаду, Австралію і Нову Зеландію. На другому етапі до нього приєдналися Німеччина, Данія і Туреччина (уряди цих країн надали свої території для встановлення на них наземних станцій перехоплення і стеження). На третьому етапі членами проекту стали Італія, Японія, Швейцарія та ще низка країн Північної Африки і Близького Сходу, які теж надали свої території для розміщення наземних і космічних станцій перехоплення інформації [7, с. 68–70].

З розвитком космонавтики проект отримав нове життя. Національне космічне Агентство США NASA і Європейській проект «Інтелсат» дозволяє США контролювати глобальний ринок зв'язку і накопичувати інформацію, яка уявляє інтерес для уряду

США. На сьогодні «Ешелон» дозволяє перехоплювати майже 99% всієї інформації, яка розповсюджується по різноманітним каналам комунікації, причому до 70% всієї інформації носить воєнний і економічний характер [7, с. 70–71].

Загальне керівництво проектом очолює Агентство Національної безпеки (АНБ) США. Незважаючи на те, що проект носить коаліційний характер, тобто є закритою формою співпраці, доступ до всієї інформації у повному обсягу мають лише дві країни — це США і Великобританія. Це пояснюється особливими відносинами між двома країнами, які склалися після Другої світової війни і зацікавленістю Великобританії використовувати ресурси проекту для збереження своєї колоніальної імперії під назвою «Британська Співдружність». Завдяки «Ешелону» США і Великобританія стежать за всіма своїми союзниками і партнерами як потенційними контр гравцями на світовій арені. Наприклад, протягом останніх 7 років під стеження попали глави держав Німеччини, Італії, Франції, Греції та інших країн. Цю інформацію неодноразово оприлюднював Е. Сноуден, колишній співробітник АНБ США і Дж. Ассандж — один з організаторів проекту «WikiLeaks» [8, с. 16–17].

Проект «Ешелон» доповнює комплекс довгострокових заходів контррозвідального характеру. Вони здійснюються в межах програм «Контррозвідальна програма США», «Національна стратегічна програма безпеки» та проекту OPSEC («Operation Security»), який націлений на збереження державної і комерційної таємниці та збереження конкурентоспроможності американських компаній. Американська програма забезпечення безпеки виходить із твердження: «Що добре для «Дженерал моторс», те добре і для США». Тому практичні кроки контррозвідки полягають у наданні допомоги американським компаніям у захисті секретів як від ворогів, так і від друзів. З цією метою до складу керівництва великих американських компаній входять колишні співробітники ЦРУ і ФБР, які продовжують підтримувати зв'язки зі своїми спецслужбами. Це сприяє поліпшенню контррозвідального режиму і прозорості діяльності компаній у сфері захисту інформації. Проте, незважаючи на такі заходи, остаточно вирішити цю проблему не вдається. Її гостроту визначають декілька мільярдів доларів, які щорічно витрачають американські компанії через «діяльність» іноземних конкурентів і розвідслужб. У багатьох випадках економічну і технологічну інформацію вони «знімають» з комп'ютерів і систем зв'язку, якими користуються суб'єкти економічної діяльності.

Гуманітарний аспект інформаційної безпеки в США теж має багато темних сторін, які в експертній спільноті викликають масу зауважень. Повідомлення ЗМІ про існування низки національних і міжнародних проектів, в межах яких вже тривалий час відбувається збір інформації про фізичних і юридичних осіб звернули увагу суспільства на зростаючу проблематику в інформаційних відносинах між державою і громадянином. Як констатує М. Бейлін «аналіз нормативно-правової бази забезпечення інформаційної безпеки і фактичне співставлення її з фактичним положенням справ дозволяє констатувати, що в тріаді «держава-суспільство-людина» в найбільш уразливому стані опиняються фізичні особи» [7, с. 68].

На підставі закону «Про національну безпеку» від 1947 року і за допомогою системи стеження «Ешелон» (1947), про що йшлося вище, США перетворилися на глобального кіберполіцейського, головним завданням якого стало збір інформації про фізичних і юридичних осіб, чия діяльність може спричинити небезпеку або загрозу національним інтересам США. Причому національні інтереси тлумачаться надто широко: від ризиків втратити вигідний контракт (лобіювання інтересів національних корпорацій, які зв'язані з урядом), до контролю за постачанням зброї країнами-конкурентами у будь-який регіон світу, де присутні інтереси США. Відповідно до проголошених норм права у коло таких осіб підпадають як іноземці, так і громадяни США. Причому, геогра-

фія стеження за такими особами стала глобальною, а зміст інформації, яка збирається в автоматичному режимі, у багатьох випадках, визначається як за ключовими словами й їхньою інтерпретацією (тероризм, зброя, війна, акція тощо), номерами телефонів, факсів, так і за тембром голосу і картинками з гаджетів осіб, за якими відбувається стеження [9]. Інформаційні технології, які використовуються «Ешелonom» дозволяють за біометричними даними і «голосовим портретом» відстежувати будь-яку людину у будь-якому куточку планети.

У систему «Ешелон» закладені технології, за допомогою яких можна здійснювати взлом повідомлень, які мають високий ступень захисту. Завдяки таким можливостям практично всі електронні пристрої, які побудовані на проходженні електричного сигналу починаючи з електронної пошти, телефону, телексу і закінчуючи Internet перетворюються на «інформаційний простір», який зондується «Ешелonom» у реальному часі. Це надало можливість вже сьогодні на кожного громадянина США і Європи у базах «Ешелону» відкрити індивідуальне електронне досьє, куди заноситься вся інформація, яка знаходиться в державних або приватних базах даних з обмеженим доступом: від медичних закладів, страхових компаній і банків до сайтів, на які періодично «заходить» Internet користувачі. Система побудована так, що за командою оператора вся ця інформація може бути надана у будь-який момент, а сама вона має «вічний» термін зберігання [7, с. 71].

В особливо небезпечному стані знаходяться люди, які всі «таємниці» свого особистого життя довіряють Internet. Демократичність і відкритість цього всесвітнього проекту губиться у специфіці його функціонування і можливості тотального контролю з боку урядових структур і спецслужб США. Як країні-засновнику цього світового проекту США практично належать всі права щодо його регулювання. Реальний контроль за технічною частиною функціонування мережі здійснюється корпорацією ICANN та організацією IANA (Internet Assigned Numbers Authority), які тісно пов'язані з державними структурами США. Принциповим моментом цього питання є те, що ICANN зберігає контроль над кореневими серверами DNS (Domain Name System), через які переважно здійснюється маршрутизація Internet. Технічні стандарти роботи Internet теж встановлюються двома іншими фірмами, розташованими у США IETF (Internet Engineering Task Force) та IAB (Internet Architecture Board) [10, с. 168]. Така організація і технічна специфіка функціонування Internet робить його важливим ресурсом у контрольно-скринінговій діяльності спецслужб США за всіма його резидентами, де б вони не знаходилися.

У межах Агентства національної безпеки (АНБ) США вже тривалий час працює проект PRISM, за допомогою якого спецслужби відстежують всіх користувачів Internet і характер інформації, якою вони користуються. Система PRISM збирає інформацію з серверів Microsoft, Google, Yahoo, Facebook, Youtube, Skype, AOL, Apple і сервісу обміну текстовими повідомленнями Paltalk. Використовуючи отримані повідомлення можна сформулювати досить достатньо повну картину діяльності активного Internet користувача: де він перебуває, з ким він спілкується, які його схильності, характер інформації, якою він користується тощо [11]. Така політика тотального контролю можлива лише за двох умов: якщо вона погоджена з всіма гілками влади США і якщо до цієї діяльності залучені провідні Internet корпорації США. Те, що це відбувається саме у такому ключі свідчать матеріали, які періодично з'являються у ЗМІ і документальні підтвердження Е. Сноудена. Microsoft, Google, Yahoo, Facebook, Youtube, AOL, Apple були залучені до співпраці з АНБ, ФБР і ЦРУ у різні періоди починаючи з 2007 року. Наприклад, у 2011 році компанія Microsoft надала у розпорядження спецслужб свій сервіс Skype, завдяки чому спецслужби (і не тільки США) можуть прослуховувати розмови, читати переписку і визначати місцеположення абонентів ресурсу [12].

На відмінну від США у контрольно-скринінговій діяльності в інформаційній сфері безпеки Російська Федерація (РФ) володіє більш меншими можливостями. Проте, в останні 10 років в цій сфері вона зробила досить багато, чим викликала занепокоєння у спецслужб США. У новітній історії РФ основу цієї діяльності сформували два важливих закони — Закон РФ «Про інформацію, інформатизацію та захист інформації» (1995) і Закон РФ «Про державну таємницю» (1993 р., зі змінами від 06.10.1997 р.). На основі цих законів була створена Міжвідомча комісія із захисту державної таємниці, на яку було покладено завдання координації діяльності органів державної влади із захисту державної таємниці та визначені відповідні функції. Серед органів федеральної виконавчої влади провідну роль в цій справі було покладено на Федеральну службу безпеки Російської Федерації. У ФСБ безпосередньо для виконання покладених завдань було створено підрозділи економічної контррозвідки і контр-розвідувального забезпечення стратегічних об'єктів. Певне відношення до цієї роботи мають підрозділи контр-розвідувальних операцій і деякі підрозділи забезпечення. Починаючи 2017 року до цієї роботи були залучені Війська інформаційних операцій. Про їх створення у лютому місяці офіційно заявив міністр оборони РФ С. Шойгу.

В Російській Федерації національні особливості політики забезпечення інформаційної безпеки базуються на декількох важливих документах — це Стратегії національної безпеки РФ до 2020 року і Доктрині інформаційної безпеки РФ. З точки зору заявленої теми в цих документах проглядаються два чітко сформованих напрямки діяльності держави — це використання технологій, якими вже оперує міжнародна практика і сприяння розвитку власної інформаційно-технологічної бази. Характерним прикладом реалізації першого напрямку може слугувати російська космічна система «Глонас» і супутникова система зв'язку на базі апаратів «Гонець» і «Космос 2416», які дозволяють РФ контролювати міжнародний простір зв'язку і позиціонування «потрібних» об'єктів на рівні з такими системами як «Ешелон» і «GPS», які створено у США. Щодо другого напрямку, то тут вирішальний крок Росія зробила у 2010–2015 роки. Справа у тому, що на початку 90-х років компанію Microsoft як провідного виробника операційних систем, запідозрили у «закладках», які вона свідомо робила у «програмному» продукті з метою подальшого зняття інформації з комп'ютерів і використання її у власних цілях. Загроза несанкційного доступу до інформації підштовхнула уряд РФ до прийняття рішення про налагодження власного виробництва операційних систем і переходу на ці системи всіх державних органів влади і секторів економіки, які з точки зору національної безпеки є критичними. З метою прискорення цієї роботи з 2014 року в державних органах влади Росії заборонено будь-які сервіси Google, планшети iPad і закупівля програмних продуктів закордонного виробництва [11;12;13]. На додаток на інформаційному ринку Росії з'явилася досить успішна компанія «Лабораторія Касперського», яка виробляє конкурентний продукт щодо захисту інформації й інформаційних систем. Надодаток, як свідчать аналітики, на фоні такої специфіки, лабораторія стала офіційним інструментом влади у контролі за резидентами національного інформаційного простору, де вона органічно доповнює вже існуючі державні проекти.

Найвідомішим з них є СОПМ («Система технічних засобів для забезпечення функцій оперативно-розшукових заходів»), який запущено з середини 90-х років минулого століття. На його базі створено СОПМ–1 (1996), який забезпечує прослуховування всіх розмов по телефону і СОПМ–2 (2000), який забезпечує контроль за діяльністю Internet мережі [7, с. 70–71]. Відповідно чинному законодавству РФ оператори сотового зв'язку повинні зберігати інформацію про паспортні дані абонента; з'єднання, трафік і номери абонентів; факти Internet сесій. Законодавчо перелік цих вимог коригується в залежності від оперативних потреб. Наприклад, з'явилася норма, яка

вимагає зберігати інформацію про Internet трафік протягом трьох років. Як свідчать експерти в РФ практично вже створено систему централізованого збору і збереження персональної інформації, яка зберігає інформацію з різноманітних джерел про всіх громадян країни.

У здійсненні концепції «контрольованого суб'єкту» в межах інформаційної безпеки держави і людини, Китай займає особливе місце. Увагу до цього питання з боку влади Китаю можна пояснити двома факторами. Перший фактор пов'язаний з кількісними величинами — це кількість користувачів Internet в країні. За офіційними даними влади у 2013 році вона склала 538 млн. людей, що майже дорівнює сумі всіх користувачів Internet, які зареєстровані в ЄС і США (ЄС — 368 млн., США — 245 млн.). Якщо взяти до уваги динаміку зростання китайського сегменту Internet, то у ближчі 10–15 років ця цифра перевищить 700 млн. людей. Другий фактор пов'язаний з цивілізаційним протистоянням Сходу і Заходу, ядром якого є сфера чуттєво-духовного світу людини. Для влади Китаю боротьба за контроль над комунікативним інструментарієм й інформаційним простором є головною проблемою у збереженні цінностей китайської культури у цивілізаційному протистоянні з Заходом. У контексті цієї проблеми у січні 2013 року в «Женьмінь Жібао» — центральному органі ЦК КПК була надрукована стаття Ван Івея присвячена протистоянню ціннісних моделей розвитку сучасної світової цивілізації. Автор доводить думку, що «людство потребує глобалізації іншого порядку, глобалізації системи цінностей, яка в межах всього світу поважатиме і виражатиме багатоміття та багатство різних цивілізацій» [14].

Ключовими елементами у державній системі контролю Internet простору, стеження за його резидентами відбувається в межах проєктів «Золотий щит» і «Зелена дамба». На рівні окремої особистості проєкт «Золотий щит» забезпечує збір інформації, перш за все, в сегменті Internet комунікації за допомогою, так званої, «особистої електронної картки» споживача. В Internet історії Китаю картка виконала і продовжує виконувати надто важливу подвійну функцію: з одного боку вона стала основою системи ідентифікації громадян, що для багатомільйонного Китаю є проблемою «номер один», а з другого — вона стала інструментом збору інформації про всіх користувачів Internet, як це робиться в США і РФ. Контрольну функцію державним органам влади допомагають виконувати й іноземні компанії, які працюють на китайському ринку Internet послуг. Наприклад, на запити влади такі американські фірми як Yahoo, Google і Facebook надають повну інформацію про контент інформації і розмови всіх «опонентів влади», що явно заперечує інформаційній політиці цих компаній і проголошеним правам людини. Як свідчать експерти на підставі отриманої інформації від цих компаній багато людей були притягнуті до відповідальності за антидержавну діяльність. Такий факт не міг залишитися не поміченим широкою громадськістю Китаю, що призвело до того, що ці компанії зазнали відвертої критики з боку світової Internet спільноти і правозахисних організацій.

Контрольну сторону інформаційної політики Китаю підживлює і контрольоване зростання самої мережі телекомунікацій. Так, станом на 2003 рік у Китаї було побудовано більш ніж 10 мереж, які були зобов'язані надавати уряду інформацію про своїх клієнтів і блокувати контент закордонного походження, який забороненим до використання в країні [10, с. 198–204]. Проєкт «Зелена дамба», хоча і стосувався програмного забезпечення власного виробництва, яке встановлювалося на комп'ютери іноземного виробництва, але він сприяв тому, що через комп'ютеризацію закладів освіти й Internet кафе уряд взяв під контроль весь потік інформації й осіб, які використовували її у власних цілях [10, с. 197–198].

Така особливість організації контрольно-скринінгової діяльності провідними країнами у національному сегменті кіберпростору і перенос цієї практики за його кордони породжує певні лінії міждержавного протистояння. Вагомим аргументом такого стану можуть слугу-

вати регулярні повідомлення WikiLeaks про шпигунську (і кібертерористичну) діяльність США. Наприклад, у березні 2017 року WikiLeaks оприлюднив більш ніж 8 тис. документів, що стосуються діяльності групи хакерів, які працюють під «дахом» ЦРУ США у Центрі збору інформації, розташованому у Франфуркті-на-Майні (Німеччина). Оприлюднена інформація зачіпає найчутливіше питання функціонування Internet проекту як відкритої і прозорої площадки для всієї міжнародної спільноти. Проблема полягає у використанні інформаційних технологій, про що йшлося вище, у військово-політичних цілях з ворожими намірами. Її коріння знаходиться у трикутнику інформаційних стратегій США, РФ і Китаю. Ключова відмінність між позицією США, з одного боку і позицією РФ і Китаю, з другого боку, корениться у тому, що США та їхні союзники дотримуються точки зору, що на міжнародному рівні слід розглядати лише питання кібербезпеки (техніко-технологічну складову інформаційного простору, іноді її ще називають інструментальною складовою), залишаючи питання інформаційно-психологічних впливів за межами дискусійного поля. Позиція Китаю, РФ і країн, які їх підтримують базується на тому, що за інструментальною складовою завжди присутні приховані інтереси суб'єктів інформаційного простору, які переслідують економічні, політичні, соціальні і воєнні цілі. Звідси, на відмінну від США й їхніх союзників, в контексті можливих домовленостей щодо підходів у розумінні поняття «інформаційного простору», Китай і РФ виступають за визнання у його складових не тільки інструментальної частини, на чому наполягають США, але й суб'єктної, тобто рівності у правах (і відповідальності) всіх резидентів Internet проекту. І хоча на площадці ООН з цього приводу відбуваються досить гострі дебати, досягти результатів поки ще не вдається. Як констатує дослідник цього питання Д. Дубов позиція ООН виглядає «якщо не як компроміс між двома альтернативами, то принайми як таке, що може вести до зазначеного компромісу» [10, с. 160].

4. Висновки

В умовах зростання ризиків і викликів інформаційного середовища та з метою збереження соціально-політичної стабільності, держави прагнутимуть використовувати інформаційні технології у якості латентного інструментарію тотального контролю за приватним життям громадян. Як ресурс політики інформаційної безпеки цей інструментарій дозволяє відслідковувати суспільні тенденції негативного характеру і з позицій національних інтересів своєчасно реагувати на їх прояви. Аналіз типових проявів цієї політики на прикладі США, РФ і Китаю показує тенденцію до активізації ролі інституту держави у цій справі і вивірену лінію поведінки провідних країн на міжнародних площадках щодо рішень у цьому чутливому питанні національної безпеки.

5. Список літератури:

1. Гегель Г. В. Ф. Философия права. — М.: Мысль, 1990. — 524 с.
2. Шкепу М. А. Феноменология истории в трансформациях культуры. — К.: Книжное издательство НАУ, 2005. — 360 с.
3. Лем С. Сумма технологий / С. Лем. — М.: Мир, 1968. — 608 с.
4. Чернов А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы//<http://www.isn.ru/public/Book.zip>.
5. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. та ін.; керівник авт. колективу і наук. редак. О. Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.
6. Юнгер Ф. Г. Совершенство техники. — СПб.: ВЛАДИМИР ДАЛЬ, 2002. - 553 с.
7. Бейлин М. В. Новые технологические угрозы информационной безопасности личности//Час вибору: виклики інформаційної епохи: колективна монографія/за заг. ред. О. А. Івакіна, Д. В. Яковлева. — Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2016. — 472 с

8. Фурашев В. Проект Wikileaks та його сутність // Комуфляж № 2. — 2011.
9. Электронный концлагерь: по этапу идет «Ешелон»// «Русский вестник». — 2003. — № 14. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.x-libri.ru/elib/smi01405/00000001.html>.
10. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва: монографія/Д. В. Дубов. — К.: НІСД, 2014. — 328 с.
11. Сулейманов С. Следим строже чем за русскими/ С. Сулейманов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://lenta.ru/articles/2013/06/01/bigbro/>.
12. Пожидаев Е. Инструментарий тотальной слежки и современная система кибершпионажа/ Е. Пожидаев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://regnum.ru/news/1683920.html>.
13. Леонов С. Это холодная война? Российским чиновникам запретили пользоваться сервисами Google / С. Леонов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ura.ru/news/105185439>.
14. Ивей Ван. Китайская модель разрушает гегемонию «общечеловеческих ценностей» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20130114/204595110.html>.

References:

1. Gegel, G.V.F. (1990), *Filosofiya prava*, Myisl, M, 524 p.
2. Шкепу М. А. Феноменология истории в трансформациях культуры. — К.: Книжное издательство НАУ, 2005. — 360 с.; Shkeru M. A. *Fenomenologiya istorii v transformatsiyah kulturyi*. — К.: Knizhnoe izdatelstvo NAU, 2005. — 360 s.
3. Lem, S. (1968), *Summa tehnologiy*, Mir, M, 608 p.
4. Chernov, A. «Stanovlenie globalnogo informatsionnogo obschestva: problemy i perspektivy», available at: <http://www.isn.ru/public/Book.zip>. (accessed 16 february 2017).
5. Bilorus, O.H., & Lukianenko, D.H. (2001), «Hlobalizatsiia i bezpeka rozvytku», KNEU, K, 733 p.
6. Yunger, F.G. (2002), *Sovershenstvo tehniki*, VLADIMIR DAL, 553 p.
7. Beylin, M.V. (2016), «Novyye tehnologicheskie ugrozyi informatsionnoy bezopasnosti lichnosti» in Ivakina, O.A., & Yakovleva, D.V., (Eds.), «Chas vyboru: vyklyky informatsiinoi epokhy» *Vydavnychii dim «Helvetyka»*, Odesa, pp. 67–78.
8. Furashov, V. (2011), «Proekt Wikileaks ta yoho sutnist», *Komufliazh vol. 2*, pp. 16–17.
9. RUSSKIY VESTNIK (2003), «Elektronnyiy kontslager: po etapu idyot «Eshelon», available at: <http://www.x-libri.ru/elib/smi01405/00000001.html>. (accessed 09 april 2017).
10. Dubov, D.V. (2014), «Kiberprostir yak novyi vymir heopolitychnoho supernytstva», NISD, K, 328 p.
11. Suleymanov, S. «Sledim strozhe chem za russkimi», available at: <https://lenta.ru/articles/2013/06/01/bigbro/>. (accessed 14 february 2017).
12. Pozhidaev, E. «Instrumentariy totalnoy slezhki i sovremennaya sistema kibershpiiona-zha», available at: <https://regnum.ru/news/1683920.html>. (accessed 16 april 2017).
13. Leonov S. «Eto holodnaya vojna? Rossiyskim chinovnikam zapretili polzovatsya servisami Google», available at: <https://ura.ru/news/105185439> (accessed 20 april 2017).
14. Ivey Van. «Kitayskaya model razrushaet gegemoniyu «obschechelovecheskih tsen-nostey», available at: <http://inosmi.ru/world/20130114/204595110.html>. (accessed 21 february 2017).

UDC 329 (564.3) (043.3)

Nataliya Khoma

Doctor in Political sciences at department of Theory and History of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv,
e-mail: khoma.nata@gmail.com

**PARTY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF CYPRUS IN THE PERIOD OF PREPARATION
FOR ENTRY IN THE EU AND MEMBERSHIP IN THE ORGANIZATION**

Abstract

The purpose of the article is to analyze the party system of the Republic of Cyprus in the context of the country's integration into the European Union. The purpose of the study is to clarify the role of political parties in the context of changing the vector of state development. Relevance stems from the possible use of the experience of the Cypriot parties for Ukraine during the European integration process. Based on the methodological foundations of institutional analysis, the hypothesis of European integration as a unifying factor for the Cypriot parties was put forward and confirmed. On the example of the party system in Cyprus, the process of adaptation of political parties, the legislative framework regulating the activities of associations of citizens, to European norms is disclosed. The process of europeanization of the parties of Cyprus in the formats of participation in the party groups of the European Parliament; change of electoral technologies; the process of party rhetoric transition to European themes. It focuses on the process of fragmentation of the party system based on the positions of the parties regarding the Cyprus problem. Attention is drawn to the gradual spread of radicalism and populism, the reduction of the strength of traditional parties, the gradual growth of absenteeism.

The author has also researched the transformation of the Cypriot party system in the framework of the EU, determined the new features and phenomena in the functioning of the system during 2004–2016, defined the way the multi-party system was developing and the way the balance of forces was changing as a result of the national parliamentary and presidential elections and researched the election to the European Parliament in Republic of Cyprus as a factor of influence on the Cypriot party system.

Keywords: Republic of Cyprus; political party; party system.

УДК 329 (564.3) (043.3)

Хома Наталія Михайлівна

Доктор політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет ім. Івана Франка

e-mail: khoma.nata@gmail.com

ПАРТІЙНА СИСТЕМА РЕСПУБЛІКИ КІПР У ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ДО ВСТУПУ В ЄС ТА ЧЛЕНСТВА В ОРГАНІЗАЦІЇ

Резюме

Метою статті є аналіз партійної системи Республіки Кіпр в умовах інтеграції країни до Європейського Союзу. Ціллю дослідження є з'ясування ролі політичних партій в умовах зміни вектора розвитку держави. Актуальність впливає з можливого використання досвіду кіпрських партій для України в ході євроінтеграційного процесу. Опираючись на методологічні засади неінституціоналізму, висунуто та підтверджено гіпотезу про євроінтеграцію як об'єднавчий чинник для партій Кіпру. На прикладі партійної системи Кіпру розкрито процес адаптації політичних партій, законодавчої бази, яка регулює діяльність об'єднань громадян, до європейських норм. Досліджено процес європеїзації партій Кіпру у форматах участі в партійних групах Європейського парламенту; зміни виборчих технологій; процес переходу партійної риторики до тем європейського характеру. Акцентовано на процесі фрагментації партійної системи на основі позицій партій щодо кіпрської проблеми. Звернено увагу на поступове поширення радикалізму та популізму, зменшення сили традиційних партій, поступове наростання абсентеїзму.

Ключові слова: Республіка Кіпр; політична партія; партійна система.

1. Вступ

Кіпр — особлива держава-учасник ЄС: невеликого розміру, знаходиться на периферії ЄС; це єдиний розділений член ЄС, який має затяжні проблеми внутрішнього розвитку (кіпрська проблема). Колоніальне минуле, внутрішній конфлікт та ін. чинники вплинули на еволюцію Кіпру, його політичну систему, але не стали на заваді євроінтеграційній перспективі цієї держави. Саме у період адаптації до європейських норм відбуваються значні зміни у національних партійних системах. На цьому, зокрема, акцентує ірландський політолог П. Мейр [1]. Ми ж підтвердимо цю закономірність на прикладі еволюційних змін починаючи від кінця ХХ ст., які відбувалися у партійній системі Республіки Кіпр.

Якщо про кіпрську проблему є достатньо наукових розвідок, то партологічний сегмент досліджень розроблений недостатньо. В українському сегменті політологічних досліджень відзначимо ґрунтовні дослідження Ю. Ясірової. Здебільшого ж цією тематикою займаються саме кіпрські дослідники (К. Агапіу-Джозефіде, Я. Кацуридес, Н. Тріміклініотіс, Х. Хрістофору та ін.).

Загалом політичні партії відіграли велику роль у євроінтеграційному процесі Кіпру. Для України, яка сьогодні крокує до перспективного членства у ЄС, важливо вивчати зарубіжний досвід на предмет з'ясування можливостей усіх політичних акторів, зусиллями котрих уможливиться вступ України до ЄС.

2. Методи дослідження

Методологічною основою дослідження є неінституціоналізм. Реалізація поставленого дослідницького завдання потребувала використання комплексу теоретичних та емпіричних методів і підходів, найперше, проблемно-хронологічного, системного, структурно-функціонального. Особливе значення під час висвітлення процесів, що відбувалися в партійній системі Республіки Кіпр в період євроінтеграції, мав проблемно-хронологічний підхід.

3. Результати

Від моменту отримання незалежності Республіка Кіпр прагнула до участі в інтегрованому європейському просторі. У цьому процесі помітні три етапи: 1) із 1962 р., коли Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) уклало угоду з Кіпром після заявки на членство Великої Британії для допомоги Кіпру у збереженні його експортних ринків; 2) із 1973 р. — період, розпочатий із Угоди про асоціацію, яка була призначена підтримати доступ до ринку внаслідок членства Великої Британії в ЄЕС і сприяти подальшій диверсифікації кіпрського експорту. Цей процес у результаті подій на Кіпрі 1974 р. (турецька інтервенція, отримання турками контролю над північною частиною острова) був тимчасово зупинений. Але надалі інтенсифікувався після 1988 р. у результаті підписання договору про Митний союз між ЄЕС та Республікою Кіпр. Упродовж цих двох етапів розвивалася тільки економічна складова відносин; 3) із 1990 р. — початок якісно нового етапу, пов'язаного з поданням заявки на членство в тоді ще ЄЕС (04.07.1990 р.) [2].

Після розгляду Європейською комісією заяви Республіки Кіпр на вступ до ЄС було опубліковано позицію (Avis) із цього питання (30.06.1993 р.) — підтверджено європейську орієнтацію Кіпру, а також висловлювалося бачення врегулювання політичної проблеми на острові. Отже, Європа бачила Кіпр членом співтовариства в майбутньому, але уважалося, що кіпрська проблема має бути вирішеною [3]. Водночас у документі Єврокомісії 1997 р. «Порядок денний-2000» (1997) зауважувалося: переговори про вступ до ЄС з Республікою Кіпр можуть початися попри нерегульованість конфлікту [4, 89]. У 1998 р. Європейською радою розпочато комплексний процес розширення з десятьма країнами-кандидатами Центральної та Східної Європи, у т. ч. й із Кіпром.

Не зважаючи на те, що процес гармонізації з нормами ЄС розпочався для Кіпру у 1998 р., від самого початку 1990-х рр. почали закладатися сприятливі для таких змін умови, модернізувалося кіпрське законодавство про політичні партії. Євроінтеграційний процес мотивував кіпрських законотворців до унормування діяльності політичних партій, адже норми про цих політичних акторів містилися лише у Конституції Кіпру (1960), тобто аспекти партійної діяльності не були предметом державного регулювання упродовж трьох десятиліть. Лише у 1989 р. розпочався процес законодавчої інституціоналізації політичних партій Кіпру з прийняттям Закону № 199 «Про політичні партії (придбання, володіння та розпорядження рухомим і нерухомим майном)». У цьому акті вперше в рамках кіпрського законодавства визначено поняття «політична партія», унормовано майнові права партій та ін. питання. У 1991 р. урядом прийнято постанову, яка запроваджувала вперше державне фінансування партій із парламентським представництвом [5]. Звичайно, державне фінансування наблизило Кіпр до європейських стандартів, але не можна зігнорувати той факт, що у цей час сфера приватного фінансування політичних партій залишалася повністю нерегульованою, не контролювалася на прозорість [6, 72–73].

Модернізаційні зміни торкнулися і виборчого законодавства. Так, у 1995 р. прийнято новий закон про вибори, що зберігав закріплену раніше (1979–1981 рр.) систему пропорційного представництва, але змінював виборчий поріг на другому етапі розподілу місць. (За попередньо діючою системою на першому етапі здійснювався відповідно до загального числа дійсних голосів у кожному виборчому окрузі. У другому розподілі голосів приймали участь: партії, які отримали принаймні одне місце в першому розподілі та мали загальну частку голосів від 8 %, або зі загальною часткою голосів від 10 %; коаліції двох партій із загальною часткою голосів від 20 %; коаліції трьох і більше партій із загальною часткою голосів від 25 %). Список канди-

датів у виборчих бюлетенях більше не визначався партією, а зазначався в алфавітному порядку, за винятком голови партії. Відповідно до виборчого закону 1995 р., у другому розподілі місць могли брати участь ті політичні партії, які отримали частку голосів від 1/56 загального числа голосів. Прохідні відсотки щодо коаліцій партій не змінилися. Розподіл місць, як визначалося ще у ст. 32.4 Закону № 72 1979 р. в першому та другому розподілі здійснюється відповідно до загального числа голосів кандидатів кожної партії. Лідери партії або коаліції партій були виключені з преференційного голосування. Уважалося, що частка їхніх голосів рівна частці загальної кількості голосів за партію. Зміни, які стосувалися зменшення прохідного відсотка, відповідали європейським тенденціям, адже вони уможлилювали прихід до парламенту нових або ж невеликих політичних партій.

Наступні зміни, які вплинули на партійну систему Республіки Кіпр, теж відбулися на тлі євроінтеграційного процесу. В 1997 р. прийнято акт, який знижував вік набуття активного виборчого права з 21 до 18 років [7]. Це розширило кількість виборців із 409 996 (1996 р.) до 467 543 (2001 р.) і вимусило партій випрацьовувати нові стратегії для отримання підтримки молодіжним електоратом.

Також у цей період розвитку Республіки Кіпр були прийняті акти, які врегульовували діяльність медіа; вони нам важливі в контексті партійних ЗМІ. Відзначимо, що далеко не усі політичні партії мали свої медіа. Їх наявність характерна для двох найбільших партійних структур — Прогресивної партії трудового народу та Демократичного збору. Виразником інтересів першої (лівої за спрямуванням) партії була газета «Харавгі» («Χαράυγι») та телеканал Plus TV. Погляди правих політичних сил висвітлювалися найперше газетами «Аліфія» («Αλήθεια»), «Махі» («Μάχη»), «Симеріні» («Σημερινή») [8]. **Щодо державних медіа, то саме в роки євроінтеграційних переговорів було прийнято низку норм, особливо в частині висвітлення діяльності партій під час виборчих кампаній. Закон Республіки Кіпр «Про телевізійні та радіостанції» (1998) передбачав, що ці медіа зобов'язані ставитися однаково і без дискримінації до членів Палати представників і кандидатів у депутати; надавати усім учасникам виборчого процесу однаковий безкоштовний ефірний час; трансляція будь-якої реклами з політичним змістом заборонялася (вона була дозволена тільки в друкованих медіа).**

Саме на етапі підготовки до вступу Республіки Кіпр в ЄС парламент відіграв велику роль. Це сприяло підвищенню його ролі в політичній системі країни. Відтак, збільшувалася і роль партій, що входили до складу законодавчого органу.

Важливим аспектом модернізації кіпрської партійної системи була європеїзація політичних партій як поступовий процес переорієнтації напрямів і форм політики у силу того як політичні та економічні сили ЄС стають частиною організаційної логіки національної політики і розробки політичного курсу. Кіпрські дослідники К. Агапіу-Йозефідес [9], Я. Кацуридес [10] та А. Сепос [11] європеїзацією політичних партій Республіки Кіпр вважають ті зміни, які відбулися у політичних програмах партій, а також прогрес у питаннях внутрішньопартійної демократії та структури. Зміни політичних програм тісно пов'язані з головними питаннями кіпрського порядку денного: вирішення кіпрської проблеми (як найуразливіша проблема для кіпріотів) та євроінтеграція.

Кіпрська проблема стає головною тезою передвиборчих програм. Темою дебатів для партій став «Пакет ідей Галі» ООН із вирішення цієї проблеми. Він був підтриманий (із деякими корективами) Прогресивною партією трудового народу та Демократичним збором. Натомість Єдиний демократичний союз центру та Демократична партія відкинули компроміс, запропонований Б. Галі, та напередодні президентських виборів-1993 сформуvalи «Фронт сил боротьби».

На основі позиції щодо шляхів вирішення національної проблеми створювалися нові партії: у 1996 р. створено праву партію «Нові горизонти», головною метою якої було вирішення кіпрської проблеми шляхом створення; відповідно вона різко виступала проти федеративного вирішення кіпрської проблеми. На парламентських виборах 1996 р. усі партії з різними акцентами виступали проти «Нових горизонтів». На цих виборах уже домінували євроінтеграційні

ідеї; натомість зосередженість громадян і партій на кіпрській проблемі зменшилася. Це можна пояснити як відсутністю будь-якого прогресу з вирішення проблеми, так і тим, що в 1997 р. було проголошено можливість прийняття Кіпру до ЄС не зважаючи на нерегульованість конфлікту. Натомість головна увага партій на наступних (2001 р.) виборах приділялася найперше блоку соціально-економічних проблем. Євроінтеграція була включена до програм всіх партій зі зазначенням очікувань і майбутніх перспектив. Наприклад, партія Демократичний збір виступила із гаслом «Усі за Кіпр. Разом за Європу».

Процес розширення внутрішньопартійної демократії розпочався в 1990-х — на початку 2000-х рр. і пов'язувався з низкою чинників, найперше з віковою ротацією політиків покоління 1960-х рр. у старих основних партіях. З оновленням керівництва почали поступово впроваджуватися різні форми внутрішньопартійної демократії. А після розпаду соціалістичного блоку, почала утворюватися партії нового типу, які критикували недемократичну поведінку та консерватизм «старих» партій: Ліберальна партія, Оновлений демократичний соціалістичний рух, Усекіпрська партія біженців, «Нові горизонти», Рух за реорганізацію, Рух політичного оновлення та ін. Проявом розширення політичного порядку денного, підняття питань, які раніше не піднімалися в кіпрській політиці, стала поява партії екологічного спрямування (Рух за екологію та охорону навколишнього середовища). Починаючи від виборів 2003 р. невеликі молоді партії отримують парламентське представництво. Це безумовна модернізація, адже упродовж 1980-х і на початку 1990-х рр. до парламенту стабільно проходили лише чотири партії (Прогресивна партія трудового народу Кіпру, Єдиний демократичний союз центру, Демократична партія, Демократичний збір). Водночас усе ті ж чотири партії залишилися найвпливовішими складовими партійної системи. Утім, в оцінці кіпрських дослідників, саме довгострокове панування у партійній системі Кіпру згаданих чотирьох партій і свідчить про стабільність партійної системи держави.

На момент вступу Республіки Кіпр до ЄС у 2004 р. партійна система країни складалася з восьми партій, кожна з яких на той момент мала представництво в парламенті: Прогресивна партія трудового народу Кіпру, Єдиний демократичний союз центру, Демократична партія, Демократичний збір, Рух за екологію та охорону навколишнього середовища, «Нові горизонти», Об'єднані демократи, Демократичний рух боротьби). Отже, на цей момент сформувалася багатопартійна система помірною плюралізмом. Демократично збалансований законодавчий механізм склали вісім партій, чотири з яких є провідними з постійним парламентським представництвом. Усі партії були зорієнтовані на участь в уряді, у т. ч. шляхом коаліційних угод, а позасистемної опозиції не було.

4. Висновки

Саме Євроінтеграція, на нашу думку, стала об'єднавчим чинником для партій Кіпру, адже більшість із них від старту переговорного процесу про вступ до ЄС підтримали цей вектор розвитку. Лише сили лівого спрямування (Прогресивна партія трудового народу Кіпру, Єдиний демократичний союз центру) до початку 1990-х рр. були євроскептиками. Зі вступом Кіпру до ЄС продовжився процес європеїзації партій; він увиразнився в участі у партійних групах Європарламенту, змінах технологій боротьби за виборців, набутті європейського характеру тем партійної риторики. Новими аспектами функціонування партійної системи на Кіпрі стали: фрагментація партійної системи у формі розколу між правими силами на основі позицій партій щодо кіпрської проблеми; поширення радикалізму та популізму; врегулювання проблеми фінансування партій; збільшення прохідного бар'єру до парламенту тощо. Кількісні зміни в партійній системі проявилися в зміні її структури шляхом появи нових партій. Останні парламентські вибори-2016 р. заклали підвалини для переходу партійної системи на новий етап розвитку. Адже на Кіпрі вже почали проявлятися новітні тенденції: зменшення сили традиційних партій на користь новостворених, посилення радикальних партій, збільшення байдужості громадян до політичного життя, що оформилося у зростання абсентеїзму та ін.

5. Список літератури:

1. Mair P. The limited impact of Europe on national party systems [Електронний ресурс] / P. Mair.—Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/248944229_The_Limited_Impact_of_Europe_on_National_Party_Systems.—Назва з екрану.—Дата доступу: 24.04.2017.
2. Pace R. Cyprus in the EU: a small state perspective / R. Pace // Cyprus and the EU: the road to accession / Ed. by C. Stefanou.—London: Ashgate Publishing House, 2005.—274 p.
3. The Challenge of Enlargement. Commission Opinion on the Application by the Republic of Cyprus for Membership // Bulletin of the European Communities. Supplement 5/93.—Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1993.—35 p.
4. Точки Н. Кипр / Н. Точки, Т. Ковзиридзе // Европеизация и разрешение конфликтов: конкретные исследования европейской периферии / Б. Коппитерс, М. Эмерсон; пер. с англ.—М.: Изд-во «Весь Мир», 2005.—312 с.
5. Third Round Evaluation Report on Cyprus on Transparency of Party Funding [Електронний ресурс]/GRECO.—Strasbourg, 2011.—Режим доступу: [https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoEval3\(2010\)9_Cyprus_Two_EN.pdf](https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoEval3(2010)9_Cyprus_Two_EN.pdf).—Назва з екрану.—Дата доступу: 15.05.2017.
6. Ясірова Ю. Ф. Партийна система Республіка Кіпр в умовах євроінтеграції: дис. ... канд. політ. н.: 23.00.02 / Юлія Федорівна Ясірова.—Маріуполь: Маріупольський державний університет, 2017.—247 с.
7. Lamprinakou C. Electoral System Change in Europe since 1945: Cyprus [Електронний ресурс] / C. Lamprinakou // ESCE.—Режим доступу: http://www.electoralsystemchanges.eu/Files/media/MEDIA_207/FILE/Cyprus_summary.pdf.—Назва з екрану.—Дата доступу: 17.04.2017.
8. Christophorou C. Media Narratives, Politics and the Cyprus Problem [Електронний ресурс] / C. Christoforou, S. Şahin, S. Pavlou // Peace Research Institute Oslo. Cyprus Centre. PRIO Report 1–2010.—Режим доступу: http://eprints.lincoln.ac.uk/7679/1/Media_Narratives,_Politics_and_the_Cyprus_Problem.pdf.—Назва з екрану.—Дата доступу: 03.06.2017.
9. Agariou-Josephides K. The Political System of Cyprus at the Threshold of the European Union: Pattern of Continuity, Change and Adaptation [Електронний ресурс] / K. Agariou-Josephides // Euro-Med Integration and the «Ring of Friends: the Mediterranean's European Challenge» / Ed. by P.G. Xuereb.—Vol. IV (University of Malta: European Documentation and Research Centre).—Режим доступу: <http://www.fscpo.unict.it/EuroMed/Agariou.pdf>.—Назва з екрану.—Дата доступу: 15.06.2017.
10. Katsourides Y. Europeanization and Political Parties in Accession Countries: The Political Parties of Cyprus [Електронний ресурс] / I. Katsourides.—Режим доступу: <http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edzk/gde/03/Katsourides.pdf>.—Назва з екрану.—Дата доступу: 21.05.2017.
11. Sepos A. The Europeanization of Cyprus: polity, policies and politics / A. Sepos.—Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.—211 p.

References:

1. Mair, P. (2007), «The Limited Impact of Europe on National Party Systems», available at: https://www.researchgate.net/publication/248944229_The_Limited_Impact_of_Europe_on_National_Party_Systems (accessed 24 April 2017).
2. Pace, R. (2005), «Cyprus in the EU: a Small State Perspective», in Stefanou, C. (Ed.), Cyprus and the EU: the Road to Accession, Ashgate Publishing House, London, 275 p.

3. «The Challenge of Enlargement. Commission Opinion on the Application by the Republic of Cyprus for Membership» (1993), Bulletin of the European Communities. Supplement, 5/93, 35 p.
4. Tochchy, N. & Kovzyrydze, T. (2005). «Cyprus», in Koppers, B. & Emerson, M. (Eds.), Europeanization and conflict resolution: specific studies of the European periphery, Vesj Myr, Moskva, 312 p.
5. Group of States against Corruption (2010), «Third Round Evaluation Report on Cyprus on Transparency of Party Funding», available at: [https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoEval3\(2010\)9_Cyprus_Two_EN.pdf](https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoEval3(2010)9_Cyprus_Two_EN.pdf) (accessed 15 May 2017).
6. Yasirova, Yu. F. (2017), Party System of Republic of Cyprus under the Conditions of European Integration, PhD diss. (polit. sci.), Mariupol State University of Ministry of Education and Science of Ukraine, 247 p.
7. Lamprinakou, C. (2010), «Electoral System Change in Europe since 1945: Cyprus», available at: http://www.electoralsystemchanges.eu/Files/media/MEDIA_207/FILE/Cyprus_summary.pdf (accessed 17 April 2017).
8. Christophorou, C. Şahin, S. & Pavlou, S. (2010), «Media Narratives, Politics and the Cyprus Problem», available at: http://eprints.lincoln.ac.uk/7679/1/Media_Narratives,_Politics_and_the_Cyprus_Problem.pdf (accessed 03 July 2017).
9. Agapiou-Josephides, K. (2003). «The Political System of Cyprus at the Threshold of the European Union: Pattern of Continuity, Change and Adaptation», available at: <http://www.fscpo.unict.it/EuroMed/Agapiou.pdf> (accessed 15 July 2017).
10. Katsourides, Y. (2003), «Europeanization and Political Parties in Accession Countries: The Political Parties of Cyprus», available at: <http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-k/gde/03/Katsourides.pdf> (accessed 21 May 2017).
11. Sepos, A. (2008), The Europeanization of Cyprus: Polity, Policies and Politics, Palgrave Macmillan, Basingstroke, 211 p.

Author Guidelines

Types of Submission

The Journal publishes the following types of submission: 1) full-length original articles, which has not been published previously; 2) reviews of books not more than two years old.

Requirements for Article

The papers may be submitted in English or Ukrainian languages.

The full-length article, including annotation, appendices and references, should be not less than 25,000 characters, and should not exceed 50,000 characters. Book reviews should be about 5,000—10,000 characters.

Title page of the article should include the following information:—Universal Decimal Classification (UDC);—Full name of the author; author's affiliation (Institution, position, academic degree, e-mail);—Title of the article;—Abstract (about 2,000 characters; the Abstract should state briefly the purpose of the research, the principal results, and major conclusions);—5–6 Keywords.

Structure of Articles

The article should be divided into clearly defined and numbered sections:

Introduction (about 3,000 characters; the objectives of the work and literature survey).

Research methods (explain which methods and what for were used).

Results and discussion (write about the main results of the research).

Conclusions (about 2,000 characters).

Tables and Appendices (should have titles and numbers; notes should be stirred just below the tables).

References.

References must be submitted in order of their citation in the text.

Citations in the text

Every reference cited in the text should be present in the Reference list and vice versa.

Citations in the text should be followed by the reference number of the source (as it is numbered in the Reference list) and after the comma a page numbers should be written. If the author refers to several different sources at once, then their numbers should be separated with the semicolon.

Example:

[1, p. 44; 2, p. 35].

Reference list

References must be listed at the end of the manuscript and numbered in order of their citation in the text. Full details of the source are required.

References should be in Roman script and in Harvard-style. Hereinafter you can find the examples of how to use the Harvard reference system.

Reference to the article in Printed Journal

The basic structure of the reference should be as the following:

Author, A.A. (2013), «Title of article», Title of Journal, vol. 10, no. 2, pp. 49–53.

Author, A.A., Author, B.B. & Author, C.C. (2014), «Title of article», Title of Journal, vol. 11, no. 3, pp. 85–94.

Example:

Van der Geer, J., Hanraads, J.A.J. & Lupton, R.A. (2010), «The art of writing a scientific article», Journal of Scientific Communications, no. 163, pp. 51–59.

Reference to the article in Electronic Journal

Example:

Gilmore, J. (2014), «Translating American Exceptionalism: Comparing Presidential Discourse About the United States at Home and Abroad», International Journal of Communication, vol. 8, available at: <http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/2336/1263> (accessed 05 December 2014).

Reference to the Book

Author, A.A., Author, B.B. & Author, C.C. (2014), Title of Book, Publisher, City of publication, 593 p.

Reference to the Edited Book

Editor, E.E. (Ed.) (2014), Title of Book, Publisher, City of publication, 503 p.

Reference to the Chapter in Edited Book

Author, A.A. (2014), «Title of chapter», in Editor, E.E. (Ed.), Title of Book, Publisher, City of publication, 593 p.

Reference to the Dissertation or the Abstract of Dissertation

Examples:

Yakhno, O.M. (2006), Ukraine in Contemporary Geopolitical Space (Political and Media Aspects), PhD diss. (polit. sci.), Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 189 p.

Yakhno, O.M. (2006), Ukraine in Contemporary Geopolitical Space (Political and Media Aspects), Abstract of the PhD diss. (polit. sci.), Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 20 p.

Reference to the Conference Paper

Author, A.A. (2014), «Title of proceedings», in Editor E.E. (Ed.), Title of Conference, Place of Conference, Date of Conference, Publisher, City of publication, pp. 89–91.

Reference to the Article in Online Resource (Website)

Author, A.A. (2014), «Title of article», available at: url (accessed date).

Reference to the Anonymous Article in Online Resource (Website)

Title of edition (2014), «Title of article», available at: url (accessed date).

Reference to the Document issued by the Corporate Author (e. g. Laws, Resolutions etc.)

Organization name (2014), Title of document, Publisher, City of publication, 593 p.

Peer review policy

All the papers are reviewed by the independent experts, appointed by the Editorial Board from a number of the well-known experts in the relevant scientific field. The final decision to publish or to decline the paper is made by the Editor-in-Chief, who is guided in his actions by the conclusions of the experts. When submitting the article, the author can request to exclude two scientists or two universities/institutes from the list of possible experts.

Peer review procedure may take up to 4 weeks, depending on the workload of experts and on the complexity of the subject. The Editorial Board informs the author of the reviewers' comments and of the decision to accept or to decline the paper.

If the decision is positive, the author makes the appropriate corrections and sends to the editorial board the final version of the paper. This amended version is signed by the author and by the experts to print, and no further changes are allowed. While approving the content of the issue, the Editorial Board takes into account the date of receipt of the final version of the paper.

Scientists, who want to take part in the peer review procedure of the Journal, should have a degree in the relevant scientific fields, the appropriate experience and high reputation in the academic world. Please send your resume to the Editorial Board.

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

The Journal is guided by ethical standards, recommended by the Committee on Publication Ethics. We recommend to read the relevant rules at the COPE official website: <http://publicationethics.org>. We also recommend to get acquainted with the Publishing Ethics Resource Kit, recommended by the «Elsevier»: <http://www.elsevier.com/editors/perk>.

We also recommend to read the «Elsevier» recommendations on how to avoid the violations of the Publication Ethics while preparing the academic publication: <http://www.elsevier.com/ethics/home>.

Вимоги до публікацій

Обсяг публікації та форматування

Повний обсяг статті, включно із анотаціями двома мовами (англійською, українською), додатками, таблицями, ілюстраціями, списком літератури, має становити 25–50 тис. знаків із врахуванням пробілів та знаків пунктуації.

Обсяг рецензії на книгу має становити 5–10 тис. знаків.

Рукопис необхідно подавати у форматі, що є сумісний із Microsoft Word (можливі розширення файлів: .rtf, .doc., .docx.). Розмір сторінки А4; книжкова орієнтація; поля з усіх країв по 2 см.; шрифт Times New Roman; розмір шрифту 14; інтервал між рядками 1,5.

Формат файлів ілюстрацій: .jpg. Роздільна здатність ілюстрацій: 300 dpi. Кількість ілюстрацій не повинна перевищувати п'яти.

Файли необхідно називати латинською абеткою за прізвищем автора статті (якщо авторів кілька — то за прізвищами перших трьох авторів). У випадку кількох ілюстрацій до статті — потрібно додавати в назві файлу до прізвища автора порядковий номер ілюстрації. Наприклад, Rizun1.

Титульна сторінка

Перед основним текстом статті потрібно вказати двома мовами (українською та англійською) наступні дані: — індекс УДК; — прізвище, ім'я та по-батькові автора / авторів, місце і адресу роботи, посаду, науковий ступінь, вчене звання, контактний телефон і електронну пошту автора; — назву статті; — резюме (детальні вимоги — див. нижче); — 5–6 ключових слів.

Вимоги до резюме українською мовою

Обсяг резюме: близько 100 слів (800 знаків, враховуючи пробіли).

Резюме має бути якісним, інформативним та лаконічним. Його ціль — коротко відобразити основний зміст проведеного дослідження.

Структура резюме

У резюме необхідно чітко вказати:

мету / цілі дослідження (не статті, а саме дослідження);

методи (не загальними фразами, а чітко вказати, як саме було застосовано певні методи; тобто розкрити сам механізм проведення дослідження — яким чином було отримано його результати);

головні результати і висновки дослідження, з яких має бути зрозумілою їх значимість для науки, суспільства, виробництва тощо (здобутий новий цінний фактаж; виявлені нові взаємозв'язки та закономірності; підтверджені чи спростовані певні гіпотези або теорії тощо).

Всі названі складові резюме мають чітко ідентифікуватися. З цією метою рекомендуємо вживати в резюме слова: мета/цілі, методи, результати, висновок/висновки, значення.

За необхідності, можна на початку резюме вказати одним реченням актуальність дослідження, якщо вона не є очевидною із назви, мети чи висновків дослідження.

Ключові слова

Після резюме потрібно вказати 5–6 ключових слів, розділяючи їх крапкою з комою.

Резюме англійською мовою (Abstract)

Обсяг резюме англійською: близько 250 слів (2000 знаків, враховуючи артиклі та пробіли).

Резюме має бути написане правильною англійською мовою, з урахуванням особливостей орфографії та граматики (британська або американська англійська, але не суміш обох). Неприпустимо подавати резюме, перекладені лише за допомогою автоматизованих електронних систем (комп'ютерні перекладачі).

Структура резюме.

У резюме необхідно чітко вказати:

мету / цілі дослідження (main objective (s) of the study);

методи (methodology)—не загальними фразами, а чітко вказати, як саме було застосовано певні методи; тобто розкрити сам механізм проведеного дослідження—яким чином було отримано його результати (how the study was done);

головні результати і висновки дослідження (results/findings and conclusions), з яких має бути зрозуміло їх значимість (significance) для науки, суспільства, виробництва тощо (здобутий новий цінний фактаж; виявлені нові взаємозв'язки та закономірності; підтверджені чи спростовані певні гіпотези або теорії тощо).

Всі названі складові резюме мають чітко ідентифікуватися. З цією метою рекомендуємо вживати в резюме слова: main objective (s) of the study, methodology, results, findings, conclusions, significance.

Ключові слова (Keywords)

Після резюме потрібно вказати 5–6 ключових слів, розділяючи їх крапкою з комою.

Вимоги до основного тексту статті

Основний текст статті повинен мати наступну структуру (викладені нижче підрозділи статті повинні бути пронумеровані, виділені у тексті жирним шрифтом і розташовані на окремому рядку як підзаголовки):

1. Вступ (вказати актуальність теми, дати огляд літератури і попередніх досліджень з цієї чи суміжної проблематики, вказати мету і завдання статті).

2. Методи дослідження (не загальними фразами, а чітко розписати, які методи і як саме використовувалися для даного дослідження; тобто розкрити сам механізм проведення дослідження—яким чином було отримано його результати).

3. Результати і обговорення (написати про основні результати дослідження).

4. Висновки.

5. Додатки і Таблиці (якщо є Додатки і Таблиці, то вони обов'язково повинні мати заголовки і порядкові номери; примітки слід розміщувати безпосередньо під таблицями).

6. Список літератури (подавати у порядку цитування, вказувати повні реквізити джерела—див. детальні вимоги нижче).

Вимоги до оформлення списку літератури

Всі наведені в тексті цитати і статистичні дані повинні мати належним чином оформлені посилання на першоджерела. Допускаються посилання лише на достовірні джерела.

Рекомендується віддавати перевагу посиланню безпосередньо на першоджерело, а не на його відтворення в якійсь іншій праці (посібнику, оглядовій статті та ін.). Також рекомендується посилатися на першоджерело, видане мовою оригіналу, а не на його переклад (окрім випадків, коли немає можливості отримати доступ до першоджерела мовою оригіналу).

Посилання на веб-джерела (на джерела в інтернеті) мають бути зведені до необхідного мінімуму, окрім випадків, коли йдеться про посилання на публікації, що перебувають у постійному доступі на веб-ресурсах міжнародних наукометричних баз даних.

Самоциткування дозволяється лише в разі нагальної необхідності.

У тексті статті посилання позначаються цифрою у квадратних дужках, через кому зазначається номер сторінки (якщо є). Нумерація посилань відповідає порядку їх появи в тексті статті. Якщо автор посилається відразу на кілька різних джерел—слід розділяти їх крапкою з комою. Напр.: [1, с. 44; 2, с. 35].

Пристатейний список літератури укладається в порядку цитування джерел по тексту Вашої публікації (просимо звернути увагу: не за абеткою, а в порядку цитування).

Для статей, що містять посилання на джерела, опубліковані виключно романським шрифтом (англійські, німецькі, французькі тощо), достатньо одного списку літератури (References).

Для статей, що містять посилання на джерела не романським шрифтом (кириличні, арабські, китайські тощо), або комбінують посилання романським і не романським шрифтами (напр., частина посилань англійською, а частина—українською), необхідно подавати два варіанти списку літератури:

Список літератури мовою оригіналу (всі джерела подаються тією мовою, якою їх опубліковано, тут можуть бути джерела і кирилицею, і романською абеткою та ін.);

References (той самий список літератури, але романською абеткою — правила перекладу і транслітерації див. нижче).

Список літератури

Список літератури необхідно подавати у порядку цитування, вказуючи повні реквізити джерела відповідно до вимог ВАК України щодо бібліографічного опису — автор, назва статті/книжки, номер журналу, назва видавництва, місто видання, рік видання, сторінки тощо.

References

За основу оформлення списку літератури романською абеткою взято Гарвардський стандарт бібліографічних посилань (Harvard reference system).

Загальні правила наступні:

спочатку вказується прізвище автора, через кому — його ініціали; вказуються всі автори;

після прізвища та ініціалів автора / авторів в дужках вказується рік публікації, напр.: (2014);

після дати публікації в лапках вказується «Назва статті» або «Назва розділу», якщо це посилання на розділ колективної монографії;

потім курсивом вказується Назва Журналу чи Назва Монографії (всі значимі слова назви журналу чи книги / монографії пишуться з великої літери);

потім вказуються номер журналу і сторінки статті, АБО видавництво, місто видання і загальна кількість сторінок книги.

Нижче дивіться детальні правила оформлення посилань на різні типи джерел.

Посилання на статтю в друкованому журналі

Загальна схема оформлення бібліографічного посилання на статті виглядає наступним чином:

Author, A.A. (2013), «Title of article», Title of Journal, vol. 10, no. 2, pp. 49–53.

Спочатку вказується прізвище автора, через кому — його ініціали (пробіли між ініціалами не потрібні), потім у дужках — рік публікації, через кому — назва статті в лапках, через кому — курсивом назва журналу (всі значимі слова назви журналу пишуться з великої літери), через кому — номер журналу, через кому — сторінки публікації.

Якщо авторів кілька, то перед прізвищем останнього з них, замість коми, ставиться знак & (and):

Author, A.A., Author, B.B. & Author, C.C. (2014), «Title of article», Title of Journal, vol. 11, no. 3, pp. 85–94.

Приклади:

Van der Geer, J., Hanraads, J.A.J. & Lupton, R.A. (2010), «The art of writing a scientific article», Journal of Scientific Communications, no. 163, pp. 51–59.

Baron, R.M. & Kenny, D.A. (1986), «The moderator-mediator variable distinction in social psychological research», Journal of Personality and Social Psychology, vol. 51, pp. 1173–1182.

Посилання на статтю в електронному журналі

Оформлюється майже так само, як і посилання на статтю в друкованому журналі, із тією відмінністю, що номери сторінок публікації можуть бути відсутніми. Наприкінці посилання, через кому, додаються слова available at: та вказується веб-адреса посилання, потім у дужках після слова accessed вказується дата останнього доступу до публікації.

Приклад:

Gilmore, J. (2014), «Translating American Exceptionalism: Comparing Presidential Discourse About the United States at Home and Abroad», International Journal of Communication, vol. 8, available at: <http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/2336/1263> (accessed 05 December 2014).

Передача романською абеткою посилань на україно- та російськомовні статті

Прізвище автора передається транслітерацією у відповідності до Таблиці транслітерації українського алфавіту латиницею, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України №55 від 27.01.2010 р. (<http://>

zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55–2010-п). Таку транслітерацію можна зробити автоматично на веб-ресурсі: <http://translit.kh.ua/#lat/passport> (у випадуючому списку має бути обрано Стандарт Паспортний КМУ 2010).

Назва статті перекладається англійською мовою.

Назва журналу передається транслітерацією (всі значимі слова назви журналу пишуть з великої літери). Рекомендуємо використовувати стандарт транслітерації, розроблений Термінологічною комісією з природничих наук (ТКПН) Київського національного університету імені Тараса Шевченка у 1994 р., оскільки він має високу зворотність і максимальну сумісність з комп'ютерними кодуваннями (URL-сумісність). Таку транслітерацію можна зробити автоматично на веб-ресурсі: <http://translit.kh.ua/?iso9#lat/tkpn> (у випадуючому списку має бути обрано Стандарт ТКПН).

Після назви журналу транслітерацією, потрібно у квадратних дужках подати назву журналу, перекладену англійською мовою (всі значимі слова назви журналу пишуть з великої літери).

Посилання на книгу / монографію

Загальна схема оформлення бібліографічного посилання на книжки / монографії виглядає наступним чином:

Author, A.A., Author, B.B. & Author, C.C. (2014), Title of Book, Publisher, City of publication, 593 p.

Спочатку вказується прізвище автора, через кому — його ініціали (пробіли між ініціалами не потрібні), потім у дужках — рік публікації, через кому — курсивом назва книги / монографії (всі значимі слова назви пишуть з великої літери), через кому — номер видання (якщо перевидавалося кілька разів, і це вже не перше видання), через кому — назва видавництва, через кому — місто видання, через кому — загальна кількість сторінок. Якщо авторів кілька, то перед прізвищем останнього з них замість коми ставиться знак & (and).

Якщо джерело кириличне, то:

прізвище автора передається транслітерацією за стандартом КМУ 2010 (<http://translit.kh.ua/#lat/passport>);

назва книжки / монографії перекладається англійською мовою (всі значимі слова назви писати з великої літери);

назва видавництва передається транслітерацією за стандартом ТКПН (<http://translit.kh.ua/?iso9#lat/tkpn>);

місто видання перекладається англійською мовою.

Посилання на колективну монографію

Загальна схема оформлення бібліографічного посилання на колективну монографію є практично такою ж самою, як і у випадку авторської монографії (див. вище), із тією різницею, що на початку посилання, замість прізвища та ініціалів автора, вказуються прізвище та ініціали редактора:

Editor, E.E. (Ed.) (2014), Title of Book, Publisher, City of publication, 503 p.

Посилання на розділ у колективній монографії

Загальна схема оформлення бібліографічного посилання на розділ у колективній монографії виглядає наступним чином:

Author, A.A. (2014), «Title of chapter», in Editor, E.E. (Ed.), Title of Book, Publisher, City of publication, 593 p.

Спочатку вказується прізвище автора, через кому — його ініціали (пробіли між ініціалами не потрібні), потім у дужках — рік публікації, через кому — в лапках назва розділу, через кому слово in та прізвище редактора, через кому — ініціали редактора і в дужках скорочення (Ed.) або (Eds.) для кількох редакторів, через кому — курсивом назва монографії (всі значимі слова назви пишуть з великої літери), через кому — номер видання (якщо є), через кому — назва видавництва, через кому — місто видання, через кому — сторінки розділу.

Приклад:

Mettam, G.R., & Adams, L.B. (2009), «How to prepare an electronic version of your article», in Jones, B.S. & Smith, R.Z. (Eds.), Introduction to the Electronic Age, E-Publishing Inc., New York, pp. 281–304.

Посилання на дисертацію та автореферат

Схема оформлення посилання приблизно така ж, як у книжки / монографії. Із тією відмінністю, що після назви роботи додаються слова PhD diss. (для тексту кандидатської дисертації), D.Sc. diss. (для

тексту докторської дисертації), Abstract of the PhD diss. (для автореферату кандидатської дисертації), Abstract of the D.Sc. diss. (для автореферату докторської дисертації). Після цього у дужках скорочено називається сфера науки, з якої захищено дисертацію. Потім вказується назва закладу, де вона захищалася, через кому — назва міста (якщо не є очевидним із назви навчального закладу), потім — кількість сторінок.

Приклади:

Yakhno, O.M. (2006), *Ukraine in Contemporary Geopolitical Space (Political and Media Aspects)*, PhD diss. (polit. sci.), Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 189 p.

Yakhno, O.M. (2006), *Ukraine in Contemporary Geopolitical Space (Political and Media Aspects)*, Abstract of the PhD diss. (polit. sci.), Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 20 p.

Посилання на матеріали конференції

Загальна схема оформлення бібліографічного посилання на матеріали конференції виглядає наступним чином:

Author, A.A. (2014), «Title of proceedings», in Editor E.E. (Ed.), Title of Conference, Place of Conference, Date of Conference, Publisher, City of publication, pp. 89–91.

Спочатку вказується прізвище автора, через кому — його ініціали (пробіли між ініціалами не потрібні), потім у дужках — рік публікації матеріалів, через кому — в лапках назва виступу чи тез, через кому слово in та прізвище редактора, через кому — ініціали редактора і в дужках скорочення (Ed.) або (Eds.) для кількох редакторів (якщо є), через кому — курсивом повна назва конференції, через кому — курсивом місце проведення конференції, через кому — курсивом дата проведення конференції, через кому — видавництво (якщо є), через кому — місце публікації матеріалів, через кому — сторінки публікації.

Посилання на матеріали з інтернету

Загальна схема оформлення бібліографічного посилання на матеріали з інтернету виглядає наступним чином:

Author, A.A. (2014), «Title of article», available at: url (accessed date).

Спочатку вказується прізвище автора, через кому — його ініціали (пробіли між ініціалами не потрібні), потім у дужках — рік публікації, через кому — слова available at: та веб-адреса посилання, потім у дужках після слова accessed вказується дата останнього доступу до публікації.

Приклад:

Seddon, M. (2014), «Documents Show How Russia's Troll Army Hit America», available at: www.buzzfeed.com/maxseddon/documents-show-how-russias-troll-army-hit-america (accessed 03 June 2014).

Посилання на матеріали з інтернету, автор яких не вказаний

Загальна схема оформлення бібліографічного посилання на матеріали без автора виглядає наступним чином:

Title of edition (2014), «Title of article», available at: url (accessed date).

Приклад:

BBC NEWS (2014), «Ukraine profile», available at: <http://www.bbc.com/news/world-europe-18018002> (accessed 09 December 2014).

Посилання на закони, резолюції, рішення і т. п.

Загальна схема оформлення бібліографічного посилання на закони, резолюції, рішення і т. п. документи виглядає наступним чином:

Organization name (2014), Title of document, Publisher, City of publication, 593 p.

Спочатку вказується назва органу чи організації — автора документу, потім у дужках — рік публікації, через кому — курсивом назва документу, через кому — дата документу (якщо є), через кому — назва видавництва (якщо є), через кому — місто видання (якщо є), через кому — кількість сторінок (якщо є). Якщо документ доступний онлайн — через кому додаються слова available at: та веб-адреса, потім у дужках після слова accessed вказується дата останнього доступу до документу.

Приклад:

Council of the European Union (2014), Council conclusions on Ukraine, 20 October 2014, Luxembourg, available at: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/145211.pdf (accessed 05 December 2014).

Academic journal

Politology Bulletin

Issue 80 (2018)

The issue was worked on by:

Editor Mykola Khyliko

Technical editor and layout designer Dmytro Tovmash

Journal homepage: <http://zpv.knu.ua/>

The journal is available on
the websites of the academic databases and libraries:
<http://www.nbu.gov.ua> (Vernadsky National Library of Ukraine);
<http://www.library.univ.kiev.ua> (Maksymovych Scientific Library).

Format: 70x108/16. Font: Times New Roman.
Conventional printed sheets: 5.7; accounting publishing sheets: 10.0; circulation: 100.

Editorial:

“Politology Bulletin,”

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
auditorium 308-A (Department of Political Science),
60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine

Phone: (+38044) 239 3383.

Web: <http://zpv.knu.ua/>. Email: khyliko.m@gmail.com

Publisher:

“Vadex” Ltd.,

9 Berezhanska str., 04074, Kyiv, Ukraine

Phone: (+38067) 502 2242. Web: <http://vadex.com.ua>. E-mail: vadex_dir@ukr.net

Certificate of registration in State register of publishers

DK #4285 of 27.03.2012

The author's copy of the journal is sent to the address,
specified by the author, at her/his expense.

Наукове видання

Політологічний вісник

Випуск 80

2018 рік

Над випуском працювали:

Редактор Микола Хилько

Технічний редактор та верстальник Дмитро Товмаш

Веб-сайт журналу: <http://zpv.knu.ua/>

Журнал доступний на академічних веб-ресурсах:

<http://www.nbuv.gov.ua> (ЦНБУ ім. В. І. Вернадського);

<http://www.library.univ.kiev.ua> (Наукова бібліотека ім. М. Максимовича).

Формат 70×108/16. Гарнітура Times New Roman.

Ум. друк. арк. 5,7. Обл.-вид. арк. 10,0. Наклад 100 пр.

Адреса редакції:

«Політологічний вісник»,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології),

м. Київ, 01601, Україна

Тел.: (+38044) 239 3383.

Web: <http://zpv.knu.ua/>. Email: khylko.m@gmail.com

Виготовлювач:

ТОВ «Вадекс»,

вул. Бережанська, 9, 04074, Київ, Україна

Тел.: (+38067) 502 2242. Web: <http://vadex.com.ua>. E-mail: vadex_dir@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи
ДК №4285 від 27.03.2012 р.

Авторський примірник журналу надсилається на вказану
автором адресу за його кошти.